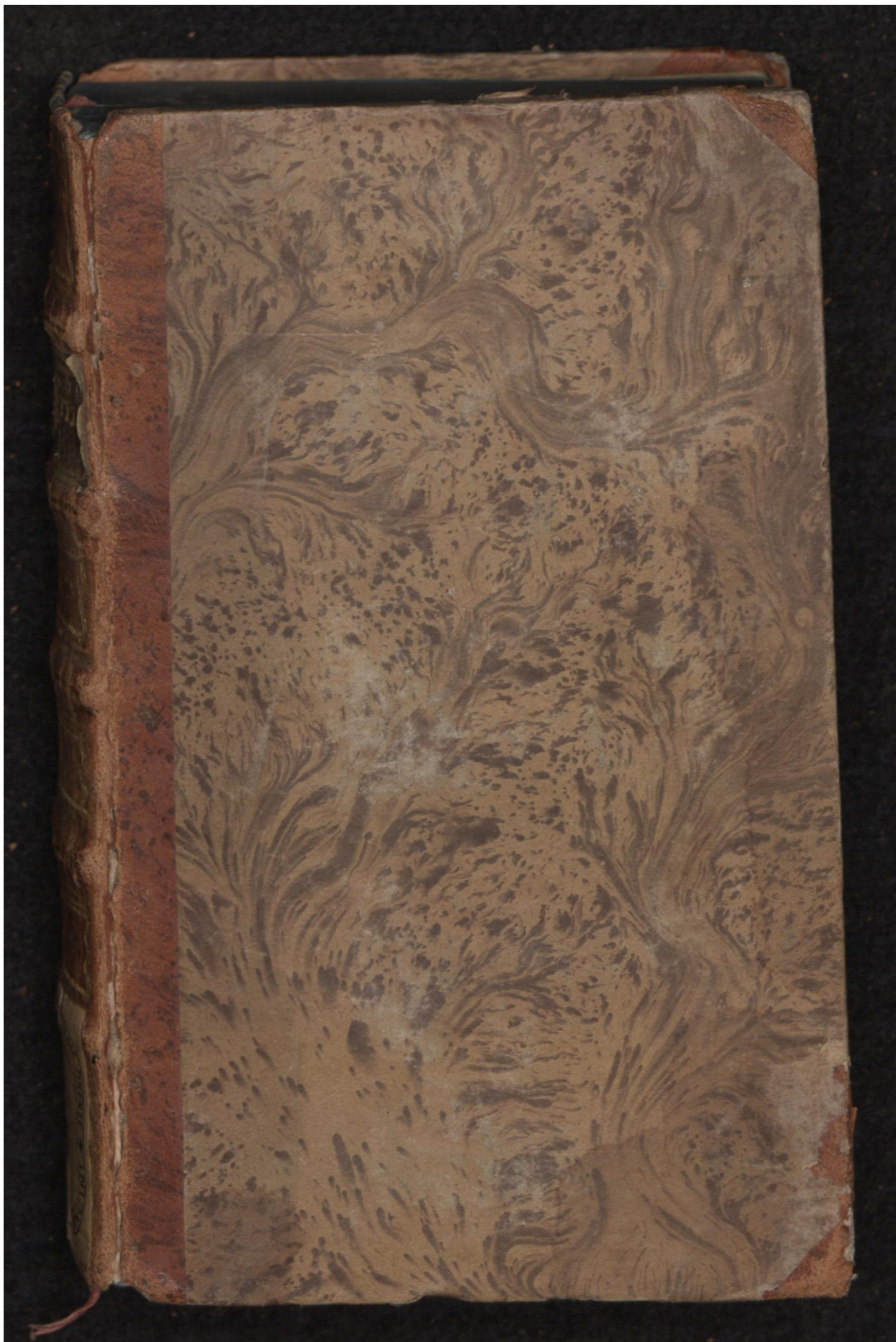
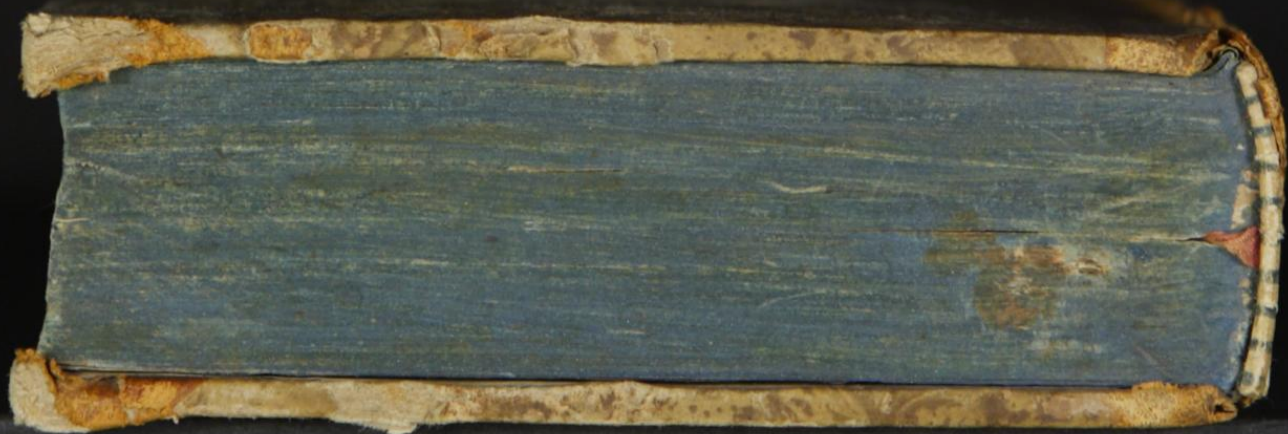
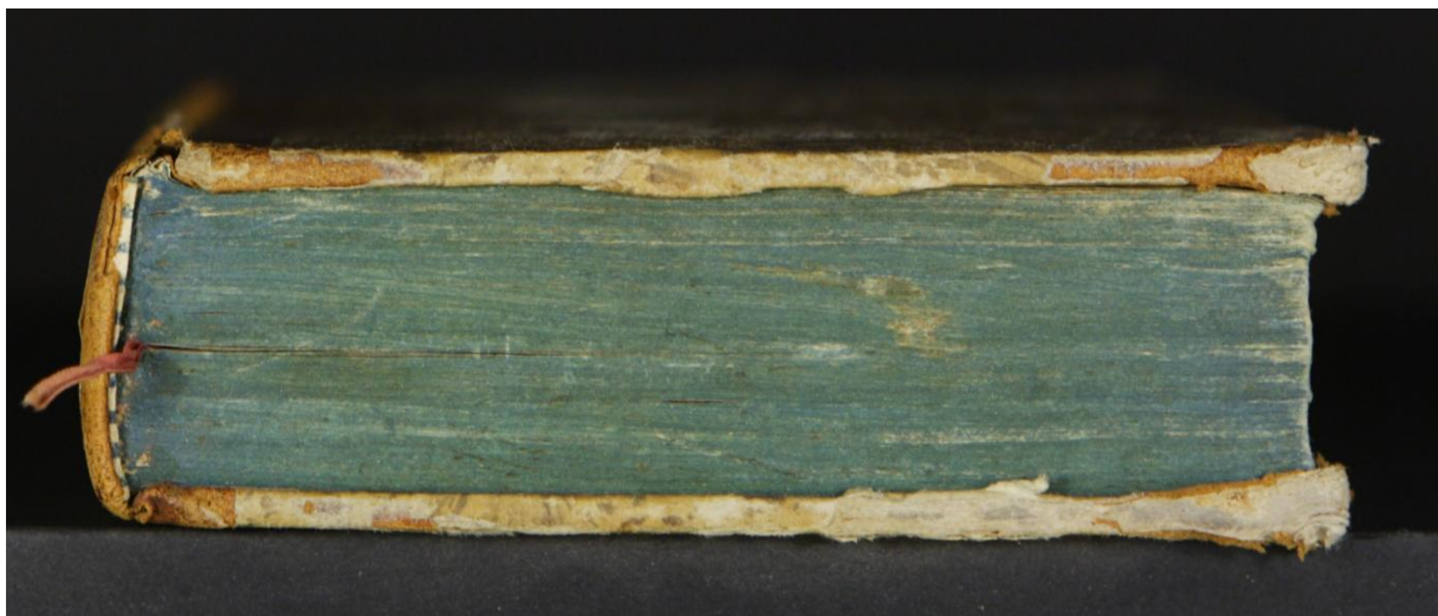

SALLUSTII
BIBLIOTECA NAZIONALE CENTRALE - FIRENZE
RACCOLTA NENCINI
ALDINI
II
3
42

BIBLIOTECA NAZIONALE CENTRALE FIRENZE
ALDINI
II
3
42
RACCOLTA NENCINI

OTIVM
SINE LITERIS
MORS EST
Seneca
Ex Libris Joannis Nencini
1874

Ricordo

Intorno alla rarità di questa Edizione, il Molini
dice di non averla mai veduta, perciò è da giudi-
carsi rarissima

C. S
CON
ET.

eiusdem
ab

SCHO

Index

RO

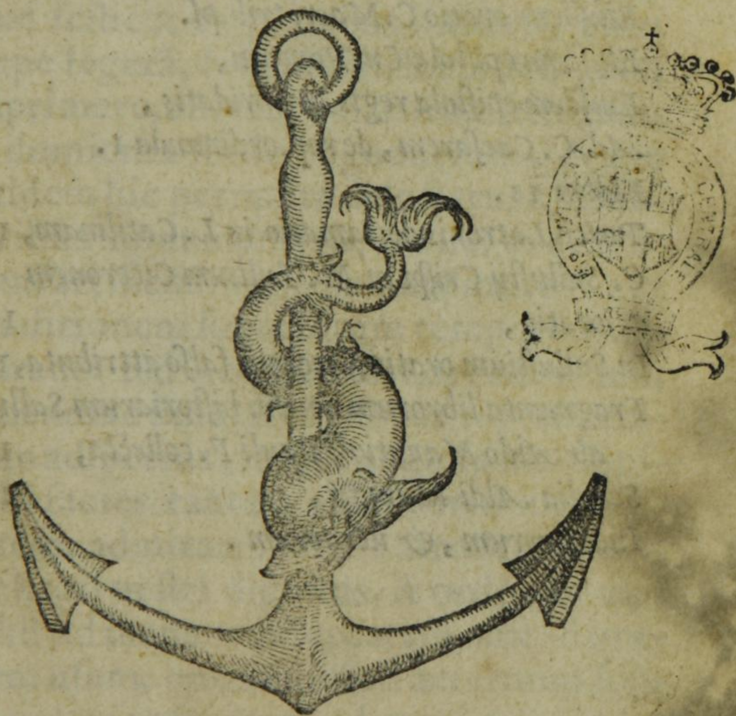
C. SALLVSTII. CRISPI CONIVRATIO. CATILINAE ET. BELLVM. IVGVRTHINVM

FRAGMENTA

eiusdem historiarum, e scriptoribus antiquis ab Aldo Manutio, Pauli F. collecta.

SCHOLIA. ALDI. MANVTII

Index rerum, & uerborum memorabilium.

ROMAE. M. D. LXIII

INDEX . EORVM . QVAE IN . HOC . LIBRO

CONTINENTVR

COLLEGIO. ROMANO SOCIETATIS. IESV

ALDVS. MANVTIVS PAVLI. F

FAtebor quod res eſt. contuli me ad Vrbem ſuperiore anno, uocatus a patre, libentiſsime. cupiebam ſcilicet ea praeſens intueri, quae ſaepe legerã, & in iiſdem locis ueſtigium imprimere, ubi ſedes clarorum uirorum, ac domicilia fuiſſe cognoueram. ac me quidem hic permulta delectarunt ex ueteribus monumentis, quae uel excellentium artificum ingenia, uel mores, aut eruditionem ſuperiorum temporum declarant: ſed neque marmoreum ullum, aeneumue ſimulacrũ, neque ſeptem collium adſpectus, neque auguſta illa Capitolii facies tantam animo meo iucunditatem, admirationemue attulit, quantã Collegii ueſtri dignitas, & ordo: in quo nihil ad inanem uoluptatem, aut ad breuem uſum, omnia uidi ad aeternum ſolidae gloriae fructum, ad certã animorum ſalutẽ inſtituta. itaque concurſus ad uos quotidie maiores fiunt. nec dubitandum

uidetur; cum uobis in ista tam nobili disciplina nō honor, aut quaestus, quarum rerum spe multorum excitari solet industria, sed diuina tantum praemia proposita sint; quin haec ante paucos annos a summo uiro, Ignatio Loyola, inducta bene merendi cōsuetudo & perpetua futura sit, & uberiores non in hac modo ciuitate, uerum in uniuerso terrarū orbe fructus ferat. quae est enim ciuitas, quae gēs, quae natio, sanctissimis Christi legibus addicta, quae non probet maxime uestrum institutū, quae uos non recipiat, atque adeo non accersat ad erudiendam iuuentutem, ad mores cōformandos, ad religionem propagandam? equidem uel hoc unū, cum innumerabilia sint, diuinae erga nos benignitatis, atque clementiae maximū statuo esse documentum, quod inter haec temporum uitia, quibus iam paene omnia periere, tantum bonum, tam praeter omnium opinionem, tam celeriter disseminauit, ut etiam gentes, nostra demum, patrumq. nostrorum memoria cognitae, longissimo a nobis pelagi, terraeq. interuallo disiunctae, a uestris doctoribus ab exitioso idolorū cultu ad salutarem ueri Dei uenerationem traducantur, omnemque litterarum, ac

morum

morum elegantiam, quã antea penitus ignorarunt, a uobis potiſsimũ acceptam diligenter colant. Quae cũ ipſe mecum cogito; & cum haec intueor, quae in urbe Roma ſedulo quiſque ueſtrum, interpretandis optimis libris, exceptis dumtaxat, qui ad ius ciuile, aut̃ ad medendi rationẽ pertinent, cohortando, monendo, uigilando pro communi emolumento praeſtat: deberi uobis iudico a bonis uiris omnia, nec ullam eſſe tantam laudem, quae cum ueſtris collata meritis non longe inferior eſſe uideatur. ſed hoc noſtrum eſt, ut id, quod debemus, ſi perſoluere non licet, animo ſaltem, ac mente peruoluamus: ueſtra quidem & ſapientia ſingularis, & ad optimam Chriſti normam directa modeſtia, quidquid ab hominibus dari poteſt, id plane totum excludit. Ego tamen, ſtudio ueſtri, & inductione quadam animi, patre etiam cohortante, qui ueſtra inſtituta ad caelum ferre ſolitus eſt, feci, ut Salluſtium, & meos in eo corrigendo labores uobis dicarem. nam, cum eius hiſtoriam aſsidue in manibus habeatis, magnaq. auditorum frequentia explanetis: commendabit, opinor, me uobis ſtudium meum; &, ut ſpero, cõſequar id, quod uehe-

menter opto, ut patris mei, meamq. simul incolumitatem, ac salutem piis precibus, agentes cum Deo suppliciter, curetis. M. D. LXIII. Kal. Oct.

amq. fi-
iis pre-
pliciter,
l. Oct.

ALDVS. MANVTIVS
STVDIOSIS

COLLEGI pro ueſtra utilitate, cui ſemper ſtuduit familia noſtra, ueterum ſciptorum teſtimonia, quae ad ingenium, mores, uitamq. Salluſtii pertinent. nam Petrus Crinitus ea, quae ſcripſit, teſtibus non probat. nos igitur & ab illo ſcripta pleraque confirmamus, & multa, quae omiſit, adiungimus; labori numquam parcentes, ut commodis ueſtris conſulatur. quam conſuetudinem, ab auo, & patre aceptam, intermitti, quantum in me erit, minime patiar.

M. D. L X I I I. pridie Kal. Dec.

VETERVM. SCRIPTORVM DE. SALLVSTIO TESTIMONIA

ab Aldo Manutio, Pauli F. collecta.

EX. VELLEIO. PATERCVLO

AEMVLVS *Thucydidis Sallustius.* Hist.lib.2.
Et paullo post: Paene stulta est inhaerentium oculis ingeniorum enumeratio: inter quae maxime nostri aeui eminent, princeps carminum Virgilius, Rabiriusque, & consecutus Sallustium Liuius, Tibullusque, & Naso perfectissimi in forma operis sui. nam, uiuorum ut magna admiratio, ita censura difficilis est.

EX. QVINCTILIANO

LIVIVS *a pueris magis legendus, quam Sallustius: & hic historiae maioris est auctor: ad quem tamen intelligendum, iam profectu opus sit.* Lib.2.c.5.

Crispus Sallustius in bello Iugurthino, & Catilinario nihil ad historiam pertinentibus principijs orsus est. Lib.3.c.10.

Vitanda illa Sallustiana (quamquam in ipso uirtutis locum obtinet) breuitas, & abruptum sermonis genus: quod otiosum fortasse lectorem minus fallit, audientem transuolat, nec, dum repeta- Lib.4.c.2.

petatur, exſpectat.

Lib. 8. c. 3. Nec minus noto Salluſtius epigrammate inceſſitur:

Et uerba antiqui multum furate Catonis,
Criſpe, Iugurthinae conditor hiſtoriae.

Lib. 9. c. 3. Ex Graeco tranſlata Salluſtii plurima: quale eſt, Vulgus amat fieri.

Lib. 10. c. 1. At non hiſtoria ceſſerit Graecis: nec opponere Thucydidi Salluſtium uerear: nec indignetur ſibi Herodotus aequari T. Liuium.

Ibidem. Liuius, & Salluſtius pares magis, quã ſimiles.

Lib. 10. cap. 3. Sic ſcripſiſſe Salluſtium accepimus. & ſane manifeſtus eſt etiam ex opere ipſo labor.

EX. CORNELIO. TACITO

Hiſt. lib. 3. C. Salluſtius, rerum Romanarum florentiſſimus auctor.

EX. SVETONIO

In Auguſti uita. TVQ. dubitas, Cimber ne Annius, an Verrius Flaccus imitandi ſint tibi? ita ut uerbis, quae Criſpus Salluſtius excerpſit ex Originibus Catonis, utaris? an potius, Aſiaticorum oratorum inanibus ſententijs, uerborum uolubilitas in noſtrum ſermonem transferenda?

EX. EODEM

In libro de claris gramm. c. 9. de Ateio Philologo. ASINIVS Pollio librum ſcripſit, in quo Salluſtij

lustij scripta reprehendit, ut nimia priscorum uerborum affectatione oblita.

Coluit familiarissime C. Sallustium, & , eo defuncto, Asinium Pollionem: quos historiam componere aggressos, alterum breuiario rerum omniũ Romanarum, ex quibus, quas uellet, eligeret, instruxit; alterum praeceptis de ratione dicendi. quo magis miror, Asinium Pollionem credidisse, antiqua eum uerba, & figuras solitum esse colligere Sallustio: cum sibi sciat nil aliud suadere, quam ut noto, ciuiliq. & proprio sermone utatur, uitetq. maxime obscuritatem Sallustij, & audaciam in translationibus. Ibidem.

Tanto amore erga patroni memoriam exstitit, ut Sallustium historicum, quod eum oris improbi, animo inuerecundo scripsisset, acerbissima satyra lacerauerit, lastaurum, & lurconem, & nebulonem, popinonemq. appellans, & uita, scriptisq. monstrosum, praeterea priscorum, Catonisq. uerborum ineruditissimum furem. Cap. 14. de Lenaeo.

EX. IVSTINO

POMPEIVS Trogus in Liuio, & Sallustio reprehendit, quod, conciones directas, ac orationes operi suo inserendo, historiae modum excesserint. Hist. lib. 38.

EX. SENECA

ORATIONES Sallustij in honorem historiarum leguntur. Decl. lib. 3.

Sal-

Epist.lib.20. ep.115. *Sallustio uigente, amputatae sententiae, & uerba ante exspectatum cadentia, & obscura breuitas fuere pro cultu. Arruntius, uir rarae frugalitatis, qui historias belli Punici scripsit, fuit Sallustianus, & in illud genus nitens.*

Ibidem. *Quae apud Sallustium rara fuerunt, apud hunc crebra sunt, & paene continua. nec sine caussa. ille enim in haec incidebat: at hic illa quaerebat.*

EX. GELLIO

Lib.1.c.15. SALLVSTIVS, *nouator uerborum.*

Lib.4.c.15. *Elegantia orationis Sallustij, uerborumq. facundia, & nouandi studium cum multa prorsus inuidia fuit: multiq. non mediocri ingenio uiri conati sunt reprehendere pleraque, & obtrectare: in quibus plura inscite, aut maligne uellicant. nonnulla tamen uideri possunt non indigna reprehensione: quale illud &c.*

Lib.10.c.20. *Sallustius, proprietatum in uerbis retinentissimus, consuetudini concessit.*

Lib.10.c.26. *Asinio Pollioni in quadam epistola, quam ad Plancum scripsit, & quibusdam aliis C. Sallustius inique dignus nota uisus est.*

Et paullo post: Minus proprie, & a nullo graui auctore dictum.

Lib.17. cap.18. *M. Varro in litteris, atque uita fide homo multa, & + grauis, in libro, quem inscripsit Pius, aut de Pace, C. Sallustium, scriptorem seriae*

+ graui)

illius,

illius, & seuerae orationis, † in cuius histo- ria notiones censorias fieri, atque exerceri ui- demus, in adulterio deprehensum ab Annio Mi- lone loris bene caesum dicit, &, cum dedisset pecu niam, dimissum. † al. in cuius not. &c. in qua not.)

EX. HORATIO

Libertinarum dico: Sallustius in quas Serm. lib. 1. sat. 2.
Non minus insanit, quam qui moechatur.

EX. MACROBIO

SALLVSTIVS, *grauissimus alienae luxuriae obiurgator, & censor.* Lib. 3. c. 15.

Quattuor sunt genera dicendi; copiosum, in quo Cicero dominatur; breue, in quo Sallustius regnat; siccum, quod Frontoni adscribitur; pingue & floridum, in quo Plinius Secundus quondam, & nunc, nullo ueterum minor, noster Symmachus luxuriatur. Lib. 5. cap. 1.

EX. VIBIO. SEQVESTRE

SALLVSTIVS, *auctor certissimus.* In lib. de Flum.

EX. ISIDORO

SALLVSTIVS, *auctor certissimus.* Lib. 13. cap. 21.

EX. AELIO. SPARTIANO

Amauit genus dicendi uetustum, controuersias declamauit: Ciceroni Catonem, Virgilio Ennium, In uita D. Hadriani.

Salluſtio Catilinam praetulit: eademq. iactatione de Homero, ac Platone iudicauit.

EX. FLAVIO. VOPISCO

In uita D. Aureliani.

Nemo ſcriptorum, quantum ad hiſtoriam pertinet, non aliquid eſt mentitus. in quo Liuius, in quo Salluſtius, in quo Cornelius Tacitus, in quo denique Trogus manifeſtis erroribus conuincerentur.

EX. APPVLEIO

Apol. 2.

Neque Cato grauitatem requirit, neque Laelius lenitatem, neque Gracchus impetum, nec Caeſar calorem, nec Hortenſius diſtributionem, nec Caluus argutias, nec parſimoniam Salluſtius, nec opulentiam Cicero.

EX. LACTANTIO. FIRMIANO

De falſa relig. lib. 1. c. 21.

De orig. erroris lib. 2. c. 13.

SALLVSTIVS, *homo eruditus.*

Salluſtius, homo nequam, ait: Sed omnis noſtra uis in animo, & corpore ſita eſt: animi imperio, corporis ſeruitio magis utimur. Recte, ſi ita uixiſſet, ut locutus eſt. ſeruiuit enim foediſſimis uoluptatibus, ſuamq. ipſe ſententiam uitae prauitate diſſoluit.

EX

EX . D . AVGVSTINO

SALLVSTIVS, *nobilitatae ueritatis historicus*. De Ciuit. Dei lib. 1. c. 5.

EX . MARTIALE

Hic erit, ut perhibent doctorum corda uirorum, Lib. 14.
Crispus, Romana primus in historia.

EX . STATIO

Sed tuas artes puer ante discat: Sil. lib. 4.
Omne queis mundi senium remensus,
Orsa Sallusti breuis, & Timaui
Reddis alumnum.

C. SALLVSTII . CRISPI DE . CONIVRATIONE L. SERGII . CATILINAE

OMNES homines, qui sese student praestare ceteris animantibus, summa ope niti decet, ne uitam silentio transeant, ueluti pecora; quae Natura prona, atque uentri obedientia finxit. sed nostra omnis uis in animo, & corpore sita est. animi imperio, corporis seruitio magis utimur. alterum nobis cum dijs, alterum cum belluis commune est. quo mihi rectius esse uidetur, ingenij, quam uirium, opibus gloriam quaerere, &, quoniam uita ipsa, qua fruimur, breuis est, memoriam nostri quammaxime longam efficere. nam diuitiarum, & formae gloria fluxa, atque fragilis est; uirtus clara, aeternaq. habetur. Sed diu magnum inter mortales certamen fuit, ui ne corporis, an uirtute animi, res magis militaris procederet. nam & prius, quam incipias, consulto, &, ubi consulueris, mature facto opus est. ita utrumque per se indigens, alterum alterius auxilio eget. igitur initio reges, (nam in terris nomen imperij id primum fuit) diuersi, pars ingenium, alij corpus exercebant. etiã tum uita hominum sine cupiditate agitabatur: sua cuique satis placebant. postea uero quam in Asia Cyrus, in Graecia Lacedaemonij, & Athenienses

coepere urbes, atque nationes subigere; libidinem dominandi, caussam belli habere; maximam gloriam in maximo imperio putare: tum demum periculo atque negotijs compertum est, in bello plurimum ingenium posse. quod si regum, atque imperatorum animi uirtus in pace ita, ut in bello, ualeret: aequalius, atque constantius sese res humanae haberent; neque aliud alio ferri, neque mutari, ac misceri omnia cerneres. nam imperium facile ijs artibus retinetur, quibus initio partum est. uerum, ubi pro labore desidia, pro continentia, & aequitate libido, atque superbia inuasere; fortuna simul cũ moribus immutatur. ita imperium semper ad optimum quemque a minus bono transfertur. quae homines arant, nauigant, aedificant, uirtuti omnia parent. sed multi mortales, dediti uentri, atque somno, indocti, incultique, uitam sicuti peregrinantes transiere. quibus profecto contra naturam corpus uoluptati, anima oneri fuit. eorum ego uitam mortemque iuxta aestimo: quoniam de utraque siletur. uerum enimuero is mihi uiuere demum, atque frui anima uidetur, qui aliquo negotio intentus, praeclari facinoris, aut artis bonae famam quaerit. sed in magna copia rerum, aliud alij natura iter ostendit. pulchrum est, bene facere reip. etiam bene dicere, haud absurdum est. uel pace, uel bello clarum fieri licet. et qui fecere, & qui facta aliorum scripsere, multi laudantur. Ac mihi quidem, tametsi haudquaquam

quaquam

quaquam par gloria ſequatur ſcriptorem, & actorem rerum; tamen in primis arduum uidetur, res geſtas ſcribere; primum, quod facta dictis ſunt exaequanda: dehinc, quia plerique, quae delicta reprehenderis, maleuolentia, & inuidia dicta putant: ubi de magna uirtute, atque gloria bonorum memores; quae ſibi quiſque facilia factu putat, aequo animo accipit; ſupra ea, ueluti ficta pro falſis ducit. Sed ego adoleſcentulus initio, ſicuti plerique, a ſtudio ad remp. latus ſum: ibique mihi multa aduerſa fuere. nam pro pudore, pro abſtinentia, pro uirtute, audacia, largitio, auaritia uigebant. quae tametſi animus aſpernabatur, inſolens malarum artium: tamen inter tanta uitia imbecilla aetas, ambitione corrupta, tenebatur. Ac me, cum ab reliquis malis moribus diſſentirem, nihilo minus honoris cupido eadem, quae ceteros, fama, atque inuidia uexabat. igitur, ubi animus ex multis miſerijs, atque periculis requieuit, et mihi reliquam aetatem a rep. procul habendam decreui; non fuit conſilium, ſocordia, atque deſidia bonum otium conterere: neque uero, agrum colendo, aut uenando, ſeruilibus officijs intentum aetatem agere; ſed, a quo incepto, ſtudioq. me ambitio mala detinuerat, eodem regreſſus ſtatui res geſtas populi R. carptim, ut quaeque memoria digna uidebantur, perſcribere, eo magis, quod mihi a ſpe, metu, partibus reip. animus liber erat. Igitur de Catilinae coniuratione,

quam uerissime potero, paucis absoluam. nam id facinus in primis ego memorabile existimo, sceleris atque periculi nouitate. de cuius hominis moribus pauca prius explananda sunt, quam initium narrandi faciam. †L. Catilina, nobili genere natus, fuit magna ui & animi, & corporis, sed ingenio malo, prauoque. huic ab adolescentia bella intestina, caedes, rapinae, discordia ciuilis grata fuere: ibiq. iuuentutem suam exercuit. corpus patiens inediae, algoris, uigiliae, supra quam cuiquam credibile est. animus audax, subdolus, uarius, cuiuslibet rei simulator, ac dissimulator, alieni appetens, sui profusus, ardens in cupiditatibus. satis loquentiae, sapientiae parum. uastus animus immoderata, incredibilia, nimis alta semper cupiebat. hunc, post dominationem L. Sullae, libido maxima inuaserat reip. capiundae: neque, id quibus modis assequeretur, dum sibi regnum pararet, quidquam pensi habebat. agitabatur magis magisq. in dies animus ferox inopia rei familiaris, & conscientia scelerum: quae utraque his artibus auxerat, quas supra memoraui. incitabant praeterea corrupti ciuitatis mores: quos pessima, ac diuersa inter se mala, luxuria, atque auaritia uexabant.† Res ipsa hortari uidetur, quoniam de moribus ciuitatis tempus admonuit, supra repetere, ac paucis instituta maiorum domi, militiaeque, quo modo remp. habuerint, quantamq. reliquerint, utque, paullatim immutata, ex pulcherrima

Cap. 1.

Cap. 2.

cherrima

cherrima,& optima, peſſima, ac flagitioſiſſima facta ſit, diſſerere. Vrbem Romam, ſicuti ego accepi, condidere, atque habuere initio Troiani; qui, Aenea duce, profugi, incertis ſedibus uagabantur; cumq. his Aborigines, genus hominum agreſte, ſine legibus, ſine imperio, liberum, atque ſolutum. hi poſtquam in una moenia conuenere, diſpari genere, diſſimili lingua, alius alio more uiuentes, incredibile memoratu eſt, quam facile coaluerint. ſed, poſtquam res eorum ciuibus, moribus, agris aucta, ſatis proſpera, ſatisq. pollens uidebatur; ſicuti pleraque mortalium habentur, inuidia ex opulentia orta eſt. igitur reges, populiq. finitimi bello tentare: pauci ex amicis auxilio eſſe. nam ceteri, metu perculſi, a periculis aberant. at Romani, domi, militiaeque intenti, feſtinare, parare; alius alium hortari; hoſtibus obuiam ire; libertatem, patriam, parentesq. armis protegere. poſt, ubi pericula uirtute propulerant, ſocijs, atque amicis auxilia portabant; magisq. dandis, quam accipiendis beneficijs amicitias parabant: imperium legitimum, nomen imperij regium habebant: delecti, quibus corpus annis infirmum, ingenium ſapientia ualidum erat, reip. conſultabant. hi, uel aetate, uel curae ſimilitudine, patres appellabantur. poſt, ubi regium imperium, quod initio conſeruandae libertatis, atque augendae reip. fuerat, in ſuperbiam, dominationemq. conuertit; immutato more, annua

imperia, binos imperatores sibi fecere. eo modo minime posse putabant per licentiam insolescere animum humanum. Sed ea tempestate coepere se quisque magis extollere, magisque ingenium in promptu habere. nam regibus boni, quam mali, suspectiores sunt: semperq. his aliena uirtus formidolosa est. Sed ciuitas, incredibile memoratu est, adepta libertate, quantum breui creuerit. tanta cupido gloriae incesserat. Iamprimum iuuentus, simul ac belli patiens erat, in castris per laborem usu militiam discebat: magisq. in decoris armis, & militaribus equis, quam in scortis, atque conuiuijs, libidinem habebant. igitur talibus uiris nō labor insolitus, non locus ullus asper, aut arduus erat, non armatus hostis formidolosus: uirtus omnia domuerat. sed gloriae maximū certamen inter ipsos erat. sic se quisque hostem ferire, murum adscendere, conspici, dum tale facinus faceret, properabat. eas diuitias, eam bonam famam, magnamq. nobilitatem putabant. laudis auidi, pecuniae liberales erant: gloriam ingentem, diuitias honestas uolebant. Memorare possem, quibus in locis maximas hostium copias populus R. parua manu fuderit, quas urbes natura munitas pugnando ceperit; ni ea res longius nos ab incepto traheret. sed profecto Fortuna in omni re dominatur. ea res cunctas ex libidine magis, quam ex uero, celebrat, obscuratque. Athe niensium res gestae, sicuti ego existimo, satis amplae,

plae, magnificaeq. fuere, uerum aliquanto minores tamen, quam fama feruntur: sed, quia prouenere ibi scriptorum magna ingenia, per terrarum orbem Atheniensium facta pro maximis celebrantur. ita eorum, qui ea fecere, uirtus tanta habetur, quantum uerbis ea potuere extollere praeclara ingenia. at populo R. numquam ea copia fuit: quia prudentissimus quisque negotiosus maxime erat. ingenium nemo sine corpore exercebat. optimus quisque facere, quam dicere, sua ab alijs bene facta laudari, quam ipse aliorum narrare, malebat. igitur domi, militiaeq. boni mores colebantur. concordia maxima, minima auaritia erat. ius bonumq. apud eos non legibus magis, quam natura, ualebat. iurgia, discordias, iras, simultates cum hostibus exercebant: ciues cũ ciuibus de uirtute certabant. in supplicijs deorum magnifici, domi parci, in amicos fideles erant. duabus his artibus, audacia in bello; ubi pax euenerat, aequitate, seque, remq. publicam curabant. Quarum rerum maxima documenta haec habeo; quod in bello saepius uindicatum est in eos, qui contra imperium in hostem pugnauerant, quiq. tardius reuocati proelio excesserant, quam qui signa relinquere, aut pulsi loco cedere ausi erant; in pace uero, quod beneficijs magis, quam metu, imperium agitabant, &, accepta iniuria, ignoscere, quam persequi, malebant. sed, ubi labore, atque iustitia resp. creuit; reges

magni bello domiti; nationes ferae, & populi ingentes ui ſubacti; Carthago, aemula imperij Romani, ab ſtirpe interijt; cuncta maria, terraeq. patebant: ſaeuire fortuna, ac miſcere omnia coepit. qui labores, pericula, dubias, atque aſperas res facile tolerauerant, ijs otium, diuitiae, optandae alijs, oneri miſeriaeq. fuere. igitur primo pecuniae, deinde imperij cupido creuit. ea quaſi materies omnium malorum fuere. namque auaritia fidem, probitatem, ceterasq. artes bonas ſubuertit; pro his ſuperbiam, crudelitatem, deos neglegere, omnia uenalia habere, edocuit: ambitio multos mortales falſos fieri ſubegit; aliud clauſum in pectore, aliud promptum in lingua habere; amicitias, inimicitiasque non ex re, ſed ex commodo aeſtimare; magisq. uultum, quam ingenium, bonum habere. haec primo paullatim creſcere, interdum uindicari. poſt, ubi contagio, quaſi peſtilentia, inuaſit; ciuitas immutata; imperium ex iuſtiſſimo, atque optimo, crudele, intolerandumq. factum. Sed primo magis ambitio, quam auaritia, animos hominum exercebat: quod tamen uitium propius uirtuti erat. nam gloriam, honorem, imperium bonus, & ignauus aeque ſibi exoptant. ſed ille uera nititur uia: huic quia bonae artes deſunt, dolis, atque fallacijs contendit. auaritia pecuniae ſtudium habet: quam nemo ſapiens concupiuit. ea quaſi uenenis malis imbuta, corpus animumq. uirilem effeminat; ſemper

per

per infinita, insatiabilis est; neque copia, neque inopia minuitur. Sed, postquam L. Sulla, armis recepta rep. bonis initijs malos euentus habuit; rapere omnes, trahere; domum alius, alius agros cupere; neque modum, neque modestiam uictores habere; foeda, crudeliaq. in ciues facinora facere. huc accedebat, quod L. Sulla exercitum, quem in Asia ductauerat, quo sibi fidum faceret, contra morem maiorum luxuriose, nimisq. liberaliter habuerat. loca amoena, uoluptaria facile in otio feroces militum animos molliuerant. ibi primum insueuit exercitus populi R. amare, potare, signa, tabulas pictas, uasa caelata mirari, ea priuatim ac publice rapere, delubra spoliare, sacra, profanaq. omnia polluere. Igitur hi milites, postquam uictoriam adepti sunt, nihil reliqui uictis fecere. quippe secundae res sapientium animos fatigant: ne illi, corruptis moribus, uictoriae temperarent. postquam diuitiae honori esse coeperunt, & eas gloria, imperium, potentia sequebatur: hebescere uirtus, paupertas probro haberi, innocentia pro maleuolentia duci coepit. igitur ex diuitijs iuuentutem luxuria, atque auaritia cum superbia inuasere. rapere, consumere; sua parui pendere, aliena cupere; pudorem, pudicitiam, diuina atque humana promiscua; nil pensi, neque moderati habere. operaepretium est, cum domos atque uillas cognoueris, in urbiũ modũ aedificatas, uisere templa deorũ, quae nostri maiores, reli-

religiosissimi mortales, fecere. uerum illi delubra deorum pietate, domos suas gloria decorabant, neque uictis quidquam, praeter iniuriae licentiam, eripiebant. at hi contra, ignauissimi homines, per summum scelus omnia ea socijs adimere, quae fortissimi uiri uictores reliquerunt: proinde quasi, iniuriam facere, id demum esset imperio uti. nam quid ea memorem, quae, nisi ijs, qui uidere, nemini credibilia sunt; a priuatis compluribus subuersos montes, maria constructa esse? quibus mihi ludibrio uidentur fuisse diuitiae. quippe, quas honeste habere licebat, per turpitudinem abuti properabant. Sed libido stupri, ganeae, ceteriq. cultus non minor incesserat. uiri pati muliebria: mulieres pudicitiam in propatulo habere: uescendi caussa, terra, mariq. omnia exquirere: dormire prius, quam somni cupido esset: nō famem, non sitim, neque frigus, neque lassitudinem opperiri, sed ea omnia luxu ante capere. haec iuuentutem, ubi familiares opes defecerant, ad facinora incendebant. animus, imbutus malis artibus, haud facile libidinibus carebat: eo profusius omnibus modis quaestui, atque sumptui deditus erat.

Cap. 3.

In tanta, tamq. corrupta ciuitate, Catilina, id quod factu facillimum erat, omnium flagitiorum, atque facinorum circum se, tamquam stipatorum, cateruas habebat. nam, quicumque impudicus, adulter, ganeo, manu, uentre, pene bona patria dissipauerat; quiq. alienum aes grande conflauerat,

rat, quo flagitium, aut facinus redimeret; praeterea, omnes undique parricidae, ſacrilegi, conuicti iudicijs, aut pro factis iudicium timentes; ad hoc, quos manus, atque lingua periurio, aut ciuili ſanguine alebat; poſtremo, omnes, quos flagitium, egeſtas, conſcius animus exagitabat, hi Catilinae proximi, familiaresq. erant. quod ſi quis etiam a culpa uacuus in amicitiam eius inciderat; quotidiano uſu, atque illecebris, facile par, ſimilisq. ceteris efficiebatur. ſed maxime adoleſcentium familiaritates appetebat. eorum animi molles, & aetate fluxi, dolis haud difficulter capiebantur. nam, ut cuiuſque ſtudium ex aetate flagrabat, alijs ſcorta praebere; alijs canes, atque equos mercari; poſtremo neque ſumptui, neque modeſtiae ſuae parcere, dum illos obnoxios, fidosq. ſibi faceret. Scio fuiſſe non nullos, qui ita exiſtimarent; iuuentutem, quae domum Catilinae frequentabat, parum honeſte pudicitiam habuiſſe. ſed ex alijs rebus magis, quam quod cuiquam id compertum foret, haec fama ualebat. Iamprimum adoleſcens Catilina multa nefanda ſtupra fecerat cum uirgine nobili, cum ſacerdote Veſtae, & alia huiuſcemodi contra ius, faſque. poſtremo, captus amore Aureliae Oreſtillae, cuius, praeter formam, nihil umquam bonus laudauit; quod ea nubere illi dubitabat, timens priuignum adultum aetate; pro certo creditur, necato filio, uacuam domum ſceleſtis nuptijs feciſſe. quae quidem res mihi

mihi in primis uidetur cauſſa fuiſſe facinoris maturandi. namque animus impurus, dijs, hominibusq. infeſtus, neque uigilijs, neque quietibus ſedari poterat: ita conſcientia mentem excitam uaſtabat. igitur color eius exſanguis, foedi oculi, citus modo, modo tardus inceſſus: prorſus in facie, uultuq. uaecordia inerat. Sed iuuentutem, quam, ut ſupra diximus, illexerat, multis modis mala facinora edocebat. ex illis teſtes, ſignatores falſos commodare; fidem, fortunas, pericula uilia habere. poſt, ubi eorum famam, atque pudorem attriuerat, maiora alia imperabat. ſi cauſſa peccandi in praeſens minus ſuppetebat, nihilo minus inſontes, ſicuti ſontes, circumuenire, iugulare. ſcilicet, ne per otium torpeſcerent manus, aut animus, gratuito potius malus, atque crudelis erat.

Cap. 4

His amicis, ſocijsq. confiſus Catilina; ſimul, quod aes alienum per omnes terras ingens erat; et quod plerique Sullani milites, largius ſuo uſi, rapinarum & uictoriae ueteris memores, ciuile bellum exoptabant; opprimendae reip. conſilium cepit. in Italia nullus exercitus: Cn. Pompeius in extremis terris bellum gerebat: ipſi conſulatum petendi magna ſpes: ſenatus nihil ſane intentus: tutae, tranquillaeq. res omnes. ſed ea prorſus opportuna Catilinae erant. igitur circiter Kal. Iun. L. Caeſare, & C. Figulo cos. primo ſingulos appellare; hortari alios; alios tentare; opes ſuas, imparatam remp. magna praemia coniurationis docere.

docere. ubi ſatis explorata ſunt, quae uoluit; in unum omnes conuocat, quibus maxima neceſſitudo, & plurimum audaciae inerat. eo conuenere ſenatorij ordinis P. Lentulus Sura, P. Autronius, L. Caſſius Longinus, C. Cethegus, P. & Ser. Sullae, Seruij filij; L. Vargunteius, Q. Annius, M. Porcius Laeca, L. Beſtia, Q. Curius; praeterea, ex equeſtri ordine, M. Fuluius Nobilior, L. Statilius, P. Gabinius Capito, C. Cornelius; ad hoc, multi ex colonijs, & municipijs, domi nobiles. erant praeterea cōplures paullo occultius conſilij huiuſce participes nobiles: quos magis dominationis ſpes hortabatur, quam inopia, aut alia neceſſitudo. ceterum iuuentus pleraque, ſed maxime nobilium, Catilinae inceptis fauebat. quibus in otio uel magnifice, uel molliter uiuere copia erat, incerta pro certis, bellum, quam pacem, malebant. fuere item ea tempeſtate, qui crederent, M. Licinium Craſſum non ignarum eius conſilij fuiſſe: quia Cn. Pompeius, inuiſus ipſi, magnum exercitum ductabat, cuiuſuis opes uoluiſſe contra illius potentiam creſcere: ſimul confiſum, ſi coniuratio ualuiſſet, facile apud eos ſe principem fore.* Sed antea item coniurauere pauci contra Cap. 5 remp. in quibus Catilina fuit. de qua, quam ueriſſime potero, dicam. L. Tullo, Man. Lepido cos. P. Autronius, & P. Sulla, deſignati conſules, legibus ambitus interrogati, poenas dederant. poſt paullo Catilina, pecuniarum repetundarum

reus,

reus, prohibitus erat petere consulatum; quod intra legitimos dies profiteri nequiuerit. erat eodem tempore Cn. Piso, adolescens nobilis, summae audaciae, egens, factiosus; quem ad perturbandam remp. inopia, atque mali mores stimulabant. cum hoc Catilina, & Autronius, circiter nonas Dec. consilio communicato, parabant in Capitolio Kalendis Ian. L. Torquatum, & L. Cottam cos. interficere; ipsi, fascibus correptis, Pisonem cum exercitu ad obtinendas duas Hispanias mittere. ea re cognita, rursus in nonas Febr. consilium caedis transtulerunt. iam tum non consulibus modo, sed plerisque senatoribus perniciem machinabantur. quod ni Catilina maturasset pro curia signum socijs dare: eo die, post conditam urbem Romam, pessimum facinus patratum foret. quia nondum frequentes armati conuenerant; ea res consilium diremit. Postea Piso in citeriorem Hispaniam quaestor pro praetore missus est, adnitente Crasso; quod eum infestum inimicum Cn. Pompeio cognouerat. neque tamen senatus prouinciam inuitus dederat. quippe foedum hominem a rep. procul esse uolebat: simul, quia boni complures praesidium in eo putabant; & iam tum potentia Cn. Pompeij formidolosa erat. sed is Piso, in prouinciam iter faciens, ab equitibus Hispanis, quos in exercitu ductabat, occisus est. sunt qui ita dicunt, imperia eius iniusta, superba, crudelia barbaros nequiuisse pati: alij autem, equites illos,

illos, Cn. Pompeij ueteres, fidosq. clientes, uoluntate eius Pisonem aggressos: numquam Hispanos praeterea tale facinus fecisse, sed imperia saeua multo antea perpessos. nos eam rem in medio relinquemus. De superiori coniuratione satis est dictum. Catilina, ubi eos, quos paullo ante memoraui, conuenisse uidet; tametsi cum singulis multa saepe egerat; tamen, in rem fore credens uniuersos appellare, & cohortari, in abditá partem aedium secedit; atque ibi, omnibus arbitris procul amotis, orationem huiuscemodi habuit. Cap. 6

Ni uirtus, fidesq. uestra satis spectata mihi foret: nequidquam opportuna res cecidisset: spes magna, dominatio in manibus frustra fuissent: neque ego, per ignauiam, aut uana ingenia, incerta pro certis captarem. sed, quia multis, & magnis tempestatibus uos cognoui fortes, fidosque mihi; eo animus ausus est maximum, atque pulcherrimum facinus incipere; simul, quia uobis eadem, quae mihi, bona, malaque esse intellexi. nam, idem uelle, atque idem nolle, ea demum firma amicitia est. Sed ego, quae mente agitaui, omnes iam antea diuersi audistis. ceterum mihi in dies magis animus accenditur, cum considero, quae condicio uitae futura sit, nisi nosmet ipsos uindicamus in libertatem. nam, postquam resp. in paucorum potentium ius, atque ditionem concessit, semper illis reges, tetrarchae uectigales esse: populi, nationes, stipendia pendere: ceteri omnes,

strenui,

strenui, boni, nobiles, atque ignobiles, uulgus fuimus, sine gratia, sine auctoritate, ijs obnoxij, quibus, si resp. ualeret, formidini essemus. itaque omnis gratia, potentia, honos, diuitiae apud illos sunt, aut ubi illi uolunt: nobis reliquerunt pericula, repulsas, iudicia, egestatem. quae quousque tandem patiemini o fortissimi uiri? nonne emori per uirtutem praestat, quam uitam miseram, atque inhonestam, ubi alienae superbiae ludibrio fueris, per dedecus amittere? uerum enimuero, pro deum atque hominum fidem, uictoria in manu nobis est. uiget aetas: animus ualet. contra illis, annis, atque diuitijs, omnia consenuerunt. tantummodo incepto opus est: cetera res expediet. etenim quis mortalium, cui uirile ingenium est, tolerare potest, illis diuitias superare, quas profundant in exstruendo mari, & montibus coaequādis; nobis rem familiarem etiam ad necessaria deesse? illos binas, aut amplius domos continuare, nobis larem familiarem nusquam ullum esse? cum tabulas, signa, toreumata emunt; noua diruunt, alia aedificant; postremo omnibus modis pecuniam trahunt, uexant; tamen summa libidine diuitias suas uincere nequeunt. at nobis est domi inopia, foris aes alienum, mala res, spes multo asperior. denique quid reliqui habemus, praeter miseram animam? Quin igitur expergiscimini? en illa, illa, quam saepe optastis, libertas, praeterea diuitiae, decus, gloria in oculis sita sunt. fortuna ea

omnia

omnia uictoribus praemia poſuit. res, tempus, pericula, egeſtas, belli ſpolia magnifica, magis, quam oratio mea, uos hortentur. uel imperatore, uel milite me utimini. neque animus, neque corpus a uobis aberit. haec ipſa, ut ſpero, uobiſcum una conſul agam: niſi forte me animus fallit, & uos ſeruire magis, quam imperare, parati eſtis. Poſtquam accepere ea homines, quibus mala omnia abunde erant, ſed neque res, neque ſpes bona ulla: tametſi illis, quieta mouere, magna merces uidebatur; tamen poſtulauere plerique, uti proponeret, quae cōdicio belli foret; quae praemia armis peterent; quid ubique opis, aut ſpei haberent. Tum Catilina polliceri tabulas nouas, proſcriptionem locupletum, magiſtratus, ſacerdotia, rapinas, aliaq. omnia, quae bellum, atque libido uictorum fert: praeterea, eſſe in Hiſpania citeriore Piſonem, in Mauritania cum exercitu P. Sitium Nucerinum, conſilij ſui participes: petere conſulatum C. Antonium, quem ſibi collegam fore ſperaret, hominem & familiarem, & omnibus neceſſitudinibus circumuentum: cum eo conſule ſe initium agendi facturum. ad hoc maledictis increpabat omnes bonos: ſuorū unumquemque nominans laudare. admonebat alium egeſtatis, alium cupiditatis ſuae, complures periculi, aut ignominiae, multos uictoriae Sullanae, quibus ea praedae fuerat. Poſtquam omnium animos alacres uidet; cohortatus, ut petitionē ſuam

curae haberent, conuentum dimisit. Fuere ea tempestate, qui dicerent, Catilinam, oratione habita, cum ad iusiurandum populares sceleris sui adduceret, humani corporis sanguinem uino permixtum in pateris circumtulisse; inde, cum post exsecrationem omnes degustauissent, sicuti in sollemnibus sacris fieri consueuit, aperuisse consilium suum. atque eo dictitare fecisse, quo inter se magis fidi forent, alius alij tanti facinoris conscij. nonnulli ficta & haec, et multa praeterea existimabant ab ijs, qui Ciceronis inuidiam, quae postea orta est, leniri credebant atrocitate sceleris eorũ, qui poenas dederant. nobis ea res pro magnitudine parum comperta est. Sed in ea coniuratione fuit Q.

Cap. 7 Curius, natus haud obscuro loco, flagitijs atque facinoribus coopertus: quem senatu censores probri gratia mouerant. huic homini non minor uanitas, quam audacia, inerat. neque reticere, quae audierat, neque suamet ipse scelera occultare, prorsus neque dicere, neque facere, quidquam pensi habebat. erat ei cum Fuluia, muliere nobili, stupri uetus consuetudo. cui cum minus gratus esset, quod inopia minus largiri poterat; repente glorians maria, montesq. polliceri coepit: & minari interdũ ferro, nisi obnoxia foret: postremo, ferocius agitare, quam solitus erat. at Fuluia, ex insolentia Curij caussa cognita, tale periculum reip. haud occultum habuit; sed, sublato auctore, de Catilinae coniuratione quae, quo modo audierat,

dierat,

dierat, compluribus narrauit. ea res in primis Cap. 8
ſtudia hominum accendit ad conſulatum mandandum M. Tullio Ciceroni. namque antea pleraque nobilitas inuidia aeſtuabat, & quaſi pollui conſulatum credebat, ſi eum, quamuis egregius, homo nouus adeptus foret. ſed, ubi periculum aduenit, inuidia, atque ſuperbia poſt fuere. Igitur, comitijs habitis, conſules declarantur M. Tullius, & C. Antonius. quod factum primo populares coniurationis concuſſerat. neque tamen Catilinae furor minuebatur; ſed in dies plura agitare; arma per Italiam locis opportunis parare; pecuniam, ſua, aut amicorum fide ſumptam mutuam, Faeſulas ad Manlium quendam portare; qui poſtea princeps fuit belli faciundi. ea tempeſtate plurimos cuiusque generis homines aſciuiſſe ſibi dicitur, mulieres aliquot etiam; quae primo ingentes ſumptus ſtupro corporis tolerauerant, poſt, ubi aetas tantummodo quaeſtui, neque luxuriae modum fecerat, aes alienum grande conflauerant. per eas ſe Catilina credebat poſſe ſeruitia urbana ſollicitare, urbem incendere, uiros earum uel adiungere ſibi, uel interficere. ſed in his erat Sempronia; quae multa ſaepe uirilis audaciae facinora cõmiſerat. haec mulier genere, atque forma, praeterea uiro, liberis ſatis fortunata fuit; litteris graecis & latinis docta; pſallere, ſaltare elegantius, quam neceſſe eſt probae: multa alia, quae inſtrumenta luxuriae ſunt. ſed ei ſemper

cariora omnia, quam decus, atque pudicitia fuit, pecuniae, an famae, minus parceret, haud facile discerneres. libidine sic accensa, ut saepius peteret uiros, quam peteretur. sed ea saepe antehac fidem prodiderat, creditum abiurauerat, caedis conscia fuerat, luxuria atque inopia praeceps abierat. uerum ingenium eius haud absurdum, posse uersus facere, iocum mouere, sermone uti uel modesto, uel molli, uel procaci, prorsus multae facetiae, multusq. lepos inerat. His rebus comparatis, Catilina nihilo minus in proximum annum consulatum petebat; sperans, si designatus foret, facile se ex uoluntate Antonio usurum. neque interea quietus erat, sed omnibus modis insidias parabat Ciceroni. neque illi tamen ad cauendum dolus, aut astutiae deerant. namque a principio consulatus sui, multa per Fuluiam pollicendo, effecerat, ut Q. Curius, de quo paullo ante memoraui, consilia Catilinae sibi proderet. ad hoc, collegam suum Antonium pactione prouinciae perpulerat, ne contra remp. sentiret: circum se praesidia amicorum, atque clientium occulte habebat. Postquam dies comitiorum uenit; & Catilinae neque petitio, neque insidiae, quas consuli fecerat, prospere cessere: constituit bellum facere, & extrema omnia experiri; quoniam, quae occulte tentauerat, aspera, foedaq. euenerant. Igitur C. Manlium Faesulas, atque in eam partem Etruriae, Septimium quendam Camertem in agrum

Picenum, C. Iulium in Apuliam dimiſit, praeterea alium alio, quem ubique opportunum ſibi fore credebat. interea Romae multa ſimul moliri: conſuli inſidias tendere: parare incendia: opportuna loca armatis hominibus obſidere: ipſe cum telo eſſe, item alios iubere: hortari, uti ſemper intenti, paratiq. eſſent: dies, noctesq. feſtinare: uigilare: neque inſomnia, neque labore fatigari. poſtremo, ubi multa agitanti nihil procedit, rurſus intempeſta nocte coniurationis principes conuocat per M. Porcium Laecam: ibiq. multa de ignauia eorum queſtus, docet ſe Manlium praemiſiſſe ad eam multitudinem, quam ad capienda arma parauerat; item alios in alia loca opportuna, qui initium belli facerent; ſeq. ad exercitum proficiſci cupere, ſi prius Ciceronem oppreſſiſſet: eum ſuis conſilijs multum officere. Igitur, perterritis, ac dubitantibus ceteris, C. Cornelius, eques Romanus, operam ſuam pollicitus, & cum eo L. Vargunteius ſenator, conſtituere ea nocte paullo poſt cum armatis hominibus, ſicuti ſalutatum, introire ad Ciceronem, ac de improuiſo domi ſuae imparatum confodere. Curius, ubi intelligit, quantum periculum conſuli impendeat, propere per Fuluiam Ciceroni dolum, qui parabatur, enunciat. ita illi ianua prohibiti, tantum facinus fruſtra ſuſceperant. Interea Manlius in Etruria plebem ſollicitare, egeſtate ſimul, ac dolore iniuriae nouarum rerum cupidam; quod, Sullae domina-

tione, agros, bonaque omnia amiserat; praeterea, latrones cuiusque generis, quorum in ea regione magna copia erat, non nullos ex Sullanis colonis, quibus libido, atque luxuria ex magnis rapinis nihil reliqui fecerant. ea cum Ciceroni nunciarentur; ancipiti malo permotus, quod neque urbem ab insidijs priuato consilio longius tueri poterat, neque, exercitus Manlij quantus, aut quo consilio foret, satis compertum habebat, rem ad senatum refert, iam antea uulgi rumoribus exagitatam. itaque, quod plerumque in atroci negotio solet, senatus decreuit, darent operam consules, ne quid resp. detrimenti caperet. ea potestas per senatum more Romano magistratui maxima permittitur, exercitum parare, bellum gerere, coercere omnibus modis socios, atque ciues: domi, militiaeq. imperium, atque iudicium summum habere. aliter, sine populi iussu, nulli earum rerum consuli ius est. Post paucos dies L. Senius senator in senatu litteras recitauit, quas Faesulis allatas sibi dicebat; in quibus scriptum erat, C. Manlium arma cepisse, cum magna multitudine, ante diem VI. KAL. *Nou. simul, id quod in tali re solet, alij portenta, atque prodigia nunciabát: alij, conuentus fieri, arma portari, Capuae, atque in Apulia seruile bellum moueri. igitur senati decreto Q. Marcius Rex Faesulas, Q. Metellus Creticus in Apuliá, circumq. ea loca missi sunt. hi utrique ad urbem imperatores erant, impedi-*

ti,

ti, ne triumpharent, calumnia paucorum; quibus omnia honesta, atque inhonesta uendere mos erat. sed praetores Q. Pompeius Rufus Capuam, Q. Metellus Celer in agrum Picenum: hisq. permissum, uti pro tempore, atque periculo exercitũ compararent. ad hoc, si quis indicasset de coniuratione, quae contra remp. facta erat, praemium decreuere seruo libertatem, HS C, libero impunitatem eius rei, & HS CC. itemq. decreuere, uti gladiatoriae familiae Capuam, & in cetera municipia distribuerentur pro cuiusque opibus; Romae per totã urbem uigiliae haberentur; eisq. minores magistratus praeessent. Quibus rebus permota ciuitas, atque immutata facies urbis erat: ex summa laetitia, atque lasciuia, quae diuturna quies pepererat, repente omnes tristitia inuasit. festinare, trepidare: neque loco, neque homini cuiquam satis credere: neque bellum gerere, neque pacem habere: suo quisque metu pericula metiri. ad hoc, mulieres, quibus pro reip. magnitudine belli timor insolitus incesserat, afflictare sese: manus supplices ad caelum tendere: miserari paruos liberos: rogitare: omnia pauere: superbia, atque delicijs omissis, sibi, patriaeq. diffidere. At Catilinae crudelis animus eadem illa mouebat: tametsi praesidia parabantur; & ipse lege Plautia interrogatus erat ab L. Paullo. postremo, dissimulandi caussa, & quasi sui expurgandi, sicuti iurgio lacessitus foret, in senatum uenit.

tum M. Tullius consul, siue praesentiam eius timens, siue ira commotus, orationem habuit luculentam, atque utilem reip. quam postea scriptam edidit. Sed, ubi ille assedit, Catilina, ut erat paratus ad dissimulanda omnia, demisso uultu, uoce supplici, postulare a patribus coepit, ne quid de se temere crederent: ea familia ortum, ita se ab adolescentia uitam instituisse, ut omnia bona in spe haberet: ne existimarent, sibi, patricio homini, cuius ipsius, atque maiorum plurima beneficia in plebem R. essent, perdita rep. opus esse; cum eam seruaret M. Tullius, inquilinus ciuis urbis Romae. ad haec maledicta alia cum adderet; obstrepere omnes, hostem, atque parricidam uocare. tum ille furibundus, Quoniã quidem circumuentus, inquit, ab inimicis praeceps agor; incendium meum ruina restinguam. Deinde se ex curia domum proripuit. ibi multa secum ipse uoluens, quod neque insidiae consuli procedebant, et ab incendio intelligebat urbem uigilijs munitam, optimum factu credens exercitum augere, ac prius, quam legiones scriberentur, multa ante capere, quae bello usui forent, nocte intempesta cum paucis in Manliana castra profectus est. sed Cethego, atque Lentulo, ceterisque, quorũ cognouerat promptam audaciam, mandant, quibus rebus possent, opes factionis confirment; insidias consuli maturent; caedem, incendia, aliaq. belli facinora parent: sese propediem cũ magno exercitu ad urbem acces-

accessurum. Dum haec Romae geruntur, C. Manlius ex suo numero legatos ad Q. Marciũ regem mittit cum mandatis huiuscemodi. Deos, hominesq. testamur, imperator, nos arma neque cõtra patriam cepisse, neque quo periculum alijs faceremus, sed uti corpora nostra ab iniuria tuta forent: qui miseri, egentes, uiolentia, atque crudelitate feneratorum plerique patria, sed omnes fama, atque fortunis expertes sumus: neque cuiquam nostrum licuit, more maiorum, lege uti, neque, amisso patrimonio, corpus liberum habere: tanta saeuitia feneratorum, atque praetoris fuit. saepe maiores uestrum miseriti plebis R. decretis suis inopiae eius opitulati sunt: ac nouissime, memoria nostra, propter magnitudinẽ aeris alieni, uolentibus omnibus bonis, argentum aere solutũ est. saepe ipsa plebes, aut dominandi studio permota, aut superbia magistratuũ armata, a patribus secessit. at nos non imperium, neque diuitias petimus; quarum rerum caussa, bella, atque certamina omnia inter mortales sunt; sed libertatẽ; quam nemo bonus, nisi cum anima simul, amittit. Te, atque senatum obtestamur, consulatis miseris ciuibus; legis praesidium, quod iniquitas praetoris eripuit, restituatis; ne ue nobis eã necessitudinem imponatis, ut quaeramus, quonam modo maxime ulti sanguinem nostrum pereamus. Ad haec Q. Marcius respõdit: si quid ab senatu petere uellent, ab armis discedant, Romam supplices profici-

ficiſcantur: ea miſericordia, ac manſuetudine ſenatum, populumq. R. ſemper fuiſſe, ut nemo umquam ab eo fruſtra auxilium petiuerit. At Catilina ex itinere plerisque conſularibus, praeterea optimo cuique litteras mittit: ſe, falſis criminibus circumuentum, quoniam factioni inimicorum reſiſtere nequiuerit, fortunae cedere, Maſſiliam in exſilium proficiſci; non quo ſibi tanti ſceleris conſcius eſſet; ſed uti reſp. quieta foret; ne ue ex ſua contentione ſeditio oriretur. Ab his longe diuerſas litteras Q. Catulus in ſenatu recitauit; quas ſibi nomine Catilinae redditas dicebat. earum exemplum infra ſcriptum eſt.

L. CATILINA
Q. CATVLO

EGREGIA tua fides, re cognita, grata mihi, magnis in meis periculis, fiduciam commendationi meae tribuit. quamobrem defenſionem in nouo conſilio non ſtatui parare: ſatisfactionem ex nulla conſcientia de culpa proponere decreui: quā medius fidius licet ueram cognoſcas. Iniurijs, cōtumelijsq. concitatus, quod fructu laboris, induſtriaeq. meae priuatus, ſtatum dignitatis nō obtinebam, publicam miſerorū cauſſam pro mea conſuetudine ſuſcepi: non, quin aes alienum meis nominibus ex poſſeſſionibus ſoluere poſſem; cum & alijs nominibus liberalitas Aureliae Oreſtillae,
ſuis,

ſuis, filiaeq. copijs perſolueret: ſed, quòd non dignos homines honore honeſtatos uidebam; meq. falſa ſuſpicione alienatū eſſe ſentiebam. hoc nomine ſatis honeſtas pro meo caſu ſpes reliquae dignitatis conſeruandae ſum ſecutus. Plura cum ſcribere uellem, nunciatum eſt mihi uim parari. nunc Oreſtillam tibi commendo, tuaeq. fidei trado. eam ab iniuria defendas, per liberos tuos rogatus, aueto. Sed ipſe, paucos dies commoratus apud C. Flaminium in agro Reatino, dum ciuitatem antea ſollicitatam armis exornat, cū faſcibus, atque alijs imperij inſignibus in caſtra ad Manlium contendit. Haec ubi Romae comperta ſunt; ſenatus Catilinam, et Manlium hoſtes iudicat; ceterae multitudini diem ſtatuit, ante quam liceret ſine fraude ab armis diſcedere, praeter rerum capitalium condemnatis: praeterea, decernit, uti conſules delectum habeant; Antonius cum exercitu Catilinam perſequi maturet; Cicero urbi praeſidio ſit. Ea tempeſtate mihi imperium populi R. multo maxime miſerabile uiſum eſt: cui cum ad occaſum ab ortu ſolis omnia domita armis parerent; domi otium, atque diuitiae, quae prima mortales putant, affluerent; fuere tamen ciues, qui ſeque, remq. publicam obſtinatis animis perditum irent. namque, duobus ſenati decretis, ex tanta multitudine neque praemio inductus coniurationem patefecerat, neque ex caſtris Catilinae quiſquam omnium diſceſſerat. tanta uis morbi, atque uti tabes

bes pleroſque ciuium animos inuaſerat. neque ſolum illis aliena mens erat, qui conſcij coniurationis fuerant; ſed omnino cuncta plebes, nouarum rerum ſtudio, Catilinae incepta probabat. id adeo more ſuo uidebatur facere. nam ſemper in ciuitate, quibus opes nullae ſunt, bonis inuident, malos extollunt; uetera odere, noua exoptant; odio ſuarum rerum mutari omnia ſtudent; turba, atque ſeditionibus ſine cura aluntur; quoniã egeſtas facile habetur ſine damno. Sed urbana plebes ea uero praeceps erat multis de cauſſis. primũ omnium qui ubique probro, atque petulantia maxime praeſtabant, item alij, per dedecora patrimonijs amiſſis, poſtremo omnes, quos flagitium, aut facinus domo expulerat, hi Romam, ſicuti in ſentinam, confluxerant. deinde multi, memores Sullanae uictoriae, quod ex gregarijs militibus alios ſenatores uidebant, alios ita diuites, ut regio uictu, atque cultu aetatem agerent, ſibi quiſque, ſi uictoria in armis foret, talia ſperabat. Praeterea, iuuentus, quae in agris manuum mercede inopiã tolerauerat, priuatis, atque publicis largitionibus excita, urbanum otium ingrato labori praetulerat. eos, atque alios omnes malum publicum alebat. quo minus mirandum eſt, homines egentes, malis moribus, maxima ſpe, reip. iuxta ac ſibi conſuluiſſe. praeterea, quorum, uictoria Sullae, parentes proſcripti, bona erepta, ius libertatis imminutum erat, haud ſane alio animo belli euentum

tum exſpectabant. ad hoc, quicumque aliarum, atque ſenatus, partium erant, conturbari remp. quam minus ualere ipſi, malebant. id adeo malum multos poſt annos in ciuitatem reuerterat. nam, poſtquam Cn. Pompeio, & M. Craſſo cos. tribunicia poteſtas reſtituta eſt; homines adoleſcentes, ſummam poteſtatē nacti, quibus aetas, animusq. ferox erat, coepere, ſenatum criminando, plebem exagitare; deinde, largiendo, atque pollicitando, magis incendere; ita ipſi clari, potentesq. fieri. contra eos ſumma ope nitebatur pleraque nobilitas ſenatus, ſpecie reip. pro ſua magnitudine. namque, uti paucis uerum abſoluam, per illa tempora quicumque remp. agitauere, honeſtis nominibus, alij, ſicuti iura populi defenderent, pars, quo ſenatus auctoritas maxima foret, bonum publicum ſimulantes, pro ſua quiſque potentia certabat: neque illis modeſtia, neque modus contentionis erat: utique uictoriam crudeliter exercebant. ſed, poſtquam Cn. Pompeius ad bellum maritimum, atque Mithridaticum miſſus eſt; plebis opes imminutae; paucorum potentia creuit. hi magiſtratus, prouincias, aliaq. omnia tenere: ipſi innoxij, florentes, ſine metu aetatem agere, ceterosq. iudicijs terrere, quo plebem in magiſtratu placidius tractarēt. ſed, ubi primum, dubijs rebus nouandis, ſpes oblata eſt; uetus certamen animos eorum arrexit. quod ſi primo proelio Catilina ſuperior, aut aequa manu diſceſſiſſet: profe-

profecto magna clades, atque calamitas remp. oppreſſiſſet: neque illis, qui uictoriam adepti forent, diutius ea uti licuiſſet; quin, defeſſis, & exſanguibus, qui plus poſſet, imperium, atque libertatem extorqueret. Fuere tamen extra coniurationem complures, qui ad Catilinam initio profecti ſunt. in his erat Fuluius, ſenatoris filius: quem retractum ex itinere parens necari iuſſit. Iiſdem temporibus Romae Lentulus, ſicuti Catilina praeceperat, quoſcumque moribus, aut fortuna nouis rebus idoneos credebat, aut per ſe, aut per alios ſollicitabat; neque ſolum ciues, ſed cuiuſque modi genus hominum, quod modo uſui bello foret. igitur P. Vmbreno cuidam negotium dat, uti legatos Allobrogum requirat; eosque, ſi poſſit, impellat ad ſocietatem belli; exiſtimans publice, priuatimq. aere alieno oppreſſos; praeterea, quod natura Gallica gens bellicoſa eſſet, facile eos ad tale conſilium adduci poſſe. Vmbrenus, quod in Gallia negotiatus erat, pleriſque principibus ciuitatũ notus erat, atque eos nouerat: itaque ſine mora, ubi primum legatos in foro conſpexit, percunctatus pauca de ſtatu ciuitatis, & quaſi dolens eius caſum, requirere coepit, quem exitum tantis malis ſperarent. poſtquam illos uidet queri de auaritia magiſtratuum, accuſare ſenatum, quod in eo auxilij nihil eſſet; miſerijs ſuis remedium mortem exſpectare: At ego, inquit, uobis, ſi modo uiri eſſe uultis, rationem oſtendam, qua tanta mala iſta

effu-

effugiatis. Haec ubi dixit; Allobroges, in maximam spem adducti, Vmbrenum orare, ut sui misereretur: nihil tam asperum, neque tam difficile esse, quin cupidissime facturi essent; dum ea res ciuitatem aere alieno liberaret. Ille eos in domum D. Bruti perducit, quod foro propinqua erat, neque aliena consilij propter Semproniam. nam tum Brutus ab Roma aberat. praeterea Gabinium arcessit; quo maior auctoritas sermoni inesset. eo praesente coniurationem aperit: nominat socios, praeterea multos cuiusque generis innoxios; quo legatis animus amplior esset: deinde eos, pollicitos operam suam, domum dimittit. Sed Allobroges diu in incerto habuere, quidnam consilij caperent. in altera parte erat aes alienum, studium belli, magna merces in spe uictoriae: at in altera maiores opes, tuta consilia, pro incerta spe certa praemia. haec illis uoluentibus, tandem uicit fortuna reip. itaque Q. Fabio Sangae, cuius patrocinio plurimum ciuitas utebatur, rem omnem, uti cognouerant, aperiunt. Cicero, per Sangam consilio cognito, legatis praecipit, ut studium coniurationis uehementer simulent; ceteros adeant; bene polliceantur; dentq. operam, uti eos quammaxime manifestos habeant. Iisdem fere temporibus, in Gallia citeriore, atque ulteriore, item in agro Piceno, Bruttio, Apulia motus erat. namque illi, quos ante Catilina dimiserat, inconsulte, ac ueluti per dementiam, cuncta simul agebant: noctur-

nocturnis consiliis, armorum, atque telorum portationibus, festinando, agitando omnia, plus timoris, quam periculi, effecerant. ex eo numero complures Q. Metellus Celer praetor, ex S.C. caussa cognita, in uincula coniecerat: item in citeriore Gallia C. Murena, qui ei prouinciae legatus praeerat. At Romae Lentulus cum ceteris, qui principes coniurationis erant, paratis, ut uidebatur, magnis copiis, constituerat, uti, cum Catilina in agrum Faesulanum cum exercitu uenisset, L. Bestia tribunus pl. concione habita, quereretur de actionibus Ciceronis, belliq. grauissimi inuidiam optimo consuli imponeret; eo signo, proxima nocte cetera multitudo coniurationis suum quisque negotium exsequeretur. sed ea diuisa hoc modo dicebantur: Statilius, & Gabinius uti cum magna manu duodecim simul opportuna loca urbis incenderent; quo tumultu facilior aditus ad consulem, ceterosque, quibus insidiae parabantur, fieret: Cethegus Ciceronis ianuam obsideret, eumq. ui aggrederetur, alius autem alium; sed filii familiarum, quorum ex nobilitate maxima pars erat, parentes interficerent; simul, caede, & incendio perculsis omnibus, ad Catilinam erumperent.

Inter haec parata, atque decreta, Cethegus semper querebatur de ignauia sociorum: illos, dubitando, & dies prolatando, magnas opportunitates corrumpere: facto, non consulto, in tali periculo opus esse: seque, si pauci adiuuarent, languentibus

tibus alijs, impetum in curiam facturum. natura ferox, uehemens, manu promptus erat: maximum bonum in celeritate putabat. Sed Allobroges ex praecepto Ciceronis per Gabinium ceteros conueniunt: ab Lentulo, Cethego, Statilio, item Cassio postulant iusiurandum, quod signatum ad ciues perferant: aliter haud facile eos ad tantum negotium impelli posse. ceteri, nihil suspicantes, dant. Cassius semet eo breui uenturum pollicetur, ac paullo ante legatos ex urbe proficiscitur. Lentulus cum his P. Vulturtium quendam Crotoniensem mittit: ut Allobroges, prius quam domum pergerent, cum Catilina, data, atque accepta fide, societatem confirmarent. ipse Vulturtio litteras ad Catilinam dat: quarum exemplum infra scriptum est. Qui sim, ex eo, quem ad te misi, cognosces. fac cogites, in quanta calamitate sis: & memineris, te uirum esse. consideres, quid tuae rationes postulent: auxilium petas ab omnibus, etiam ab infimis. Ad hoc, mandata uerbis dat: cum ab senatu hostis iudicatus sit, quo consilio seruitia repudiet: in urbe parata esse, quae iusserit: ne cunctetur ipse propius accedere. His rebus ita actis, constituta nocte, qua proficiscerentur, Cicero, per legatos cuncta edoctus, L. Valerio Flacco, & C. Pomptinio praetoribus imperat, ut in ponte Miluio per insidias Allobrogũ comitatus deprehendant: rem omnem aperit, cuius rei gratia mittebantur: cetera, uti facto opus

 sit,

ſit, ita agant, permittit illis. homines militares, ſine tumultu praeſidijs collocatis, ſicuti praeceptú erat, occulte pontem obſident. poſtquam ad id loci legati cum Vulturtio uenerunt; et ſimul utrinque clamor exortus eſt: Galli, cito cognito conſilio, ſine mora praetoribus ſe tradunt. Vulturtius primo, cohortatus ceteros, gladio ſe a multitudine defendit; deinde, ubi a legatis deſertus eſt, multa prius de ſalute ſua Pomptinium obteſtatus, quod ei notus erat, poſtremo timidus, ac uitae diffidens, uelut hoſtibus, ſeſe praetoribus dedit. quibus rebus confectis, omnia propere per nuncios conſuli declarantur. At illum ingens cura, atque laetitia ſimul occupauere. nam laetabatur intelligens, coniuratione patefacta, ciuitatem periculis ereptam eſſe. porro autem anxius erat, dubitans, in maximo ſcelere tantis ciuibus deprehenſis, quid facto opus eſſet. poenam illorum ſibi oneri, impunitatem perdundae reip. fore credebat. igitur, confirmato animo, uocari ad ſeſe iubet Lentulum, Cethegum, Statilium, Gabinium, itemq. Ceparium Terracinenſem; qui in Apuliam, ad concitanda ſeruitia proficiſci parabat. ceteri ſine mora ueniunt: Ceparius, paullo ante domo egreſſus, cognito indicio, ex urbe profugerat. conſul Lentulum, quod praetor erat, ipſe manu tenens in ſenatum perducit; reliquos cum cuſtodibus in aedem Cócordiae uenire iubet. eo ſenatum aduocat; magnaq. frequentia eius ordinis, Vulturtium cum

legatis introducit; Flaccum praetorem scrinium cum litteris, quas a legatis acceperat, eodem afferre iubet. Vulturtius, interrogatus de itinere, de litteris, postremo quid, aut qua de caussa, consilij habuisset, primo fingere alia omnia, dissimulare de coniuratione; post, ubi fide publica dicere iussus est, omnia, uti gesta erant, aperit; docetq. se paucis ante diebus a Gabinio, & Cepario sociũ accitum: nihil amplius scire, quam legatos: tantummodo audire solitum ex Gabinio, P. Autronium, Ser. Sullam, L. Vargunteium, multos praeterea in ea coniuratione esse. eadem Galli fatentur. At Lentulum dissimulantem coarguunt, praeter litteras, sermonibus, quos ille habere solitus erat: ex libris Sibyllinis, regnum Romae tribus Cornelijs portendi: Cinnam, atque Sullam antea, se tertium esse, cui fatum foret urbis potiri: praeterea, ab incenso Capitolio illum esse uigesimum annum, quem saepe ex prodigijs haruspices respõdissent bello ciuili cruentum fore. Igitur, perlectis litteris, cum prius omnes signa sua cognouissent, senatus decernit, uti, abdicato magistratu, Lentulus, itemq. ceteri in liberis custodijs habeantur. itaque Lentulus P. Lentulo Spintheri, qui tum aedilis erat, Cethegus Q. Cornificio, Statilius C. Caesari, Gabinius M. Crasso, Ceparius (nam is paullo ante ex fuga retractus erat) Cn. Terentio senatori traduntur. Interea plebs, coniuratione patefacta, quae primo cupida nouarum rerum nimis

bello fauebat, mutata mente Catilinae consilia execrari, Ciceronem ad caelum tollere; ueluti ex seruitute erepta, gaudium, atque laetitiam agitabat. namque alia belli facinora praedae magis, quam detrimento, fore, incendium uero crudele, immoderatum, ac sibi maxime calamitosum putabat, quippe cui omnes copiae in usu quotidiano, & cultu corporis erant. Post eum diem quidam L. Tarquinius ad senatum adductus erat: quem, ad Catilinam proficiscentem, ex itinere retractum aiebant. is cum se diceret indicaturum de coniuratione, si fides publica data esset; iussus a consule, quae sciret, edicere, eadem fere, quae Vulturtius, de paratis incendijs, de caede bonorum, de itinere hostium senatum edocet: praeterea, se missum a M. Crasso, qui Catilinae nunciaret, ne eum Lentulus, & Cethegus, alijq. ex coniuratione deprehensi terrerent; eoq. magis properaret ad urbem accedere, quo & ceterorum animos reficeret, & illi facilius e periculo eriperentur. Sed, ubi Tarquinius Crassum nominauit, hominem nobilem, maximis diuitijs, summa potentia; alij rem incredibilem rati; pars, tametsi uerum existimabant, tamen, quia in tali tempore tanta uis hominis magis leniunda, quam exagitanda, uidebatur, plerique Crasso ex priuatis negotijs obnoxij, conclamant, indicem falsum esse; deq. ea re postulant uti referatur. itaque, consulente Cicerone, frequens senatus decernit, Tar-

quinij indicium falsum uideri; eumq. in uinculis retinendum; neque amplius potestatem faciundam, nisi de eo indicaret, cuius consilio tantam rem esset mentitus. Erant eo tempore, qui existimarent, indicium illud a P. Autronio machinatum; quo facilius, appellato Crasso, per societatem periculi reliquos illius potentia tegeret. alij, Tarquinium immissum a Cicerone, aiebant; ne Crassus, more suo suscepto malorum patrocinio, remp. conturbaret. ipsum Crassum ego postea praedicantem audiui, tantam illam contumeliam sibi ab Cicerone impositam. Sed ijsdem temporibus Q. Catulus, & Cn. Piso neque precibus, neque gratia, neque pretio Ciceronem impellere potuere, uti per Allobroges, aut per alium indicem C. Caesar falso nominaretur. nã uterque cum illo graues inimicitias exercebant; Piso, oppugnatus in iudicio repetundarum, propter cuiusdam transpadani supplicium iniustum; Catulus, ex petitione pontificatus odio incensus; quod extrema aetate, maximis honoribus usus, ab adolescentulo Caesare uictus discesserat. res autem opportuna uidebatur; quod is, priuatim egregia liberalitate, publice maximis muneribus, grandem pecuniam debebat. Sed, ubi consulem ad tantum facinus impellere nequeunt, ipsi, sigillatim circueundo, atque ementiendo quae se ex Vulturtio, aut Allobrogibus audisse dicerent, magnam illi inuidiam conflauerant; usque eo, ut

non nulli equites R. qui praesidij caussa cum telis erant circum aedem Concordiae, seu periculi magnitudine, seu animi mobilitate impulsi, quo studium suum in remp. clarius esset, egredienti ex senatu Caesari gladio minitarentur. Dum haec in senatu agũtur; & dum legatis Allobrogum, & T. Vulturtio, comprobato eorũ indicio, praemia decernuntur: libertini, & pauci ex clientibus Lentuli, diuersis itineribus, opifices, atque seruitia in uicis ad eum eripiendum sollicitabant: partim exquirebant duces multitudinũ, qui praetio remp. uexare soliti erant. Gethegus autem per nuncios familiam, atque libertos suos, lectos, & exercitatos in audaciam, orabat, ut, grege facto, cum telis ad sese irrumperent. Consul, ubi ea parari cognouit, dispositis praesidijs, uti res, atque tempus monebat, conuocato senatu refert, quid de ijs fieri placeat, qui in custodijs traditi erant. sed eos paullo ante frequens senatus iudicauerat contra remp. fecisse. Tum D. Iunius Silanus, primus sententiam rogatus, quod eo tempore consul designatus erat, de ijs qui in custodijs tenebantur, & praeterea de L. Cassio, P. Furio, P. Vmbreno, Q. Annio, si deprehensi forent, supplicium sumendum decreuerat: isq. postea, permotus oratione C. Caesaris, pedibus in sententiam Ti. Neronis iturũ se dixerat; qui de ea re, praesidijs additis, referundum censuerat. sed Caesar, ubi ad eum uentum est, rogatus sententiam a consule, huiu-

huiuſcemodi uerba locutus eſt. Omnes homines
P. C. qui de rebus dubijs conſultant, ab odio, ami-
citia, ira, atque miſericordia uacuos eſſe decet. haud
facile animus uerum prouidet, ubi illa officiunt;
neque quiſquam omnium libidini ſimul, & uſui
paruit. ubi intenderis ingenium; ualet. ſi libido
poſſidet; ea dominatur; animus nihil ualet. ma-
gna mihi copia eſt memorandi P. C. qui reges,
aut qui populi, ira, aut miſericordia impulſi, male
conſuluerint: ſed ea malo dicere, quae maiores no
ſtri contra libidinem animi ſui, recte, atque ordi-
ne fecere. Bello Macedonico, quod cum rege Per-
ſe geſſimus, Rhodiorum ciuitas, magna, atque
magnifica, quae populi R. opibus creuerat, infida,
atque aduorſa nobis fuit: ſed poſtquam, bello con-
fecto, de Rhodijs conſultum eſt; maiores noſtri,
ne quis diuitiarum magis, quam iniuriae cauſſa
bellum inceptum diceret, impunitos eos dimiſere.
Item, bellis Punicis omnibus, cum ſaepe Cartha
ginienſes & in pace, & per inducias multa nefa-
ria facinora feciſſent, numquam ipſi per occaſio-
nem talia fecere: magis, quod ſe dignum foret,
quam quod in illos iure fieri poſſet, quaerebant.
Hoc item uobis prouidendum eſt P. C. ne plus a-
pud uos ualeat P. Lentuli, & ceterorum ſcelus,
quam ueſtra dignitas; neu magis irae ueſtrae,
quam famae, conſulatis. nam ſi digna poena pro
factis eorum reperitur: nouum conſilium appro-
bo. ſin magnitudo ſceleris omnium ingenia exſu-

perat: ijs utendum censeo, quae legibus comparata sunt. Plerique eorum, qui ante me sententias dixerunt, composite, atque magnifice casum reip. miserati sunt: quae belli saeuitia esset, quae uictis acciderent, enumerauere: rapi uirgines, pueros: diuelli liberos a parentum complexu: matres familiarum pati, quae uictoribus collibuissent: fana, atque domos spoliari: caedem, incendia fieri: postremo armis, cadaueribus, cruore, atque luctu omnia compleri. sed, per deos immortales, quo illa oratio pertinuit? an, uti uos infestos coniurationi faceret? scilicet, quem res tanta, atque tam atrox non permouit, eum oratio accendet. non ita est: neque cuiquam mortalium iniuriae suae paruae uidentur: multi eas grauius aequo habuere. sed alijs alia licentia est, P. C. qui demissi in obscuro uitā agunt, si quid iracundia deliquere, pauci sciunt; fama, atque fortuna eorum pares sunt: qui magno imperio praediti, in excelso aetatem agunt; eorum facta cuncti mortales nouere. ita in maxima fortuna minima licentia est. neque studere, neque odisse, sed minime irasci decet. quae apud alios iracundia dicitur, ea in imperio superbia, atque crudelitas appellatur. Equidem ego sic existimo P. C. omnes cruciatus minores, quam facinora illorum, esse. sed plerique mortales postrema meminere; & in hominibus impijs, sceleris eorū obliti, de poena disserūt, si ea paullo saeuior fuerit. D. Silanum, uirū fortem, atque strenuū, certo

ſcio, quae dixerit, ſtudio reip. dixiſſe, neque illum in tanta re gratiam, aut inimicitias exercere. eos mores, eamq. modeſtiam uiri cognoui. uerum ſententia eius mihi non crudelis, (quid enim in tales homines crudele fieri poteſt?) ſed aliena a rep. noſtra uidetur. Nam profecto aut metus, aut iniuria te ſubegit, Silane, conſulē deſignatum, genus poenae nouū decernere. de timore, ſuperuacaneū eſt diſſerere; cum praeſertim, diligentia clariſſimi uiri conſulis, tanta praeſidia ſint in armis. de poena, poſſum equidem dicere id, quod res habet; in luctu, atque miſerijs, mortem aerumnarum requiem, non cruciatum, eſſe; eam cuncta mortalium mala diſſoluere; ultra neque curae, neque gaudio locum eſſe. ſed, per deos immortales, quamobrem in ſententiam non addidiſti, uti prius uerberibus in eos animaduerteretur? an, quia lex Porcia uetat? at aliae leges itē condemnatis ciuibus non animam eripi, ſed exſilium permitti iubent. an, quia grauius eſt uerberari, quam necari? quid aut acerbum, aut nimis graue eſt in homines tanti facinoris conuictos? ſin, quia leuius eſt: qui conuenit in minore negotio legem timere, cum eam in maiore neglexeris? At enim quis reprehendet, quod in parricidas reip. decretum erit? tempus, dies, fortuna; cuius libido gentibus moderatur. illis merito accidet, quidquid euenerit: ceterum uos P. C. quid in alios ſtatuatis, conſiderate. omnia mala exempla ex bo-

nis initijs orta sunt: sed, ubi imperium ad ignaros ciues, aut minus bonos peruenit; nouum illud exemplum ab dignis, & idoneis ad indignos, & non idoneos transfertur. Lacedaemonij, deuictis Atheniésibus, triginta uiros imposuere, qui remp. eorum tractarent. hi primo coepere pessimũ quemque, & omnibus inuisum indemnatum necare. ea populus laetari, & merito dicere fieri. post, ubi paullatim licentia creuit; iuxta bonos & malos libidinose interficere, ceteros metu terrere. ita ciuitas, seruitute oppressa, stultae laetitiae graues poenas dedit. Nostra memoria uictor Sulla, cum Damasippum, & alios eiusmodi, qui malo reip. creuerant, iugulari iussit; quis non factum eius laudabat? homines scelestos, factiosos, qui seditionibus remp. exagitauerant, merito necatos aiebant. sed ea res magnae initium cladis fuit. nam, uti quisque aut domum, aut uillam, postremo uas, aut uestimentum alicuius concupiuerat; dabat operam, uti is in proscriptorum numero esset. ita illi, quibus Damasippi mors laetitiae fuerat, paullo post ipsi trahebantur: neque prius finis iugulandi fuit, quam Sulla omnes suos diuitijs expleuit. Atque ego hoc non in M. Tullio, neque his temporibus uereor. sed in magna ciuitate multa, & uaria ingenia sunt. potest alio tempore, alio consule, cui item exercitus in manu sit, falsum aliquid pro uero credi. ubi hoc exemplo, per senatus decretum, gladium consul eduxerit; quis illi finem

nem statuet, aut quis moderabitur? Maiores nostri P. C. neque consilij, neque audaciae umquam eguere: neque illis superbia obstabat, quo minus aliena instituta, si modo proba erant, imitarétur. arma, atque tela militaria ab Samnitibus, insignia magistratuum ab Tuscis pleraque sumpsere: postremo, quod ubique apud socios, aut hostes idoneum uidebatur, cum summo studio domi exequebantur. imitari, quam inuidere bonis, malebant. sed eodem illo tempore, Graeciae morem imitati, uerberibus animaduertebant in ciues, de condemnatis summũ supplicium sumebant. postquam resp. adoleuit; & multitudine ciuium factiones ualuere; circumueniri innocentes, alia huiuscemodi fieri coepere: tunc lex Porcia, aliaeq. leges paratae sunt; quibus legibus exsilium damnatis permissum est. Hanc ego caussam P. C. quo minus nouum consilium capiamus, in primis magnam puto. Profecto uirtus, atque sapientia maior in illis fuit, qui ex paruis opibus tantum imperium fecere, quam in nobis, qui ea bene parta uix retinemus. Placet igitur eos dimitti, & augeri exercitum Catilinae? minime: sed ita censeo: publicandas eorum pecunias; ipsos in uinculis habendos per municipia, quae maxime opibus ualent: neu quis de his postea ad senatum referat, neue cum populo agat: qui aliter fecerit, senatum existimare, eum contra remp. & salutem omnium facturum. Postquam Caesar dicendi finem fecit;

cit; ceteri uerbo, alius alij uarie assentiebantur. at M. Porcius Cato, rogatus sententiam, huiusce-modi orationem habuit. Longe mihi alia mens est P. C. cum res, atque pericula nostra considero, & cum sententias non nullorum ipse mecum reputo. illi mihi disseruisse uidentur de poena eorum, qui patriae, parentibus, aris, atque focis suis bellum parauere. res autem monet, cauere ab illis magis, quam, quid in illos statuamus, consultare. nam cetera maleficia tum persequare, ubi facta sunt: hoc, nisi prouideris, ne accidat; ubi euenit, frustra iudicia implores. capta urbe, nihil reliqui fit uictis. sed, per deos immortales, (uos ego appello, qui semper domos, uillas, signa, tabulas uestras pluris, quam remp. fecistis) si ista, cuiuscumque modi sint, quae amplexamini, retinere, si uoluptatibus uestris otium praebere uultis: expergiscimini aliquando, & capessite remp. non agitur de uectigalibus, neque de sociorum iniurijs: libertas, & anima nostra in dubio est. saepenumero P. C. multa uerba in hoc ordine feci: saepe de luxuria, atque auaritia nostrorum ciuium questus sum; multosq. mortales ob eam caussam aduersos habeo. qui mihi, atque animo meo nullius umquam delicti gratiam fecissem, haud facile alterius libidini malefacta condonabam. sed, ea tametsi uos parui pendebatis: tamen resp. firma erat: opulentia negligentiam tolerabat. nunc uero non id agitur, bonis ne, an malis

mo-

moribus uiuamus; neque, quantum, aut quam magnificum imperium populi R. sit; sed, cuius haec cumque modi uidentur, nostra, an, nobiscum una, hostium futura sint. Hic mihi quisquam man suetudinem, & misericordiam nominat? iam pridem equidem nos uera rerum uocabula amisimus. quia, bona aliena largiri, liberalitas; malarum rerum audacia, fortitudo uocatur; eo resp. in extremo sita est. sint sane, quoniam ita se mores habent, liberales ex sociorum fortunis: sint misericordes in furibus aerarij: ne illi sanguinẽ nostrum largiantur; &, dum paucis scelestis parcunt, bonos omnes perditum eant. Bene, et cõposite C. Caesar paullo ante in hoc ordine de uita, et morte disseruit, credo falsa existimans ea, quae de inferis memorantur; diuerso itinere malos a bonis loca taetra, inculta, foeda, atque formidolosa habere. itaque censuit, pecunias eorum publicandas, ipsos per municipia in custodijs habendos, uidelicet timens, ne, si Romae sint, aut a popularibus coniurationis, aut a multitudine conducta, per uim eripiantur. quasi uero mali, atque scelesti tãtummodo in urbe, & non per totam Italiam sint; aut non ibi plus possit audacia, ubi ad defendendum opes minores sunt. quare uanum equidem hoc consilium est, si periculum ex illis metuit. sin in tanto omnium metu solus non timet: eo magis refert, me mihi, atque uobis timere. Quae de P. Lentulo, ceterisq. statuetis; pro certo habetote, uos simul

mul de exercitu Catilinae, & de omnibus coniuratis decernere. quãto uos attentius ea agetis; tanto illis animus infirmior erit. si paullulum modo uos languere uiderint; iam omnes feroces aderũt.

Nolite existimare, maiores nostros armis remp. ex parua magnam fecisse. si ita res esset; multo pulcherrimam eam nos haberemus. quippe sociorum, atque ciuium, praeterea armorum, atque equorum maior nobis copia, quam illis, est. sed alia fuere, quae illos magnos fecere; quae nobis nulla sunt; domi industria, foris iustum imperiũ; animus in consulendo liber, neque delicto, neque libidini obnoxius. pro his nos habemus luxuriam, atque auaritiam, publice egestatem, priuatim opulentiam: laudamus diuitias, sequimur inertiam: inter bonos & malos nullum discrimen est; omnia uirtutis praemia ambitio possidet. neque mirum; ubi uos separatim sibi quisque consiliũ capitis; ubi domi uoluptatibus, hic pecuniae, aut gratiae seruitis. eo fit, ut impetus fiat in uacuam remp. Sed ego haec omitto. Coniurauere nobilissimi ciues patriam incendere: Gallorum gentem, infestissimam Romano nomini, ad bellum accersunt: dux hostium cum exercitu supra caput est: uos cunctamini etiam nunc? & dubitatis, quid, intra moenia deprehensis hostibus, faciatis? misereamini, censeo: deliquere homines adolescentuli per ambitionem: atque etiam armatos dimittatis. nae ista uobis mansuetudo, & misericordia, si

illi

illi arma ceperint, in miseriam uertet. Scilicet res ipsa aspera est; sed uos non timetis eam. immo uero maxime; sed inertia, & mollitia animi, alius alium exspectantes, cunctamini; uidelicet dijs immortalibus confisi, qui hanc remp. in maximis saepe periculis seruauere. non uotis, neque supplicijs muliebribus auxilia deorum parantur. uigilando, agendo, bene consulendo, prospere omnia cedunt. ubi socordiae tete, atque ignauiae tradideris; nequidquam deos implores. irati, infestiq. sunt. Apud maiores nostros A. Manlius Torquatus bello Gallico filium suum, quod is contra imperium in hostem pugnauerat, necari iussit. atque ille egregius adolescens immoderatae fortitudinis morte poenas dedit. uos, de crudelissimis parricidis quid statuatis, cunctamini? uidelicet cetera uita eorum huic sceleri obstat. uerum parcite dignitati Lentuli, si ipse pudicitiae, si famae suae, si dijs, aut hominibus umquam ulli pepercit. ignoscite Cethegi adolescentiae, nisi iterũ iam patriae bellum fecit. nam quid ego de Gabinio, Statilio, Cepario loquar? quibus si quidquã pensi umquam fuisset, non ea consilia de rep. habuissent. Postremo P. C. si mehercle peccato locus esset; facile paterer uos ipsa re corrigi, quoniam uerba mea contemnitis: sed undique circumuenti sumus: Catilina cum exercitu in faucibus urget: alij intra moenia, atque in sinu urbis sunt hostes: neque parari, neque consuli quidquam potest occulte. quo magis pro

properandum est. Quare ita censeo: cum nefario consilio sceleratorum ciuium resp. in maxima pericula uenerit; hiq. indicio T. Vulturtij, & legatorum Allobrogum cõuicti, confessiq. sint, caedem, incendia, aliaq. foeda, atque crudelia facinora in ciues, patriamq. parauisse; de confessis, sicuti de manifestis rerum capitalium, more maiorum supplicium sumendum. Postquã Cato assedit; consulares omnes, itemq. senatus magna pars, sententiam eius laudant, uirtutem animi ad caelum ferunt: alij alios increpantes, timidos uocant: Cato magnus, atque clarus habetur: senati decretum fit, sicuti ille censuerat. Sed mihi, multa legenti, multa audienti, quae populus R. domi, militiaeque, mari, atque terra praeclara facinora fecit, forte libuit attendere, quae res maxime tanta negotia sustinuisset. Sciebam, saepenumero parua manu cum magnis legionibus hostium contendisse: cognoueram, paruis copijs bella gesta cum opulentis regibus: ad hoc, saepe fortunae uiolentiam tolerauisse: facundia Graecos, gloria belli Gallos Romanos antefuisse. ac mihi, multa agitanti, constabat, paucorum ciuium egregiam uirtutem cuncta patrauisse; eoq. factum, uti diuitias paupertas, multitudinem paucitas superaret. sed, postquam luxu, atque desidia ciuitas corrupta est; rursus resp. magnitudine sua imperatorum, atque magistratuum uitia sustentabat; ac, ueluti effeta parente, multis tempestatibus haud

sane

ſane quiſquam Romae uirtute magnus fuit. ſed, memoria mea, ingenti uirtute, diuerſis moribus fuere uiri duo, M. Cato, & C. Caeſar: quos quoniam res obtulerat, ſilentio praeterire non fuit conſilium, quin utriuſque naturam, & mores, quantum ingenio poſſem, aperirem. Igitur his genus, aetas, eloquentia prope aequalia fuere: magnitudo animi par, item gloria: ſed alia alij. Caeſar beneficijs, ac munificentia magnus habebatur; integritate uitae Cato. ille manſuetudine, et miſericordia clarus factus: huic ſeueritas dignitatem addiderat. Caeſar, dando, ſubleuando, ignoſcendo; Cato, nihil largiendo, gloriam adeptus eſt. in altero miſeris perfugium erat; in altero malis pernicies. illius facilitas, huius conſtantia laudabatur. poſtremo Caeſar in animum induxerat, laborare, uigilare; negotijs amicorum intentus, ſua negligere, nihil denegare, quod dono dignum eſſet; ſibi magnum imperium, exercitum, nouum bellum exoptabat, ubi uirtus eniteſcere poſſet. at Catoni ſtudium modeſtiae, & decoris, ſed maxime ſeueritatis erat. non diuitijs cum diuite, nec factione cum factioſo, ſed cum ſtrenuo uirtute, cum modeſto pudore, cum innocente abſtinentia certabat: eſſe, quam uideri, bonus malebat: ita, quo minus gloriam petebat, eo magis illam aſſequebatur. Poſtquam, uti dixi, ſenatus in Catonis ſententiam diſceſſit; conſul optimum factu ratus, noctem, quae inſtabat, ante ca-

pere, ne quid eo ſpatio nouaretur, triumuiros, quae ad ſupplicium poſtulabat, parare iubet: ipſe, diſpoſitis praeſidijs, Lentulum in carcerem deducit: ceteris idem fit per praetores. Eſt locus in carcere, quod Tullianum appellatur, ubi paullulum aſcenderis ad laeuam, circiter XII pedes humi depreſſus. eum muniunt undique parietes, atque inſuper camera lapideis fornicibus iuncta: ſed inculta tenebris, odore foeda, atque terribilis eius facies eſt. in eum locum poſtquam demiſſus eſt Lentulus; iudices rerum capitalium, quibus praeceptum erat, laqueo gulam fregere. ita ille patricius, ex gente clariſſima Corneliorum, qui conſulare imperium Romae habuerat, dignum moribus, factisq. ſuis exitum uitae inuenit. de Cethego, Statilio, Gabinio, Cepario eodem modo ſupplicium ſumptũ eſt. Dum ea Romae geruntur, Catilina ex omni copia, quam & ipſe adduxerat, & Manlius habuerat, duas legiones inſtituit, cohortes pro numero militum complet: deinde, ut quiſque uoluntarius, aut ex ſocijs in caſtra uenerat, aequaliter diſtribuerat; ac breui ſpatio legiones numero hominum expleuerat; cum initio non amplius duobus millibus habuiſſet. ſed ex omni copia circiter pars quarta erat militaribus armis inſtructa: ceteri, ut quemque caſus armauerat, ſparos, aut lanceas, alij praeacutas ſudes portare. ſed poſtquam Antonius cum exercitu aduentabat; Catilina per montes iter facere; modo ad urbem, mo-

do

do in Galliam uersus castra mouere: hostibus occasionem pugnandi non dare. sperabat, propediem magnas copias se habiturũ, si Romae socij incepta patrauissent: interea seruitia repudiabat, cuius initio ad eum magnae copiae concurrebant, opibus coniurationis fretus, simul alienum suis rationibus existimans, uideri caussam ciuium cum seruis fugitiuis communicasse. sed, postquam in castra nuncius peruenit, Romae coniurationem patefactam, de Lentulo, & Cethego, ceterisque, quos supra memoraui, supplicium sumptum: plerique, quos ad bellum spes rapinarum, aut nouarum rerum studium illexerat, dilabuntur: reliquos Catilina per montes asperos magnis itineribus in agrum Pistoriensem abducit, eo consilio, uti per tramites occulte profugeret in Galliam transalpinam. at Q. Metellus Celer cum tribus legionibus in agro Piceno praesidebat, ex difficultate rerum eadem illa existimans, quae supra diximus, Catilinam agitare. igitur, ubi iter eius ex perfugis cognouit, castra propere mouit, ac sub ipsis radicibus mõtium consedit; qua illi descensus erat in Galliam properanti. neque tamen Antonius procul aberat, utpote qui magno exercitu locis aequioribus expeditos in fugam sequeretur. Sed Catilina, postquam uidet montibus, atque copijs hostium sese clausum, in urbe res aduersas; neque fugae, neque praesidij ullam spem; optimum factu ratus, in tali re fortunam belli tentare, statuit

cum Antonio quamprimum confligere: itaque, concione aduocata, huiuſcemodi orationem habuit. Compertum ego habeo, milites, uerba uirtutem non addere, neque ex ignauo ſtrenuum, neque fortem ex timido exercitum oratione imperatoris fieri. quanta cuiuſque animo audacia natura, aut moribus ineſt, tanta in bello patere ſolet. quem neque gloria, neque pericula excitant, nequidquam hortere. timor animi auribus officit. ſed ego uos, quo pauca monerem, aduocaui, ſimul uti cauſſam mei conſilij aperirem. Scitis equidem, milites, ſocordia, atque ignauia Lentuli quantum ipſi, nobisq. cladis attulerit; quoq. modo, dum ex urbe praeſidia opperior, in Galliam proficiſci nequiuerim. nunc uero, quo in loco res noſtrae ſint, iuxta mecum omnes intelligitis. exercitus hoſtium duo, unus ab urbe, alter a Gallia, obſtant: diutius in his locis eſſe, ſi maxime animus ferat, frumenti atque aliarum rerũ egeſtas prohibet: quocumque ire placet, ferro iter aperiendum eſt. Quapropter uos moneo, uti forti, atque parato animo ſitis; &, cum proelium inibitis, memineritis, uos diuitias, decus, gloriam, praeterea libertatem, atque patriam in dextris ueſtris portare. ſi uincimus: omnia nobis tuta erunt: commeatus abunde, municipia, atque coloniae patebunt. ſin metu ceſſerimus: eadem illa aduerſa fient: neque locus, neque amicus quiſquã teget, quem arma non texerint. Praeterea milites, non eadem nobis,

nobis, & illis necessitudo impendet. nos pro patria, pro libertate, pro uita certamus: illis superuacaneum est pro potentia paucorum pugnare. quo audacius aggredimini, memores pristinae uirtutis. Licuit nobis cum summa turpitudine in exsilio aetatem agere. potuistis non nulli Romae, amissis bonis, alienas opes exspectare. quia illa foeda, atque intoleranda uiris uidebantur, haec sequi decreuistis. si haec relinquere uultis; audacia opus est. nemo, nisi uictor, pace bellum mutauit. nam, in fuga salutem sperare, cum arma, queis corpus tegitur, ab hostibus auerteris; ea uero dementia est. semper in proelio ijs maximum est periculum, qui maxime timent: audacia pro muro habetur. cum uos considero, milites; & cum facta uestra aestimo: magna me spes uictoriae tenet. animus, aetas, uirtus uestra me hortantur: praeterea, necessitudo, quae etiam timidos fortes facit. nam, multitudo hostium ne circumuenire queat, prohibent angustiae loci. quod si uirtuti uestrae fortuna inuiderit: cauete, ne inulti animam amittatis, neu capti potius, sicuti pecora, trucidemini, quam, uirorum more pugnantes, cruentam atque luctuosam uictoriam hostibus relinquatis. Haec ubi dixit; paullulum commoratus, signa canere iubet, atque instructos ordines in locum aequum deducit: dein, remotis omnium equis, quo militibus, exaequato periculo, animus amplior esset, ipse pedes exercitum pro

loco; atque copijs instruit. nam, uti planities erat inter sinistros montes, & ab dextera rupe aspera, octo cohortes in fronte constituit; reliqua signa in subsidijs artius collocat. ab his centuriones omnes lectos, & euocatos, praeterea ex gregarijs militibus optimum quemque armatum in primam aciem subducit: C. Manlium in dextra, Faesulanum quendam in sinistra parte curare iubet: ipse cum liberis, & colonis propter Aquilam adsistit; quam bello Cymbrico C. Marius in exercitu habuisse dicebatur. At ex altera parte C. Antonius, pedibus aeger, quod proelio adesse nequibat, M. Petreio legato exercitum permittit. ille cohortes ueteranas, quas tumulti caussa conscripserat, in fronte, post eas ceterum exercitum in subsidijs locat. ipse equo circuens, unúquemque nominans, appellat, hortatur, rogat, ut meminerint, se contra latrones inermes, pro patria, pro liberis, pro aris, atque focis suis certare. homo militaris, quod amplius annos XXX tribunus, aut praefectus, aut legatus, aut praetor cum magna gloria in exercitu fuerat, plerosque ipsos, factaq. eorum fortia nouerat; ea commemorando, militum animos accendebat. sed, ubi, omnibus rebus exploratis, Petreius tuba signum dat; cohortes paullatim incedere iubet; idem facit hostium exercitus. postquam eo uentum est, unde a ferentarijs proelium committi posset: maximo clamore, infestis signis concurrunt : pila

omittunt;

omittunt; res gladijs geritur. ueterani, priſtinae uirtutis memores, comminus acriter inſtare: illi haud timidi reſiſtunt: maxima ui certatur. interea Catilina cum expeditis in prima acie uerſari: laborantibus ſuccurrere: integros pro ſaucijs arceſſere: omnia prouidere: multum ipſe pugnare, ſaepe hoſtem ferire: ſtrenui militis, & boni imperatoris officia ſimul exſequebatur. Petreius, ubi uidet Catilinam contra, ac ratus erat, magna ui contendere; cohortem praetoriam in medios hoſtes inducit; eosq. perturbatos, atque alios alibi reſiſtentes, interficit: deinde utrinque ex lateribus ceteros aggreditur. Manlius, & Faeſulanus in primis pugnantes cadunt. poſtquam fuſas copias, ſeq. cum paucis relictum uidet Catilina; memor generis, atque priſtinae dignitatis ſuae, in confertiſſimos hoſtes incurrit, ibiq. pugnans confoditur. Sed, confecto proelio, tum uero cerneres quanta audacia, quantaq. animi uis fuiſſet in exercitu Catilinae. nam fere, quem quiſque pugnando uiuus locum ceperat, eum, amiſſa anima, corpore tegebat. pauci autem, quos medios cohors praetoria diſiecerat, paullo diuerſius, ſed omnes tamen aduerſis uulneribus, conciderant. Catilina uero longe a ſuis inter hoſtium cadauera repertus eſt, paullulum etiam adhuc ſpirans, ferociamq. animi, quam habuerat uiuus, in uultu retinens. poſtremo, ex omni copia, neque in prelio, neque in fuga quiſquam ciuis in-

genuus captus est. ita cuncti suae hostiumq. uitae iuxta pepercerant. neque tamen exercitus populi R. laetam, aut incruentam uictoriam adeptus erat. nam strenuissimus quisque aut occiderat in proelio, aut grauiter uulneratus discesserat. multi autem, qui e castris uisendi, aut spoliandi gratia processerant, uoluentes hostilia cadauera, amicum alij, pars hospitem, aut cognatum reperiebant. fuere item, qui inimicos suos cognoscerent. ita uarie per omnem exercitum laetitia, maeror, luctus, atque gaudium agitabantur.

C. SALLVSTII. CRISPI DE. BELLO IVGVRTHINO

F ALSO *queritur de natura sua genus humanum; quod imbecilla, atque aeui breuis, forte potius, quam uirtute, regatur. nam, contra reputando, neque maius aliud, neque praestabilius inuenias; magisq. naturae industriam hominum, quam uim, aut tempus deesse. sed dux, atque imperator uitae mortaliũ, animus est. qui ubi ad gloriam uirtutis uia grassatur; abunde pollens, potensque, et clarus est, neque fortunae eget; quippe quae probitatem, industriam, ceterasq. bonas artes neque dare, neque eripere cuiquam potest. sin, captus prauis cupidinibus, ad inertiam, & uoluptates corporis pessumdatus est, perniciosa libidine paullisper usus: ubi per socordiam uires, tempus, ingenium defluxere, naturae infirmitas accusatur: suam quippe culpam actores ad negotia transferunt. quod si hominibus bonarum rerum tanta cura esset, quãto studio aliena, ac nihil profutura, multumq. etiam periculosa, petunt: neque regerentur magis casibus, quã regerent casus; & eo magnitudinis procederent, ubi pro mortalibus gloria aeterni fierent. nam uti genus hominum compositum e corpore, & anima est: ita res cunctae, studiaq. omnia nostra, corporis alia, alia animi naturam sequun-*

ſequuntur. igitur praeclara facies, magnae diuitiae, ad hoc uis corporis, et alia huiuſcemodi omnia breui dilabuntur. at ingenij egregia facinora, ſicuti anima, immortalia ſunt. poſtremo, corporis & fortunae bonorum, uti initium, ſic finis eſt; omniaq. orta occidunt, & aucta ſeneſcunt. animus incorruptus, aeternus, rector humani generis, agit, atque habet cuncta, neque ipſe habetur. quo magis prauitas eorum admiranda eſt, qui, dediti corporis gaudijs, per luxum, atque ignauiā aetatem agunt; ceterum ingenium, quo neque melius, neque amplius aliud in natura mortalium eſt, incultu, atque ſocordia torpeſcere ſinunt; cum praeſertim tam multae, uariaeq. ſint artes animi, quibus ſumma claritudo paratur. Verum ex his magiſtratus, & imperia, poſtremo omnis cura rerum publicarum, minime mihi hac tempeſtate cupienda uidentur: quoniam neque uirtuti honos datur; neque illi, quibus per fraudem ius fuit, utique tuti, aut eo magis honeſti ſunt. nam, ui quidem regere patriam, aut parentes, quamquam & poſſis, & delicta corrigas, tamen importunum eſt; cum praeſertim omnes rerum mutationes caedem, fugam, aliaq. hoſtilia portendant. fruſtra autem niti, neque aliud, ſe fatigando, niſi odium quaerere, extremae dementiae eſt: niſi forte quem inhoneſta, & pernicioſa libido tenet, potentiae paucorum decus, atque libertatem ſuam gratificari. Ceterum ex ijs negotijs, quae ingenio

exercentur, in primis magno uſui eſt memoria re-
rum geſtarum: cuius de uirtute quia multi dixe-
re, praetereundum puto; ſimul, ne per inſolentiã
quis exiſtimet memet ſtudium meum laudando ex-
tollere. Atque ego credo fore, qui, quia decreui
procul a rep. aetatem agere, tanto, tamq. utili la
bori meo nomen inertiae imponant: certe, quibus
maxima induſtria uidetur, ſalutare plebem, &
conuiuijs gratiam quaerere. qui ſi reputauerint,
& quibus ego temporibus magiſtratum adeptus
ſum; & quales uiri idem aſſequi nequiuerint; &
poſtea, quae genera hominum in ſenatum perue-
nerint: profecto exiſtimabunt, me magis merito,
quam ignauia, iudicium animi mei mutauiſſe; ma
iusq. commodum ex otio meo, quam ex alio-
rum negotijs, reip. uenturum. nam ſaepe audiui,
Q. Maximum, P. Scipionem, praeterea ciuita-
tis noſtrae praeclaros uiros ſolitos ita dicere: cum
maiorum imagines intuerentur, uehementiſſime
ſibi animum ad uirtutem accendi: ſcilicet non ce-
ram illam, neque figuram tantam uim in ſeſe ha
bere; ſed memoria rerum geſtarum eam flam-
mam egregijs uiris in pectore creſcere, neque
prius ſedari, quam uirtus eorum famam, atque
gloriam adaequauerit. At contra, quis eſt o-
mnium, his moribus, quin diuitijs, & ſumptibus,
non probitate, neque induſtria, cũ maioribus ſuis
contendat? etiam homines noui, qui antea per
uirtutem ſoliti erant nobilitatem anteuenire, fur-

tim

tim, & per latrocinia potius, quam bonis artibus, ad imperia, & honores nituntur. proinde quasi praetura, & consulatus, atque alia omnia huiuscemodi per se ipsa clara, & magnifica sint, ac non perinde habeantur, ut eorum, qui ea sustinent, uirtus est. Verum ego liberius, altiusq. processi, dum me ciuitatis morum piget, taedetque. nunc ad inceptum redeo. * Bellum scripturus sum, quod populus R. cum Iugurtha rege Numidarum gessit: primum, quia magnum, & atrox, uariaq. uictoria fuit: deinde, quia tum primum superbiae nobilitatis obuiam itum est. quae contentio diuina & humana cuncta permiscuit; eoq. uaecordiae processit, ut studijs ciuilibus bellum, atque uastitas Italiae finem faceret. sed prius quam huiuscemodi rei initium expedio, pauca supra repetam; quo, ad cognoscendum, omnia illustria magis, magisq. in aperto sint. Bello Punico secũdo, quo dux Carthaginiensium Hannibal, post magnitudinem nominis Romani, Italiae opes maxime attriuerat; Massanisa rex Numidarum, in amicitiam receptus a P. Scipione, cui postea cognomen Africano ex uirtute fuit, multa & praeclara rei militaris facinora fecerat: ob quae, uictis Carthaginiensibus, & capto Syphace, cuius in Africa magnum, atque late imperium ualuit; populus R. quascumque urbes, & agros manu ceperat, regi dono dedit. igitur amicitia Massanisae bona, atque honesta nobis permansit: sed imperij,

uitaeq.

uitaeq. eius finis idem fuit. deinde Micipſa filius regnum ſolus obtinuit, Manaſtabale, & Guluſſa fratribus morbo abſumptis. is Adherbalem, & Hiempſalem ex ſeſe genuit; Iugurthamq. Manaſtabalis fratris filium, quem Maſſaniſa, quia ortus ex concubina erat, priuatum reliquerat, eodem cultu, quo liberos ſuos, domi habuit. Qui ubi primum adoleuit, pollens uiribus, decora facie, ſed multo maxime ingenio ualidus, non ſe luxu, neque inertia corrumpendum dedit, ſed, uti mos gentis illius eſt, equitare, iaculari, curſu cum aequalibus certare: et, cum omnes gloria anteiret, omnibus tamen carus eſſe: ad hoc, pleraque tempora in uenando agere: leonem, atque alias feras primus, aut in primis ferire: plurimum facere, & minimum ipſe de ſe loqui. Quibus rebus Micipſa tametſi initio laetus fuerat, exiſtimans Iugurthae uirtutem regno ſuo gloriae fore: tamen poſtquam hominem adoleſcentem, exacta ſua aetate, & paruis liberis, magis magisq. creſcere intelligit, uehementer eo negotio permotus, multa cum animo ſuo uoluebat. terrebat eum natura mortalium auida imperij, & praeceps ad explendā animi cupidinē; praeterea, opportunitas ſuaeq. & liberorum aetatis, quae etiam mediocres uiros ſpe praedae tranſuerſos agit; ad hoc, ſtudia Numidarum in Iugurtham accenſa; ex quibus, ſi talem uirum dolis interfeciſſet, ne qua ſeditio, aut bellum oriretur, anxius erat. His difficultatibus circum-

cumuentus, ubi uidet neque per uim, neque insidijs opprimi posse hominem tam acceptum popularibus; quod erat Iugurtha manu promptus, & appetens gloriae militaris, statuit eum obiectare periculis, & eo modo fortunam tentare. igitur bello Numantino Micipsa, cum populo R. equitum, atque peditum auxilia mitteret; sperans uel ostentando uirtutem, uel hostium saeuitia facile eum occasurum, praefecit Numidis, quos in Hispaniam mittebat. sed ea res longe aliter, ac ratus erat, euenit. nam Iugurtha, ut erat impigro, atque acri ingenio, ubi naturam P. Scipionis, qui tum Romanis imperator erat, & morem hostium cognouit; multo labore, multaq. cura, praeterea modestissime parendo, & saepe obuiam eundo periculis, in tantam claritudinem breui peruenerat, ut nostris uehementer carus, Numantinis maximo terrori esset. ac sane, quod difficillimum in primis est, & proelio strenuus erat, & bonus consilio: quorum alterum ex prouidentia timorem, alterum ex audacia temeritatem plerumque afferre solet. Igitur imperator omnes fere res asperas per Iugurtham agere, in amicis habere, magis magisq. eum in dies amplecti, quippe cuius neque consilium, neque inceptum ullum frustra erat. Huc accedebat munificentia animi, ingenij sollertia: quibus rebus sibi multos ex Romanis familiari amicitia coniunxerat. Ea tempestate in exercitu nostro fuere complures noui, atque nobiles,

quibus

quibus diuitiae bono, honestoq. potiores erant, factiosi, domi potentes, apud socios clari magis, quam honesti: qui Iugurthae non mediocrem animum pollicitando accendebant, si Micipsa rex occidisset, fore uti solus imperio Numidiae potiretur: in ipso maximam uirtutem, Romae omnia uenalia esse. Sed postquam, Numantia deleta, P. Scipio dimittere auxilia, & ipse reuerti domũ decreuit: donatum, atque laudatum magnifice pro concione Iugurtham in praetorium adduxit: ibiq. secreto monuit, ut potius publice, quam priuatim, amicitiam populi R. coleret; neu quibus largiri insuesceret: periculose a paucis emi, quod multorum esset: si permanere uellet in suis artibus, ultro illi et gloriam, et regnum uenturum: sin properantius pergeret, pecuniam, et ipsum praecipitem casurum. Sic locutus, cum litteris eum, quas Micipsae redderet, dimisit. earum sententia haec erat. Iugurthae tui bello Numantino longe maxima uirtus fuit. quam rem certo scio tibi gaudio esse. nobis ob merita sua carus est: ut idem senatui, populoq. R. sit, summa ope nitemur. Tibi quidem pro nostra amicitia gratulor. en habes uirum dignum te, atque auo suo Massanisa. Igitur rex, ubi ea quae fama acceperat, ex litteris imperatoris ita esse cognouit, tum uirtute, tum gratia uiri permotus, flexit animum suum; & Iugurtham beneficijs uincere aggressus est; statimq. eũ adoptauit, & testamento pariter cum filijs heredem

dem instituit. Sed ipse paucos post annos, morbo, atque aetate confectus, cum sibi finem uitae adesse intelligeret, coram amicis, & cognatis, itemq. Adherbale, & Hiempsale filijs, huiuscemodi uerba cum Iugurtha fertur habuisse. *Paruum ego te Iugurtha, amisso patre, sine spe, sine opibus, in meum regnum accepi, existimans non minus me tibi, quam liberis, si genuissem, ob beneficia carum fore. neque ea res falsum me habuit. nam, ut alia magna, & egregia tua facinora omittam, nouissime rediens Numantia, meq. regnumq. meum gloria decorasti; tuaq. uirtute nobis Romanos ex amicis amicissimos fecisti: in Hispania nomen familiae nostrae renouasti: postremo, quod difficillimum inter mortales est, gloria inuidiam uicisti. Nunc, quoniam mihi natura finem uitae facit, per hanc dextram, per regni fidem moneo, obtestorq. uti hos, qui tibi genere propinqui, beneficio meo fratres sunt, caros habeas; neu malis alienos adiungere, quam sanguine coniunctos retinere. Nō exercitus, neque thesauri praesidia regni sunt, uerum amici: quos neque armis cogere, neque auro parare queas: officio, & fide pariuntur. quis autem amicior, quam frater fratri? aut quem alienum fidum inuenies, si tuis hostis fueris? equidem ego regnum uobis trado firmum, si boni eritis; sin mali, imbecillum. nam concordia paruae res crescunt, discordia maximae dilabuntur. Ceterum ante hos te, Iugurtha, qui aetate, & sapientia

priores, ne aliter quid eueniat, prouidere decet. nam in omni certamine, qui opulentior est, etiã si accipit iniuriam, tamen, quia plus potest, facere uidetur. Vos autem, Adherbal, & Hiempsal, colite, obseruate talem hunc uirum: imitamini uirtutem: & enitimini, ne ego meliores liberos sumpsisse uidear, quã genuisse. Ad ea Iugurtha, tametsi regem ficta locutum intelligebat, & ipse longe aliter animo agitabat: tamen pro tempore benigne respondit. Micipsa paucis post diebus moritur. Postquam illi more regio iusta magnifice fecerant, reguli in unum conuenere, ut inter se de cunctis negotijs disceptarẽt.*Sed Hiempsal, qui minimus ex illis erat, natura ferox, etiam ante ignobilitatem Iugurthae, quia materno genere impar erat, despiciens, dextra Adherbalem adsedit: ne medius ex tribus, quod apud Numidas honori ducitur, Iugurtha foret. dein tamen, ut aetati concederet, fatigatus a fratre, uix in alteram partem transductus est. Ibi cum multa de administrando imperio dissererent, Iugurtha inter alias res iacit, oportere quinquennij consulta, & decreta omnia rescindi. nam per ea tempora confectum annis Micipsam parum animo ualuisse. Tum idem Hiempsal placere sibi respondit: nam ipsum illum tribus his proximis annis adoptione in regnum peruenisse. quod uerbum in pectus Iugurthae altius, quam quisquam ratus, descendit. itaque ex eo tempore ira, &

metu anxius, moliri, parare, atque ea modo in animo habere, quibus per dolum Hiempſal caperetur. quae ubi tardius procedunt, neque lenitur animus ferox: ſtatuit quouis modo inceptum perficere. Primo conuentu, quem ab regulis factum ſupra memoraui, propter diſſenſionem placuerat diuidi theſauros, fineſq. imperij ſingulis conſtitui. itaque tempus ad utramque rem decernitur, ſed maturius ad pecuniam diſtribuendam. reguli interea in loca propinqua theſauris, alius alio conceſſere. Sed Hiempſal in opido Thirmida forte eius utebatur domo, qui proximus lictor Iugurthae, carus, acceptuſq. ei ſemper fuerat: quem ille caſu miniſtrum oblatum promiſſis onerat, impellitque, uti tamquam ſuam domum uiſens eat: portarum claues adulterinas paret: nã uerae ad Hiempſalem referebantur: ceterum, ubi res poſtularet, ſe ipſum cum magna uenturum manu. Numida mandata breui conficit: atque, uti doctus erat, noctu Iugurthae milites introducit: qui poſtquam in aedes irrupere, diuerſi regem quaerere: dormientes alios, alios occurſantes interficere: ſcrutari loca abdita: clauſa effringere: ſtrepitu & tumultu omnia miſcere: cũ interim Hiempſal reperitur, occultans ſe in tugurio mulieris ancillae, quo initio pauidus, & ignarus loci profugerat. Numidae caput eius, uti iuſſi erant, ad Iugurtham referunt. Ceterum fama tanti facinoris per omnem Africam breui diuulgatur:

Adher-

Adherbalem, omnesque, qui ſub Micipſae imperio fuerant, metus inuadit. In duas partes diſcedunt Numidae: plures Adherbalem ſequuntur, ſed illum alterum bello meliores. Igitur Iugurtha quam maximas poteſt copias armat: urbes partim ui, alias uoluntate imperio ſuo adiungit: omni Numidiae imperare parat. At Adherbal, tametſi Romam legatos miſerat, qui ſenatum docerent de caede fratris, & fortunis ſuis; tamen fretus multitudine militum parabat armis contendere. ſed ubi res ad certamen uenit, uictus ex proelio profugit in prouinciam, ac deinc Romam contendit. Tum Iugurtha, patratis conſilijs, poſtquam omni Numidia potiebatur, in otio facinus ſuum cum animo reputans, timere populum R. neque aduerſus iram eius uſquam, niſi in auaritia nobilitatis, & pecunia ſua, ſpem habere. itaque, paucis diebus, cum argento, & auro multo legatos Romam mittit: queis praecipit, uti primum ueteres amicos muneribus expleant: deinde nouos acquirant: poſtremo, quemcumque poſſint largiendo parare, ne cunctentur. Sed ubi Romam legati uenere, & ex praecepto regis hoſpitibus, alijsque, quorum ea tempeſtate in ſenatu auctoritas pollebat, magna munera miſere: tanta commutatio inceſſit, uti ex maxima inuidia in gratiam & fauorem nobilitatis Iugurtha ueniret: quorum pars ſpe, alij praemio inducti, ſingulos ex ſenatu ambiundo nitebantur, ne grauius in eum

consuleretur. igitur, ubi legatis satis confidunt, die constituto senatus utrisque datur. tum Adherbalem hoc modo locutum accepimus*. Patres conscripti, Micipsa pater meus moriens mihi praecepit, uti regni Numidiae tantummodo procurationem existimarem meam; ceterum ius, & imperium penes uos esse: simul eniterer domi, militiaeq. quammaximo usui esse populo R. uos mihi cognatorum, uos affinium loco ducerem: si ea fecissem, in uestra amicitia exercitum, diuitias, monumēta regni me habiturum. Quae praecepta patris cum agitarem; Iugurtha, homo omnium, quos terra sustinet, sceleratissimus, contempto imperio uestro, Massanisae me nepotem, etiam ab stirpe socium, atque amicum populi R. regno, fortunisq. omnibus expulit. Atque ego, P.C. quoniam eo miseriarum uenturus eram, uellem, potius ob mea, quam ob maiorum meorum beneficia me posse a uobis auxilium petere, ac maxime deberi mihi beneficia a populo R. quibus non egerem; secundum ea, si desideranda erant, uti debitis uterer. sed quoniam parū tuta per se ipsa probitas est; neque mihi in manu fuit, Iugurtha qualis foret: ad uos confugi P.C. quibus, quod mihi miserrimum est, cogor prius oneri, quam usui esse. Ceteri reges, aut bello uicti in amicitiam a uobis recepti sunt, aut in suis dubijs rebus societatem uestram adpetiuerunt. familia nostra cum populo R. bello Carthaginiensi amicitiam instituit:

tuit: quo tempore magis fides eius, quam fortuna, pendenda erat. quorum progeniem uos, P.C. nolite pati me nepotem Maſſaniſae fruſtra a uobis auxilium petere. ſi ad impetrandum nihil cauſſae haberem, praeter miſerandam fortunam; quod paullo ante rex genere, fama, atque copijs potens, nunc deformatus aerumnis, inops, alienas opes exſpecto: tamen erat maieſtatis populi R. prohibere iniuriam; neque pati, cuiuſquam regnum per ſcelus creſcere. uerum ego ijs finibus eiectus ſum, quos maioribus meis populus R. dedit: unde pater, & auus meus una uobiſcum expulere Syphacem, & Carthaginienſes. Veſtra beneficia mihi erepta ſunt, P. C. uos in mea iniuria deſpecti eſtis. Eheu me miſerum, huccine, Micipſa pater, beneficia tua euaſere, ut, quem tu parem cum liberis tuis, regniq. participem feciſti, is potiſſimum ſtirpis tuae exſtinctor ſit? Numquam ne ergo familia noſtra quieta erit? ſemper ne in ſanguine, ferro, fuga uerſabimur? dum Carthaginienſes incolumes fuere, iure omnia ſaeua patiebamur. hoſtis ab latere: uos amici procul: ſpes omnis in armis erat. poſtquam illa peſtis ex Africa eiecta eſt, laeti pacem agitabamus: quippe, queis nullus hoſtis erat, niſi forte quem uos iuſſiſſetis. Ecce autem ex improuiſo Iugurtha, intoleranda audacia, ſcelere, atque ſuperbia ſeſe efferens, fratre meo, atque eodem propinquo ſuo, interfecto, primum regnum eius ſceleris ſui praedá fecit: poſt

ubi me iisdem dolis nequit capere, nihil minus, quam uim, aut bellum exspectantem, in imperio uestro, sicuti uidetis, extorrem patria, domo, inopem, & coopertum miserijs effecit, ut ubiuis tutius, quam in meo regno, essem. Ego sic existimabam, P. C. uti praedicantem audieram patrem meum; qui uestram amicitiam diligenter colerent, eos multum laborē suscipere, ceterum ex omnibus maxime tutos esse. quod in familia nostra fuit, praestitit, uti in omnibus bellis adesset uobis: nos uti per otiū tuti simus, in manu uestra est, P. C. Pater nos duos fratres reliquit: tertiū Iugurtham beneficijs suis ratus est nobis coniunctū fore. alter eorum necatus: alter ipse ego manus impias uix effugi. Quid agam? aut quo potissimum infelix accedam? generis praesidia omnia extincta sunt. pater, uti necesse erat, naturae concessit: fratri, quem minime decuit, propinquus per scelus uitā eripuit: affines, amicos, propinquos ceteros meos, alium alia clades oppressit: capti ab Iugurtha, pars in crucem acti, pars bestijs obiecti sunt: pauci, quibus relicta est anima, clausi in tenebris cum maerore, & luctu, morte grauiorem uitam exigunt. Si omnia, quae aut amisi, aut ex necessarijs aduersa facta sunt, incolumia manerent: tamen, si quid ex improuiso mali accidisset, uos implorarem P. C. quibus pro magnitudine imperij ius & iniurias omnes curae esse decet. nūc uero exsul patria, domo, solus, atque omniū honestarum egens rerum, quo acce-

accedam? aut quos appellem? nationes ne, an reges, qui omnes familiae nostrae ob uestrã amicitiã infesti sunt? an quoquam mihi adire licet, ubi non maiorum meorũ hostilia monumenta plurima sint? an quisquam nostri misereri potest, qui aliquando uobis hostis fuit? Postremo Massanisa nos ita instituit, P. C. ne quem coleremus, nisi populum R. ne societates, ne foedera noua acciperemus: abunde magna praesidia nobis in uestra amicitia fore: si huic imperio fortuna mutaretur, una occidendum nobis esse. uirtute, ac dijs uolentibus, magni, & opulenti estis, omnia secunda, & obedientia sunt: quo facilius sociorum iniurias curare licet. tantum illud uereor, ne quos priuata amicitia Iugurthae, parum cognita, transuersos agat: quos ego audio summa ope niti, ambire, fatigare uos singulos, ne quid de absente, incognita caussa, statuatis: fingere me uerba, & fugam simulare, cui licuerit in regno manere. quod utinam illum, cuius impio facinore in has miserias proiectus sum, eadem haec simulantem uideam: et aliquando aut apud uos, aut apud deos immortales rerum humanarum cura oriatur: ut ille, qui nunc sceleribus suis ferox, atque praeclarus est, omnibus malis excruciatus, impietatis in parentẽ nostrum, fratris mei necis, mearumq. miseriarum graues poenas reddat. Iamiam frater animo meo carissime, quamquam tibi immaturo, et, unde minime decuit, uita erepta est, tamẽ laetandũ magis, quã dolendum puto casum tuum.

non enim regnum, ſed fugam, exſilium, egeſtatem, & omnes has, quae me premunt, aerumnas cum anima ſimul amiſiſti. At ego infelix, in tanta mala praecipitatus, pulſus ex patrio regno, rerum humanarum ſpectaculum praebeo; incertus quid agam, tuas ne iniurias perſequar, ipſe auxilij egens; an regno conſulam, cuius uitae, necisq. poteſtas ex alienis opibus pendet. Vtinam, emori, fortunis meis honeſtus exitus eſſet: ne uiuere contemptus uiderer, ſi defeſſus malis iniuriae conceſſiſſem. Nunc quoniam neque uiuere libet, neque mori licet ſine dedecore, P. C. per uos, per liberos, atque parentes ueſtros, per maieſtatem populi R. ſubuenite mihi miſero: ite obuiam iniuriae: nolite pati regnum Numidiae, quod ueſtrum eſt, per ſcelus, et ſanguinem familiae noſtrae tabeſcere.* Poſtquam rex loquendi finem fecit, legati Iugurthae largitione magis, quam cauſſa freti, paucis reſpondent: Hiempſalem, ob ſaeuitiam ſuam, ab Numidis interfectum: Adherbalem ultro bellum inferentem, poſtquam ſuperatus ſit, queri, quod iniuriã facere nequiſſet: Iugurtham ab ſenatu petere, ne ſe alium putarent, ac Numantiae cognitus eſſet; neu uerba inimici ante facta ſua ponerent. Deinde utrique curia egrediuntur.* ſenatus ſtatim conſulitur: fautores legatorum, praeterea magna pars gratia deprauata, Adherbalis dicta contemnere: Iugurthae uirtutẽ laudibus extollere: gratia, uoce, denique omnibus modis pro alieno ſcelere, et flagitio,

gitio,

gitio, sua quasi pro gloria, nitebantur. At contra pauci, quibus bonũ et aequũ diuitijs carius erat, subueniundum Adherbali, & Hiempsalis mortẽ seuere uindicandã censebant. sed ex omnibus maxime Aemilius Scaurus, homo nobilis, impiger, factiosus, auidus potentiae, honoris, diuitiarum, caeterũ uitia sua callide occultans, is postquam uidet regis largitionem famosam, impudentemque, ueritus, quod in tali re solet, ne polluta licentia inuidiam accenderet, animum a consueta libidine continuit. uicit tamen in senatu pars illa, quae uero pretium, aut gratiã anteferebat. decretũ fit, uti decem legati regnũ, quod Micipsa obtinuerat, inter Iugurtham, & Adherbalem diuiderent. cuius legationis princeps fuit L. Opimius, homo clarus, et tum in senatu potens, quia consul, C. Graccho, & M. Fuluio Flacco interfectis, acerrime uictoriam nobilitatis in plebem exercuerat. eum Iugurtha, tametsi Romae in amicis habuerat, tamen accuratissime accepit: dando, et pollicẽdo multa perfecit, uti famae, fidei, postremo omnibus suis rebus commodum regis anteferret. reliquos legatos eadem uia aggressus, plerosque capit: paucis carior fides, quam pecunia fuit. in diuisione, quae pars Numidiae Mauritaniam attingit, agro uirisq. opulentior, Iugurthae traditur: illam alterã, specie, quam usu, potiorem, quae portuosior, & aedificijs magis exornata erat, Adherbal possedit. Res postulare uidetur, Africae situm paucis expo-

exponere, & eas gentes, quibuscum nobis bellum aut amicitia fuit, attingere. Sed quae loca, & nationes ob calorem, aut asperitatem, item solitudines minus frequentata sunt, de ijs haud facile compertum narrauerim: cetera quampaucissimis
c. 6. absoluam.* In diuisione orbis terrae plerique in parte tertia Africam posuere: pauci, tantummodo Asiam, & Europam esse; sed Africam in Europa. ea fines habet ab Occidente, fretum nostri maris, & Oceani: ab ortu solis decliuem latitudinem: quem locum Catabathmon incolae appellant. mare saeuum, importuosum: ager frugum fertilis, bonus pecori, arbori infecundus: caelo, terraq. paenuria aquarum: genus hominum salubri corpore, uelox, patiens laborum: plerosque senectus dissoluit, nisi qui ferro, aut bestijs interiere. nam morbus haud saepe quemquam superat. Ad hoc, malefici generis plurima animalia. Sed qui mortales initio Africam habuerint, quiq. postea accesserint, aut quo modo inter se permixti sint: quamquam ab ea fama, quae plerosque obtinet, diuersum est; tamen, uti ex libris Punicis, qui regis Hiempsalis dicebantur, interpretatū nobis est, utiq. rem sese habere cultores eius terrae putant, quampaucissimis dicam: ceterum fides eius rei penes auctores erit. Africam initio habuere Getuli, & Libyes, asperi, incultique; queis cibus erat caro ferina, atque humi pabulum, uti pecoribus. hi neque moribus, neque lege, aut imperio cuiusquam

rege-

regebantur: uagi, palantes, quas nox coegerat, sedes habebant. sed postquam in Hispania Hercules, sicuti Afri putant, interijt: exercitus eius compositus ex uarijs gẽtibus, amisso duce, ac passim multis sibi imperium petentibus, breui dilabitur. ex eo numero Medi, Persae, & Armenij, nauibus in Africam transuecti, proximos nostro mari locos occupauere: sed Persae intra Oceanum magis: hiq. alueos nauium inuersos pro tugurijs habuere: quia neque materia in agris, neque ab Hispanis emendi, aut mutandi copia erat. mare magnum, & ignara lingua commercia prohibebant. hi paullatim per connubia Getulos secũ miscuere. & quia saepe tentantes agros, alia deinde, atque alia loca petiuerant, semet ipsi Numidas appellauere. Ceterum adhuc aedificia Numidarum agrestium, quae mapalia illi uocant, oblonga, incuruis lateribus tecta, quasi nauiũ carinae sunt. Medis autem, & Armenijs accessere Libyes. nam hi propius mare Africum agitabant: Getuli sub sole magis, haud procul ab ardoribus: hiq. mature oppida habuere. nam freto diuisi ab Hispania, mutare res inter se instituerant. nomen eorũ paullatim Libyes corrupere, barbara lingua Mauros pro Medis appellantes. Sed res Persarum breui adoleuit: ac postea, Numidiae nomine, propter multitudinẽ a parẽtibus digressi, possedere ea loca, quae proxime Carthaginẽ Numidia appellatur. Deinde utrique, alteris freti, finitimos armis, aut metu sub

impe-

imperium suum coegere; nomen, gloriamq. sibi addidere; magis hi, qui ad nostrum mare processerant: quia Libyes, quam Getuli, minus bellicosi: denique Africae pars inferior, pleraque ab Numidis possessa est: uicti omnes in gentem, nomenq. imperantium concessere. Postea Phoenices, alij multitudinis domi minuendae gratia, pars imperij cupidine sollicitata plebe, & alijs nouarũ rerum auidis, Hipponem, Adrumetum, Leptim, aliasq. urbes in ora maritima condidere: haeq. breui multum auctae, pars originibus suis praesidio, aliae decori fuere. nam de Carthagine silere melius puto, quam parum dicere: quoniam alio properare tempus monet. Igitur ad Catabathmon, qui locus Aegyptum ab Africa diuidit, secundo mari prima Cyrene est, colonia Thereωn, ac deinceps duae Syrtes, interq. eas Leptis: deinde Arae Philenωn: quem locum Aegyptum uersus finem imperij habuere Carthaginienses: post aliae Punicae urbes. cetera loca usque ad Mauritaniá Numidae tenent. proxime Hispaniam Mauri sunt. super Numidiá Getulos accepimus, partim in tugurijs, alios incultius uagos agitare: post eos Aethiopas esse: dein loca exusta solis ardoribus. Igitur bello Iugurthino pleraque ex Punicis opida, & fines Carthaginiensium, quos nouissime habuerant, populus R. per magistratus administrabat: Getulorũ magna pars, & Numidae usque ad flumẽ Mulucham sub Iugurtha erát: Mauris omnibus rex Bocchus imperita-

peritabat, praeter nomen, cetera ignarus populi R. itemq. nobis neque bello, neque pace antea cognitus. De Africa, & eius incolis, ad necessitudinem rei satis dictum.* Postquam, diuiso regno, legati Africa decessere; & Iugurtha contra timorem animi praemia sceleris adeptum sese uidet; certum esse ratus, quod ex amicis apud Numantiam acceperat, omnia Romae uenalia esse; simul & illorum pollicitationibus accensus, quos paullo ante muneribus expleuerat; in regnũ Adherbalis animum intendit. ipse acer, bellicosus, at is, quem petebat, quietus, imbellis, placido ingenio, opportunus iniuriae, metuens magis, quam metuendus. Igitur ex improuiso fines eius cum magna manu inuadit: multos mortales cum pecore, atque alia praeda capit: aedificia incendit: pleraque loca hostiliter cum equitatu accedit: deinde cum omni multitudine in regnum suum conuertit, existimans dolore permotum Adherbalem iniurias suas manu uindicaturum, eamq. rem belli caussam fore. at ille, quod neque se parem armis existimabat, & amicitia populi R. magis, quam Numidis, fretus erat; legatos ad Iugurtham de iniurijs questum misit: qui tametsi contumeliosa dicta retulerant, prius tamen omnia pati decreuit, quam bellum sumere: quia tentatum antea secus cesserat. Neque eo magis cupido Iugurthae minuebatur: quippe qui totum eius regnũ animo iam inuaserat. itaque non, uti antea, cum praeda-

praedatoria manu, sed magno exercitu comparato, bellum gerere coepit, & aperte totius Numidiae imperium petere. ceterum, qua pergebat, urbes, agros uastare, praedas agere; suis animum, hostibus terrorem augere. Adherbal ubi intelligit eo processum, uti regnum aut relinquendum, aut retinendum armis esset; necessario copias parat, & Iugurthae obuius procedit. Interim haud longe a mari prope Cirtham opidum utriusque exercitus consedit: & quia diei extremum erat, proelium non inceptum. sed ubi plerumque noctis processit, obscuro etiam tum lumine; milites Iugurthini, signo dato, castra hostium inuadunt; semisomnos partim, alios arma sumentes fugant, funduntque. Adherbal cum paucis equitibus Cirtham profugit: et, ni multitudo togatorum fuisset, quae Numidas insequentes moenibus prohibuit, uno die inter duos reges coeptum, atque patratum bellum foret. Igitur Iugurtha opidum circumsedit: uineis, turribusque, & machinis omnium generum expugnare aggreditur: maxime festinans tempus legatorum antecapere, quos ante proelium factum ab Adherbale Romam missos audiuerat.* Sed postquam senatus de bello eorum accepit; tres adolescentes in Africã legantur; qui ambos reges adeant; senatus, populiq. R. uerbis nuncient, uelle, & censere eos ab armis discedere: ita seque, illisq. dignum esse. Legati in Africam maturantes ueniunt, eo magis, quod

Romae

Romae, dum proficisci parant, de proelio facto, & oppugnatione Cirthae audiebatur. sed is rumor clemens erat. Quorum Iugurtha accepta oratione respondit: sibi neque maius quidquam, neque carius auctoritate senatus esse: ab adolescentia ita se enisum, ut ab optimo quoque probaretur: uirtute, non malitia, P. Scipioni, summo uiro, placuisse: ob easdem artes a Micipsa, non paenuria liberorum, in regnum adoptatum esse: ceterum, quo plura bene, atque strenue fecisset, eo animum suum iniuriam minus tolerare: Adherbalem dolis uitae suae insidiatum: quod ubi comperisset, eius sceleri obuiam isse: populum R. neque recte, neque pro bono facturum, si ab iure gentium sese prohibuerit: postremo, de omnibus rebus legatos Romam breui missurum. Ita utrique digrediuntur. Adherbalis copia appellandi non fuit. Iugurtha ubi eos Africa decessisse ratus est, neque propter naturam loci Cirtham armis expugnare potest: uallo, atque fossa moenia circumdat: turres exstruit, easq. praesidijs firmat: praeterea dies, noctesq. aut per uim, aut dolis tentare: defensoribus moenium praemia modo, modo formidinem ostentare: suos hortando ad uirtutem arrigere: prorsus intentus cuncta parare. Adherbal ubi intelligit omnes suas fortunas in extremo sitas, hostẽ infestũ, spem auxilij nullam, paenuria rerum necessariarum bellum trahi non posse; ex ijs, qui una Cirtham profugerant, duos maxime impigros delegit: eos, multa

multa pollicendo, ac miserando casum suum, confirmat, uti per hostium munitiones noctu ad proximum mare, dein Romam pergerent. Numidae paucis diebus iussa efficiunt: litterae Adherbalis in senatu recitatae: quarum sententia haec fuit.
Non mea culpa saepe ad uos oratum mitto P. C. sed uis Iugurthae subigit: quem tanta libido exstinguendi me inuasit, ut neque uos, neque deos immortales in animo habeat; sanguinem meum, quam omnia, malit. itaque quinctum iam mensem socius & amicus populi R. armis obsessus teneor: neque mihi Micipsae patris mei beneficia, neque uestra decreta auxiliantur: ferro, an fame acrius urgear, incertus sum. Plura de Iugurtha scribere dehortatur fortuna mea: etiam ante expertus sum, parum fidei miseris esse. nisi tamen intelligo illum, supra quam ego sum, petere, neque simul amicitiam uestram, & regnum meum sperare. utrum grauius existimet, nemini occultum est. nam initio occidit Hiempsalem, fratrem meum: deinde patrio regno me expulit. quae sane fuerint nostrae iniuriae, nihil ad uos. uerum nunc regnũ uestrum armis tenet: me, quem uos imperatorẽ Numidis posuistis, clausum obsidet: legatorum uerba quanti fecerit, pericula mea declarant. quid est reliquum, nisi uis uestra, qua moueri possit? nam ego quidem uellem, & haec, quae scribo, & illa, quae antea in senatu questus sum, uana forent potius, quam miseria

mea fidem uerbis faceret. Sed quoniam eo natus sum, ut Iugurthae scelerum ostentui essem: non iam mortem, neque aerumnas, tantummodo inimici imperium, & cruciatus corporis deprecor. regno Numidiae, quod uestrum est, uti libet consulite: me ex manibus impijs eripite, per uos, per maiestatem imperij, per amicitiae fidem: si ulla apud uos memoria remanet aui mei Massanisae. ✝ His litteris recitatis, fuere qui exercitum in Africam mittendum censerent, & quãprimum Adherbali subueniendum: de Iugurtha interim uti consuleretur; quoniam non paruisset legatis. sed ab ijsdem illis fautoribus regis summa ope enisum, ne tale decretum fieret. ita bonum publicum, ut in plerisque negotijs solet, priuata gratia deuictũ. legantur tamen in Africam maiores natu nobiles, amplis honoribus usi, in queis fuit M. Scaurus, de quo supra memorauimus, consularis, & tum in senatu princeps. hi, quod in inuidia res erat, simul & a Numidis obsecrati, triduo nauim adscendere: deinde breui Vticam adpulsi, litteras ad Iugurtham mittunt, quamocissime ad prouinciam accedat, se ad eum ab senatu missos. Ille, ubi accepit homines claros, quorum auctoritatem Romae pollere audierat, contra inceptum suum uenisse; primo commotus metu, atque libidine, diuersus agitabatur. timebat iram senatus, ni paruisset legatis. porro animus cupidine caecus ad inceptũ scelus rapiebatur. uicit ta-

men in auido ingenio prauum consilium. Igitur, exercitu circumdato, summa ui Cirtham irrumpere nititur, maxime sperans, diducta manu hostium, aut ui, aut dolis sese casum uictoriae inuenturum. quod ubi secus procedit, neque, quod intenderat, efficere potest, ut prius, quam legatos conueniret, Adherbalis potiretur; ne, amplius morando, Scaurum, quem plurimum metuebat, incenderet, cum paucis equitibus in prouinciam uenit. ac tametsi senatus uerbis graues minae nunciabantur, quod ab oppugnatione non desisteret: multa tamen oratione consumpta, frustra legati

C. 10. *discessere.* Ea postquam Cirthae audita sunt, Italici, quorum uirtute moenia defensabantur, confisi, deditione facta, propter magnitudinem populi R. inuiolatos sese fore, Adherbali suadent, uti seque, & opidum Iugurthae tradat: tantum ab eo uitam paciscatur: de ceteris senatui curae fore. at ille, tametsi omnia potiora fide Iugurthae rebatur, tamen, quia penes eosdem, si aduorsaretur, cogendi potestas erat, ita, uti censuerant Italici, deditionem facit. igitur Iugurtha inprimis Adherbalem excruciatum necat: deinde omnes puberes Numidas, atque negotiatores promiscue, uti quisque armatus obuius fuerat, inter-

C. 11. *fecit.* quod postquam Romae cognitum est, & res in senatu agitari coepta: ijdem illi ministri regis interpellando, ac saepe gratia, interdum iurgijs trahendo tempus, atrocitatē facti leniebant: et ni C.*

Mem-

*Memmius, tribunus pl. designatus, uir acer, & infestus potētiae nobilitatis, populum R. edocuisset id agi, uti per paucos factiosos Iugurthae scelus cōdonaretur: profecto omnis inuidia, prolatandis consultationibus, dilapsa foret: tanta uis gratiae, atque pecuniae regis erat. sed ubi senatus delicti conscientia populū timet: lege Sempronia prouinciae futuris consulibus Numidia, atque Italia decretae sunt: consules declarati P. Scipio Nasica, L. Bestia Calpurnius: Numidia Calpurnio, Scipioni Italia obuenit: deinde exercitus, qui in Africam portaretur, scribitur, stipendium, aliaque, quae bello usui forent, decernuntur. At Iugurtha, contra spem nuncio accepto, quippe cui, Romae omnia uenum ire, in animo haeserat; filium, & cum eo duos familiares ad senatum legatos mittit: ijsque, uti illis, quos Hiempsale interfecto miserat, praecepit, omnes mortales pecunia aggrediantur. qui postquam Romam aduentabant; senatus a Bestia consultus est, placeret ne legatos Iugurthae recipi moenibus: ijq. decreuere, ni regnum, ipsumq. deditum uenissent, uti diebus proximis decem Italia decederent. consul Numidis ex senatus decreto nunciari iubet: ita infectis rebus, illi domum discedunt. Interim Calpurnius, parato exercitu, legat sibi homines nobiles, factiosos, quorum auctoritate, quae deliquisset, munita fore sperabat: in queis fuit Scaurus, cuius de natura, & habitu supra memorauimus. * nam* C. 12

in conſule noſtro multae, bonaeq. artes animi, & corporis erant: quas omnes auaritia praepediebat. patiens laborũ, acri ingenio, ſatis prouidens, belli haud ignarus, firmiſſimus contra pericula, & inſidias. Sed legiones per Italiam Rhegium, atque inde Siciliam, porro ex Sicilia in Africam tranſuectae. Igitur Calpurnius, initio paratis commeatibus, acriter Numidiam ingreſſus eſt; multos mortales, & urbes aliquot pugnando cepit. Sed ubi Iugurtha pecunia per legatos tentare, bellique, quod adminiſtrabat, aſperitatem oſtendere coepit: animus aeger auaritia facile conuerſus eſt. ceterum ſocius, & adminiſter omnium conſiliorum aſſumitur Scaurus: qui tametſi a principio, plerisque ex factione eius corruptis, acerrime regem impugnauerat; tamen magnitudine pecuniae a bono, honeſtoq. in prauum abſtractus eſt. Sed Iugurtha primum tantummodo belli moram redimebat, exiſtimans ſeſe interim aliquid Romae pretio, aut gratia effecturum: poſtea uero quam participem negotij Scaurum accepit; in maximã ſpem adductus recuperandae pacis, ſtatuit cum eis de omnibus pactionibus praeſens agere. Ceterum interea fidei cauſſa mittitur a conſule Sextius quaeſtor in opidum Iugurthae Vaccam: cuius rei ſpecies erat acceptio frumenti, quod Calpurnius palam legatis imperauerat: quoniam deditionis mora indutiae agitabantur. Igitur rex, uti conſtituerat, in caſtra uenit: ac pauca praeſenti conſilio locutus

cutus de inuidia ſui facti, atque uti in deditionem acciperetur; reliqua cum Beſtia, & Scauro ſecreta tranſegit: dein poſtero die, quaſi per ſaturam ſententijs exquiſitis, in deditionem accipitur. ſed, uti pro conſilio imperatum erat, elephanti XXX, *pecus, atque equi multi, non cum paruo argenti pondere, quaeſtori traduntur. Calpurnius Romam ad magiſtratus rogandos proficiſcitur. in Numidia & exercitu noſtro pax agitabatur.* **Poſtquam res in Africa geſtas, quoq. modo actae forent, fama diuulgauit: Romae per omnes locos, & conuentus de facto conſulis agitari: apud plebem grauis inuidia: patres ſolliciti erant: probarent ne tantum flagitium, an decretum conſulis ſubuerterent, parum conſtabat. at maxime eos potentia Scauri, quod is auctor, & ſocius Beſtiae ferebatur, a uero, bonoq. impediebat. at C. Memmius, cuius de libertate ingenij, & odio potentiae nobilitatis ſupra diximus, inter dubitationem & moras ſenatus, concionibus populum ad uindicandum hortari: monere, ne remp. ne libertatem ſuam deſererent: multa ſuperba, & crudelia facinora nobilitatis oſtendere: prorſus intentus omni modo plebis animum accendebat. ſed quoniam ea tempeſtate Romae Memmij facundia clara, pollensq. fuit; decere exiſtimaui unam ex tam multis orationem eius perſcribere. ac potiſſimum eam dicam, quam in concione poſt reditum Beſtiae huiuſcemodi uerbis diſſeruit.*

C. 13.

Multa me dehortantur a uobis, Quirites, nisi studium reip. omnia superet; opes factionis, uestra patientia, ius nullum, ac maxime, quod innocentiae plus periculi, quam honoris est. nam illa quidē piget dicere, his annis XX *quam ludibrio fueritis superbiae paucorum; quam foede, quamq. multi perierint uestri defensores; ut uobis animus ab ignauia, atque socordia corruptus sit: qui ne nunc quidem, obnoxij inimicis, exsurgitis; atque etiā nunc timetis eos, quibus uos decet terrori esse. sed quāquam haec talia sunt: tamen, obuiam ire factionis potentiae, animus subigit. certe ego libertatem, quae mihi a parente meo tradita est, experiar: uerum id frustra, an ob rem faciam, in uestra manu situm est, Quirites. Neque ego uos hortor, quod saepe maiores uestri fecere, uti contra iniurias armati eatis. nihil ui, nihil secessione opus est: necesse est, suomet ipsi more praecipites eant. Occiso Ti. Graccho, quem regnum sibi parare aiebant, in plebem Romanā quaestiones graues habitae sunt. post C. Gracchi, & M. Fuluij caedem, uestri item ordinis multi mortales in carcere necati sunt. utriusque cladis non lex, uerum libido eorum finem fecit. Sed sane fuerit regni paratio, plebi sua restituere: quidquid sine sanguine ciuium ulcisci nequitur, iure factum sit. Superioribus annis taciti indignabamini aerarium expilari: reges, & populos liberos paucis nobilibus uectigal pendere: penes eosdem & summam*

glo-

gloriam, & maximas diuitias esse: tamen, haec talia facinora impune suscepisse, parum habuere: itaque postremo leges, maiestas uestra, diuina, & humana omnia hostibus tradita sunt. neque eos, qui ea fecere, pudet, aut paenitet: sed incedunt per ora uestra magnifice, sacerdotia, & consulatus, pars triumphos suos ostentantes: perinde quasi ea honori, nō praedae, habeant. Serui, aere parati, iniusta imperia dominorum nō perferunt: uos, Quirites, in imperio nati, aequo animo seruitutē toleratis? At qui sunt hi, qui remp. occupauere? homines sceleratissimi, cruentis manibus, immani auaritia, nocentissimi, ijdemq. superbissimi, quibus fides, decus, pietas, postremo honesta, atque inhonesta omnia quaestui sunt. Pars eorum, occidisse tribunos pl. alij quaestiones iniustas, plerique caedem in uos fecisse, pro munimento habent. ita, quam quisque pessime fecit, tam maxime tutus est: metum a scelere suo ad ignauiam uestram transtulere: quos omnes eadem cupere, eadem odisse, eadem metuere in unum coegit. sed haec inter bonos amicitia, inter malos factio est. quod si tam uos libertatis curam haberetis, quam illi ad dominationem accensi sunt: profecto neque resp. sicuti nunc, uastaretur; & beneficia uestra penes optimos, non audacissimos, forent. Maiores uestri, parandi iuris, et maiestatis constituendae gratia, bis per secessionem armati Auentinum montem occupauere: nos

pro libertate, quam ab illis accepistis, non ne summa ope nitemini? atque eo uehementius, quo maius decus est, parta amittere, quam omnino non paruisse? Dicet aliquis, quid igitur censes? Vindicandum in eos, qui hosti prodidere remp. non manu, neque ui; quod magis, uos fecisse, quã illis accidisse, indignum est; uerũ quaestionibus, et indicio ipsius Iugurthae. qui si dediticius est; profecto iussis uestris obediens erit: sin ea contemnit; scilicet existimabitis, qualis illa pax, aut deditio sit, ex qua ad Iugurtham scelerum impunitas, ad paucos potentes maximae diuitiae, ad remp. damna, atque dedecora peruenerint. Nisi forte dominationis eorum satietas nondum etiam uos tenet: & illa, quam haec tempora, magis placent, cum regna, prouinciae, leges, iura, iudicia, bella, atque paces, postremo diuina, & humana omnia penes paucos erant: uos autem, hoc est populus R. inuicti ab hostibus, imperatores omniũ gentium, satis habebatis animam retinere. nam seruitutem quidem quis uestrum recusare audebat? Atque ego tametsi uirum flagitiosissimum existimo impune iniuriam accepisse: tamen, uos sceleratissimis hominibus ignoscere, quoniam ciues sunt, aequo animo paterer, ni misericordia in perniciem casura esset. nam & illis, quantum importunitatis habent, parum est impune male fecisse, nisi deinde faciundi licentia eripitur: & uobis aeterna sollicitudo remanebit, cum intelligetis aut ser-

uiendum

uiendum esse, aut per manus libertatem retinendam. Nam fidei quidem, aut concordiae quae spes est? dominari illi uolunt, uos liberi esse: facere illi iniurias, uos prohibere: postremo socijs uestris ueluti hostibus, hostibus pro socijs utuntur. potest ne in tam diuorsis mentibus pax, aut amicitia esse? Quare moneo, hortorq. uos, ne tantum scelus impunitum dimittatis. Non peculatus aerarij factus est, neque per uim socijs ereptae pecuniae. quae quamquam grauia sunt, tamen consuetudine iam pro nihilo habentur. hosti acerrimo prodita senatus auctoritas, proditum imperium uestrum: domi, militiaeq. resp. uenalis fuit. quae nisi quaesita erunt, nisi uindicatum in noxios: quid erit reliquum, nisi ut illis, qui ea fecere, obedientes uiuamus? nā impune quidlibet facere, id est regē esse. Neque ego uos, Quirites, hortor, ut iam malitis ciues uestros perperam, quam recte, fecisse, sed ne, ignoscendo malis, bonos perditum eatis. at hoc in rep. multo praestat, beneficij, quā maleficij, immemorem esse. bonus tantummodo segnior fit, ubi negligas; at malus improbior. ad hoc, si iniuriae non sint, haud saepe auxilij egeas.* Haec, atque alia huiuscemodi saepe dicēdo, C. Memmius populo R. persuadet, uti L. Cassius, qui tum praetor erat, ad Iugurtham mitteretur: eumque, interposita fide publica, Romam duceret; quo facilius, indicio regis, Scauri, & reliquorum, quos pecuniae captae arcessebant, delicta patefierent. C. 15.

Dum

Dum haec Romae geruntur; qui in Numidia relicti a Bestia exercitui praerant, secuti morem imperatoris sui, plurima, & flagitiosissima facinora fecere. fuere, qui auro corrupti, elephantes Iugurthae traderent; alij perfugas uenderent; pars ex pacatis praedas agerent. tanta uis auaritiae in animos eorum, ueluti tabes, inuaserat. At Cassius praetor, perlata rogatione a C. Memmio, ac perculsa omni nobilitate, ad Iugurthã proficiscitur: eiq. timido, & ex conscientia diffidenti rebus suis, persuadet, quoniam se populo R. dedidisset, ne uim, quã misericordiã eius, experiri malit: priuatim praeterea fidem suam interponit, quam ille non minoris, quam publicã, ducebat: talis ea tempestate fama de Cassio erat. Igitur Iugurtha, contra decus regium, cultu quammaxime miserabili cum Cassio Romam uenit. Ac tametsi in ipso magna uis animi erat; cõfirmatus ab omnibus, quorum potentia, aut scelere cuncta ea gesserat, quae supra diximus, C. tamen Baebium tribunum pl. magna mercede parat, cuius impudentia contra ius, & iniurias omnes munitus foret. At C. Memmius aduocata concione; quamquam regi infesta plebes erat; & pars in uincula duci iubebat, pars, ni socios sceleris sui aperiret, more maiorum de hoste supplicium sumi; dignitati magis, quam irae consulens, sedare motus, & animos eorum mollire; postremo confirmare, fidem publicam per sese inuiolatam fore. post, ubi silentium coepit, producto

ducto Iugurtha, uerba facit: Romae, Numidiaeq. facinora eius memorat: scelera in patrẽ, fratresq. ostendit: quibus iuuantibus, quibusq. ministris ea egerit, quamquã intelligat populus R. tamen uelle manifesta magis ex illo habere: si uerum aperiat, in fide, & clementia populi R. magnã spem illi sitam: sin reticeat, non socijs saluti fore, sed se, suasq. spes corrupturum. Deinde, ubi Memmius dicendi finem fecit, & Iugurtha respondere iussus est, C. Baebius tribunus pl. quem pecunia corruptum supra diximus, regem tacere iubet: ac, tametsi multitudo, quae in concione aderat, uehementer accensa, terrebat eum clamore, uultu, saepe impetu, atque alijs omnibus, quae ira fieri amat; uicit tamen impudentia. ita populus, ludibrio habitus, ex concione discedit: Iugurthae, Bestiaeque, & ceteris, quos illa quaestio exagitabat, animi augescunt. *Erat ea tempestate Romae Numida quidã, nomine Massiua, Gulussae filius, Massanisae nepos: qui, quia in dissensione regum Iugurthae aduersus fuerat, dedita Cirtha, & Adherbale interfecto, profugus ex Africa abierat. huic Sp. Albinus, is qui proximo anno post Bestiã cum Q. Minucio Rufo consulatum gerebat, persuadet, quoniam e stirpe Massanisae sit, Iugurtham ob scelera inuidia cum metu urgeat, regnum Numidiae ab senatu petat. auidus consul belli gerendi, moueri, quam senescere, omnia malebat. ipsi prouincia Numidia, Minucio Macedonia

c. 16.

cedonia euenerat. Quae postquam Massiua agitare coepit: neque Iugurthae in amicis satis praesidij est; quod eorum alium conscientia, alium mala fama, & timor impediebat: Bomilcari proximo, ac maxime fido sibi imperat, pretio, sicut multa confecerat, insidiatores Massiuae paret, ac maxime occulte: sin id parum procedat, quouis modo Numidam interficiat. Bomilcar mature regis mandata exsequitur: & per homines talis negotij artifices, itinera, egressusq. eius, postremo loca, atque tempora cuncta explorat: deinde, ubi res postulabat, insidias tendit. igitur unus ex eo numero, qui ad caedem parati erant, paullo incõsultius Massiuam aggreditur, illum obtruncat: sed ipse deprehensus, multis hortantibus, & inprimis Albino consule, indicium profitetur. fit reus magis ex aequo bonoque, quam ex iure gentium, Bomilcar, comes eius, qui Romam fide publica uenerat. At Iugurtha, manifestus tanti sceleris, non prius omisit contra uerum niti, quam animaduertit, super gratiam, atque pecuniam suam inuidiam facti esse. igitur quamquam in priore actione ex amicis quinquaginta uades dederat, regno magis, quam uadibus, consulens, clam in Numidiam Bomilcarem dimittit, ueritus, ne reliquos populares metus inuaderet parendi sibi, si de illo supplicium sumptum foret. & ipse paucis diebus profectus est, iussus a senatu Italia decedere. sed postquam Roma egressus est, fertur, eo

saepe tacitus respiciens, postremo dixisse: Vrbem uenalem, & mature perituram, si emptorem in- uenerit. * *Interim Albinus, renouato bello, com-* C. 17.
meatum, stipendium, aliaque, quae militibus usui forent, maturat in Africam portare; ac statim ipse profectus, uti ante comitia, quod tempus haud longe aberat, armis, aut deditione, aut quo- uis modo bellum conficeret. At contra Iugurtha trahere omnia, & alias, deinde alias morae caus- sas facere: polliceri deditionem, ac deinde metum simulare: instanti cedere, & paullo post, ne sui diffiderent, instare: ita belli modo, modo pacis mora consulem ludificare. Ac fuere, qui tum Al- binum haud ignarum consilij regis existimarent; neque ex tanta properantia tam facile tractũ bel- lum socordia magis, quam dolo crederent. sed postquam, dilapso tempore, comitiorum dies ad- uentabat; Albinus, Aulo fratre in castris pro- praetore relicto, Romam decessit. Ea tempestate Romae seditionibus tribunicijs atrociter resp. agi- tabatur. L. Lucilius, & L. Annius, tribuni pl. resistentibus collegis, continuare magistratum ni- tebantur: quae dissensio totius anni comitia impe diebat. * *Ea mora in spem adductus Aulus, quem* C. 18.
propraetorem in castris relictũ supra diximus, aut conficiendi belli, aut terrore exercitus ab rege pe- cuniae capiundae, milites mense Ianuario ex hiber nis in expeditionem euocat; magnisq. itineribus hieme aspera peruenit ad opidum Suthul, ubi re-
gis

gis thesauri erant. quod quamquam, & saeuitia temporis, et opportunitate loci, neque capi, neque obsideri poterat: (nam circum situm in praerupti mõtis extremo planities limosa hiemalibus aquis paludem fecerat) tamen, aut simulandi gratia, quo regi formidinem adderet, aut cupidine caecus ob thesauros opidi potiundi, uineas agere, aggerem iacere; aliaque, quae coepto usui forent, properare. At Iugurtha, cognita uanitate, atque imperitia legati, subdolus eius augere amentiam: missitare supplicátes legatos: ipse, quasi uitabundus, per saltuosa loca, & tramites exercitum ductare: denique Aulum spe pactionis perpulit, uti, relicto Suthule, in abditas regiones sese, ueluti cedentem, insequeretur: ita delicta occultiora fore. interea per homines callidos die, noctuq. exercitum tentabat: centuriones, ducesq. turmarum partim, uti transfugerent, corrumpere, alij, signo dato, locum uti desererent. quae postquam ex sententia instruxit, intempesta nocte de improuiso multitudine Numidarum Auli castra circumuenit. milites Romani, perculsi tumultu insolito, arma capere: alij sese abdere: pars territos confirmare: trepidare: omnibus locis uis magna hostium: caelum nocte, atque nubibus obscuratum: periculum anceps: postremo, fugere, an manere, tutius foret, in incerto erat. sed ex eo numero, quos paullo ante corruptos diximus, cohors una Ligurum, cum duabus turmis Thracum, et

paucis

paucis gregariјs militibus, transiere ad regem: et centurio primi pili tertiae legionis per munitioné, quam, uti defenderet, acceperat, locum hostibus introeundi dedit: eaq. Numidae cuncti irrupere. nostri foeda fuga, plerique abiectis armis, proximum collem occupauere. nox, atque praeda castrorum, hostes, quo minus uictoria uterentur, remorata sunt. deinde Iugurtha postremo die cũ Aulo in colloquio uerba facit: tametsi ipsum cum exercitu fame, ferroq. clausum tenet, tamen se humanarum rerum memorem: si secum foedus faceret, incolumes omnes sub iugum missurum: praeterea, uti diebus decem Numidia decederet. Quae quamquam grauia, & flagitij plena erant: tamen, quia mortis metu mutabantur, sicuti regi libuerat, pax conuenit. Sed, ubi ea Romae comperta sunt; metus, atque maeror ciuitatem inuasere: pars dolere pro gloria imperij: pars insolita rerum bellicarum timere libertati: Aulo omnes infesti, ac maxime qui bello saepe praeclari fuerát, quod armatus dedecore potius, quam manu, salutem quaesierit. Ob ea consul Albinus, ex delicto fratris inuidiam, ac demum periculum timens, senatum de foedere cósulebat: & tamen interim exercitui supplementum scribere, ab socijs & nomine Latino auxilia accersere, denique omnibus modis festinare. senatus ita, uti par fuerat, decernit, suo atque populi iniussu nullum potuisse foedus fieri. consul impeditus a tribunis pl. ne, quas

para-

parauerat copias, secum portaret, paucis diebus in Africam proficiscitur. nam omnis exercitus, uti conuenerat, Numidia deductus in prouincia hiemabat. Postquam eo uenit; quamquam persequi Iugurtham, & mederi fraternae inuidiae animo ardebat; cognitis militibus, quos, praeter fugam, soluto imperio, licentia, atque lasciuia corruperat, ex copia rerum statuit nihil sibi agitandum. C. 19. *Interea Romae C. Mamilius Limitanus tribunus pl. rogationem ad populum promulgat, uti quaereretur in eos, quorum consilio Iugurtha senati decreta neglexisset; quiq. ab eo in legationibus, aut imperijs pecunias accepissent; qui elephantos, quiq. perfugas tradidissent; item, qui de pace, aut bello cum hostibus pactiones fecissent. Huic rogationi partim conscij sibi, alij ex partium inuidia pericula metuentes, quoniam aperte resistere non poterant, quin illa, & alia talia placere sibi faterentur, occulte per amicos, ac maxime per homines nominis Latini, & socios Italicos impedimenta parabant. sed plebes, incredibile memoratu est, quam intenta fuerit, quantaq. ui rogationem iusserit, decreuerit, uoluerit, magis odio nobilitatis, cui mala illa parabantur, quam cura reip. tanta libido in partibus erat. Igitur, ceteris metu perculsis, M. Scaurus, quem legatum Bestiae fuisse supra docuimus, inter laetitiam plebis, & suorum fugam, trepida etiam tum ciuitate, cum ex Mamilij rogatione tres quae-

sitores

ſitores rogarentur, effecerat, ut ipſe in eo numero crearetur. ſed quaeſtione exercita aſpere, uiolenterq. ex rumore, & libidine plebis, ut ſaepe nobilitatem, ſic ea tempeſtate plebem ex ſecundis rebus inſolentia ceperat. Ceterum mos partium popularium, & ſenatus factionum, ac deinde omnium malarum artium, paucis ante annis Romae ortus eſt otio, atque abundantia earũ rerum, quae prima mortales ducunt. nam ante Carthaginem deletam, populus, & ſenatus R. placide, modeſteq. inter ſe remp. tractabant: neque gloriae, neque dominationis certamen inter ciues erat: metus hoſtilis in bonis artibus ciuitatem retinebat. ſed ubi illa formido mentibus deceſſit; ſcilicet ea, quae ſecundae res amant, laſciuia, atque ſuperbia inceſſere. ita, quod in aduerſis rebus optauerant, otium poſtquam adepti ſunt, aſperius, acerbiusq. fuit. namque coepere nobilitas dignitatem in ſuperbiam, plebes libertatem in libidinem uertere: ſibi quiſque ducere, trahere, rapere. ita omnia in duas partes abſtracta ſunt: reſp. quae media fuerat, dilacerata. ceterum nobilitas factione magis pollebat: plebis uis ſoluta, atque in multitudine diſperſa, minus poterat. paucorum arbitrio belli, domiq. agitabatur: penes eoſdem aerarium, prouinciae, magiſtratus, gloriae, triumphiq. erant: populus militia, atque inopia urgebatur, praedas bellicas imperatores cum paucis diripiebant. Interea parentes, aut parui libe-

ri militum, uti quisque potentiori confinis erat, sedibus pellebantur. ita cum potentia auaritia sine modo, modestiaq. inuadere, polluere, & uastare omnia: nihil pensi, neque sancti habere, quoad semet ipsa praecipitauit. nam ubi primum ex nobilitate reperti sunt, qui ueram gloriam iniustae potentiae anteponerent: moueri ciuitas, & dissensio ciuilis, quasi permixtio terrae, oriri coepit. Nam postquam Tiberius, & C. Gracchus, quorum maiores Punico atque alijs bellis multum reip. addiderant, uindicare plebem in libertatem, & paucorum scelera patefacere coepere: nobilitas noxia, atque eo perculsa, modo per socios, ac nomen Latinum, interdum per equites Romanos, quos spes societatis a plebe dimouerat, Gracchorum actionibus obuiam ierat: et primo Tiberium, dein paucos post annos eadem ingredientem Caium, tribunum pl. alterum, alterum triumuirum colonijs deducendis, cum M. Fuluio Flacco ferro necauerat. sane Gracchis, cupidine uictoriae, haud satis moderatus animus fuit. sed bono uinci satius est, quam malo more iniuriam uincere. Igitur ea uictoria nobilitas ex libidine sua usa, multos mortales ferro aut fuga exstinxit; plusq. in reliquum sibi timoris, quam potentiae, addidit. quae res plerumque magnas ciuitates pessumdedit: dum alteri alteros uincere quouis modo, & uictos acerbius ulcisci uolunt. Sed de studijs partium, & omnibus ciuitatis moribus si singillatim, aut pro ma

gnitu-

gnitudine parem disserere; tempus, quam res, maturius me deseret. quamobrem ad inceptum redeo.* Post Auli foedus, exercitusq. nostri foedam fugam, Metellus, & Silanus consules designati, prouincias inter se partiuerant: Metelloq. Numidia euenerat, acri uiro, & quamquam aduerso populi partibus, fama tamen aequabili, & inuiolata. is ubi primum magistratum ingressus est; alia omnia sibi cum collega communia ratus, ad bellum, quod gesturus erat, animum intendit. igitur diffidens ueteri exercitui, milites scribere: praesidia undique accersere: arma, tela, equos, & cetera instrumenta militiae parare, ad hoc commeatum affatim, denique omnia, quae in bello uario, & multarum rerum egenti, usui esse solent. Ceterum ad ea patranda senatus auctoritate, socij, nomenq. Latinum, & reges ultro auxilia mittendo, postremo omnis ciuitas summo studio adnitebatur. itaque, ex sententia omnibus rebus paratis, compositisque, in Numidiam proficiscitur, magna spe ciuium, cum propter bonas artes, tum maxime quod aduersum diuitias inuictum animum gerebat; & auaritia magistratuum ante id tempus in Numidia nostrae opes contusae, hostiumq. auctae erant. sed, ubi in Africam uenit, exercitus ei traditur a Sp. Albino proconsule, iners, imbellis, neque periculi, neque laboris patiens, lingua, quam manu, promptior, praedator ex socijs, & ipse praeda hostium,

ſine imperio, & modeſtia habitus. ita imperatori nouo plus ex malis moribus ſollicitudinis, quam ex copia militũ auxilij, aut bonae ſpei, accedebat. Statuit tamen Metellus, quamquam & aeſtiuorum tempus comitiorum mora imminuerat; &, exſpectatione euentus, ciuium animos intentos putabat; non prius bellum attingere, quam maiorum diſciplina milites laborare coegiſſet. nam Albinus, Auli fratris, exercitusq. clade perculſus, poſtquam decreuerat non egredi prouincia, quantum temporis aeſtiuorum in imperio fuit, plerumque milites in ſtatiuis caſtris habebat; niſi cũ odor, aut pabuli egeſtas locum mutare ſubegerat. ſed neque more militari uigiliae ducebantur: uti cuique libebat, ab ſignis aberat. lixae permixti cum militibus diu, noctuq. uagabantur: & palantes agros uaſtare, uillas expugnare, pecoris, et mancipiorum praedas certatim agitare: eaq. mutare cum mercatoribus uino aduecticio, & alijs talibus: praeterea, frumentum publice datũ uendere, panem in dies mercari: poſtremo, quaecumque dici, aut fingi queunt ignauiae, luxuriaeq. probra, in illo exercitu cuncta fuere, & alia amplius. ſed in ea difficultate Metellum non minus, quam in rebus hoſtilibus, magnum, & ſapientem uirum fuiſſe comperior, tanta temperantia inter ambitionem, ſaeuitiamq. moderatum: namque edicto primum adiumenta ignauiae ſuſtuliſſe, ne quiſquam in caſtris panem, aut quem alium

coctum

coctum cibum uenderet: ne lixae exercitum seque rentur: ne miles gregarius in castris, ne ue in agmine seruum, aut iumentum haberet: ceteris arte modum statuisse: praeterea, transuersis itineribus quotidie castra mouere: iuxta ac si hostes adessent, uallo, atque fossa munire: uigilias crebras ponere, & eas ipse cum legatis circuire: item in agmine in primis modo, modo in postremis, saepe in medio adesse, ne quisquam ordine egrederetur: ut, cum signis frequentes incederent, miles cibum, & arma portaret. ita prohibendo a delictis magis, quam uindicando, exercitum breui confirmauit. Interea Iugurtha ubi, quae Metellus agebat, ex nuncijs accepit; simul de innocentia eius certior Romae factus, diffidere suis rebus, ac tum demum ueram deditionem facere conatus est. igitur legatos ad consulem cum supplicijs mittit, qui tantummodo ipsi, liberisq. uitam peterent, alia omnia dederent populo R. sed Metello iam antea experimentis cognitum erat, genus Numidarum infidum, ingenio mobili, nouarum rerum auidum esse. itaque legatos alium ab alio diuersos aggreditur: ac paullatim tentando, postquam opportunos sibi cognouit, multa pollicendo persuadet, uti Iugurtham maxime uiuum, sin id parum procedat, necatum sibi traderent: ceterũ palam, quae ex uoluntate forent, regi nunciari iubet. deinde ipse paucis diebus, intento, atque infesto exercitu in Numidiam procedit: ubi,

contra belli faciem, tuguria plena hominum, pecora, cultoresq. in agris erant: ex opidis, & mapalibus, praefecti regis obuiam procedebant, parati frumentum dare, commeatum portare, postremo omnia, quae imperarentur, facere. neque Metellus iccirco minus, sed pariter ac si hostes adessent, munito agmine incedere, late explorare omnia, illa deditionis signa ostentui credere, & insidijs locum tentare. itaque ipse cum expeditis cohortibus, item funditorum, & sagittariorum delecta manu apud primos erat: in postremo C. Marius legatus cum equitibus curabat: in utrumque latus auxiliarios equites tribunis legionũ, et praefectis cohortium dispertiuerat: ut cum his permixti uelites, quocumque accederent, equitatus hostium propulsarent. nam in Iugurtha tãtus dolus, tantaq. peritia locorum, et militiae inerat, ut, absens an praesens, pacem an bellum gerens perniciosior esset, in incerto haberetur. Erat haud longe ab eo itinere, quo Metellus pergebat, opidum Numidarum, nomine Vacca, forum rerum uenalium totius regni maxime celebratum; ubi & incolere, & mercari consueuerant Italici generis multi mortales. huc consul, simul tentandi gratia, & si paterentur opportunitates loci, praesidiũ imposuit: praeterea imperauit frumentum, & alia, quae bello usui forent, comportare: ratus id, quod res monebat, frequentiam negotiatorum, & commeatum iuuaturum exercitum, & iam paratis

tis rebus munimento fore. Inter haec negotia Iugurtha impensius modo legatos supplices mittere, pacem orare: praeter suam, liberorumq. uitam, omnia Metello dedere. quos item consul, uti priores, illectos ad proditionem domum dimittebat: regi pacem, quam postulabat, neque abnuere, neque polliceri, & inter eas moras promissa legatorum exspectare.*Iugurtha ubi Metelli dicta cum factis composuit, ac suis se artibus tentari animaduertit; quippe cui uerbis pax nunciabatur, ceterum re bellum asperrimum erat, urbs maxima alienata, ager hostibus cognitus, animi popularium tentati; coactus rerum necessitudine, statuit armis certare.*igitur, explorato hostium itinere, in spem uictoriae adductus ex opportunitate loci, quã maximas potest copias omnium generũ parat, ac per tramites occultos exercitum Metelli anteuenit. Erat in ea parte Numidiae, quã Adherbal in diuisione possederat, flumen a meridie oriens, nomine Muthul: a quo mons aberat ferme millia passuum XX tractu pari, uastus ab natura, et humano cultu: sed ex eo medio quasi collis oriebatur in immensum pertingens, uestitus oleastro, ac myrtetis, alijsq. generibus arborum, quae humi arido, atque arenoso gignuntur. media autem planities deserta, paenuria aquae, praeter flumini propinqua loca. ea consita arbustis, pecore atque cultoribus frequentabantur. igitur in eo colle, quem transuerso itinere porrectum docuimus, Iugurtha

extenuata ſuorum acie conſedit: elephantis, & parti copiarum pedeſtrium Bomilcarem praefecit: eumq. edocet, quae ageret: ipſe propior montem cum omni equitatu, & peditibus delectis ſuos collocat: dein ſingulas turmas, & manipulos circumiens monet, atque obteſtatur, uti memores priſtinae uirtutis, & uictoriae, ſeſe, regnumq. ſuum ab Romanorum auaritia defendant: cum ijs certamen fore, quos antea uictos ſub iugum miſerint: ducem illis, non animum, mutatum: quae ab imperatore decuerint, omnia ſuis prouiſa: locum ſuperiorem, uti prudentes cum imperitis, ne paucio res cum pluribus, aut rudes cum bello melioribus manum conſererent: proinde parati, intentiq. eſſent, ſigno dato, Romanos inuadere: illum diẽ aut omnes labores, & uictorias confirmaturum, aut maximarũ aerumnarũ initium fore. ad hoc uiritim, uti quemque ob militare facinus pecunia, aut honore extulerat, commonefacere beneficij ſui, & eum ipſum alijs oſtentare: poſtremo, pro cuiuſque ingenio pollicendo, minitando, obteſtando, alium alio modo excitare: cum interim Metellus, ignarus hoſtium, monte degrediens cum exercitu conſpicatur. primo dubius, quidnam inſolita facies oſtenderet, (nam inter uirgulta equi, Numidaeq. conſederant, neque plane occultati humilitate arborum, & tamen, quidnam eſſet, incerti, cum natura loci, tum dolo ipſi, atque ſigna militaria, obſcurati) dein, breui cognitis inſidijs,

paul-

paullisper agmen constituit. ibi commutatis ordinibus, in dextro latere, quod proximum hostibus erat, triplicibus subsidijs aciem instruxit: inter manipulos funditores, & sagittarios dispertit: equitatum omnem in cornibus locat: ac pauca pro tempore milites cohortatus, aciem, sicuti instruxerat, transuorsis principijs in planũ deducit. sed, ubi Numidas quietos, neque colle degredi animaduertit, ueritus ex anni tempore, & inopia aquae, ne siti conficeretur exercitus, Rutilium legatum cum expeditis cohortibus, & parte equitũ praemisit ad flumen, uti locum castris ante caperet, existimans hostes crebro impetu, & transuorsis proelijs iter suum remoraturos, &, quoniam armis diffiderent, lassitudinem & sitim militum tentaturos. deinde ipse pro re, atque loco, sicuti monte descenderat, paullatim procedere: Marium post principia habere: ipse cum sinistrae alae equitibus esse, qui in agmine principes facti erant. At Iugurtha, ubi extremum agmen Metelli primos suos praetergressum uidet, praesidio quasi duum millium peditum montem occupat, qua Metellus descenderat: ne forte cedentibus aduersarijs receptui, ac post munimento foret: dein, repente signo dato, hostes inuadit. Numidae alij postremos caedere: pars a sinistra, ac dextra tentare: infensi adesse, atque instare, omnibus locis Romanos ordines conturbare. quorum etiam qui firmioribus animis obuij hostibus fuerant, ludificati incerto

proelio

proelio ipsi modo eminus sauciabantur, neque contra feriendi aut conserendi manum copia erat. ante iam docti ab Iugurtha equites, ubi Romanorũ turma insequi coeperat, non confertim, neque in unum sese recipiebant, sed alius alio quammaxime diuersi. ita numero priores, si a persequendo hostes deterrere nequiuerant, disiectos ab tergo, aut lateribus circũueniebant: sin opportunior fugae collis, quam campi fuerant; eo uero consueti Numidarum equi facile inter uirgulta euadere; nostros asperitas, & insolentia loci retinebat. ceterum facies totius negotij uaria, incerta, foeda, atque miserabilis. dispersi a suis, pars cedere, alij insequi: neque signa, neque ordines obseruare: ubi quemque periculum ceperat, ibi resistere, ac propulsare: arma, tela, equi, uiri, hostes, ciues permixti: nihil consilio, neque imperio agi: fors omnia regere. itaque multum diei processerat, cum etiam tum euentus in incerto erat. denique, omnibus labore, & aestu languidis, Metellus, ubi uidet Numidas minus instare, paullatim milites in unum conducit: ordines restituit, et cohortes legionarias quattuor aduersus pedites hostium collocat. eorum magna pars superioribus locis fessa consederat. simul orare, & hortari milites, ne deficerent, neu paterentur hostes fugientes uincere: neque illis castra esse, neque munimẽtum ullum, quo cedentes tenderent: in armis omnia sita. Sed nec Iugurtha quidem interea quie-

erat: circuire, hortari, renouare proelium, & ipse cum delectis tentare omnia, subuenire suis, hostibus dubijs instare; quos firmos cognouerat, eminus pugnando retinere. Eo modo inter se duo imperatores, summi uiri, certabant. ipsi pares, ceterum opibus disparibus. nam Metello uirtus militum erat, locus aduersus: Iugurthae alia omnia, praeter milites, opportuna. Denique Romani, ubi intelligunt neque sibi profugium esse, neque ab hoste copiam pugnandi fieri; & iam die uesper aderat; aduerso colle, sicuti praeceptum fuerat, euadunt. amisso loco Numidae fusi, fatigatiq. pauci interiere: plerosque uelocitas, & regio hostibus ignara tutata sunt. Interea Bomilcar, quem elephantis, & parti copiarum pedestrium praefectũ ab Iugurtha supra diximus, ubi eũ Rutilius praetergressus est, paullatim suos in aequum locũ deducit: ac, dum legatus ad flumen, quo praemissus erat, festinans pergit, quietus, uti res postulabat, aciem exornat: neque remittit interim, quid ubique hostis ageret, explorare. postquam Rutilium consedisse iam, & animo uacuum accepit, simulq. ex Iugurthae proelio clamorem augeri, ueritus ne legatus, cognita re, laborantibus suis auxilio foret, aciem, quam diffidens uirtuti militum arte statuerat, quo hostium itineri officeret, latius porrigit; eoq. modo ad Rutilij castra procedit. Romani ex improuiso pulueris uim magnam animaduertunt. nam prospectum ager arbustis consitus probi-

prohibebat. & primo rati humum aridam uento agitari: poſt, ubi aequabilem manere, &, ſicuti acies mouebatur, magis magisq. appropinquare uident; cognita re properantes arma capiunt, ac pro caſtris, ſicuti imperabatur, conſiſtunt. deinde, ubi propius uentum eſt, utrimque magno clamore concurritur. Numidae tantummodo remorati, dum in elephantis auxilium putant, poſtquam eos impeditos ramis arborum, atque ita diſiectos circumueniri uident, fugam faciunt: ac plerique, abiectis armis, collis, aut noctis, quae iam aderat, auxilio integri abeunt. elephanti quattuor capti, reliqui omnes, XL numero, interfecti. At Romani quamquam itinere, atque opere caſtrorum, & proelio feſſi, laſſiq. erant: tamen, quod Metellus amplius opinione morabatur, inſtructi, intentiq. obuiam procedunt. nam dolus Numidarum nihil languidi, neque remiſſi patiebatur. ac primo obſcura nocte, poſtquam haud procul inter ſe erant, ſtrepitu, uelut hoſtes aduentarent, alteri apud alteros formidinem ſimul, & tumultum facere: & paene imprudentia admiſſum facinus miſerabile, ni utrimque praemiſſi equites rem exploraui ſſent. igitur pro metu repente gaudium exortum: milites alius alium laeti appellant, acta edocent, atque audiunt: ſua quiſque fortia facta ad caelum effert. quippe res humanae ita ſeſe habent: in uictoria uel ignauis gloriari licet: aduorſae res etiam bonos detrectant. Metellus in iiſdem caſtris

quattriduo

quattriduo moratus, saucios cum cura reficit, meritos in proelijs more militiae donat, uniuersos in concione laudat, atque agit gratias: hortatur, ad cetera, quae leuia sunt, parem animum gerant: pro uictoria satis iam pugnatum, reliquos labores pro praeda fore. tamen interim transfugas, & alios opportunos, Iugurtha ubi gentium, aut quid agitaret, cum paucis ne esset, an exercitum haberet, ut sese uictus gereret, exploratum misit. At ille sese in loca saltuosa, & natura munita receperat: ibiq. cogebat exercitum numero hominum ampliorem, sed hebetem, infirmum, agri ac pecoris magis, quam belli, cultorem. id ea gratia eueniebat, quod praeter regios equites nemo omnium Numidarum ex fuga regem sequitur: quo cuiusque animus fert, eo discedunt: neque id flagitium militiae ducitur. ita se mores habent. Igitur Metellus, ubi uidet animum regis etiam tum ferocem esse; bellum renouari, quod nisi ex illius lubidine geri non posset; praeterea iniquum certamen sibi cum hostibus esse; minore detrimento illos uinci, quam suos uincere; statuit non proelijs, neque acie, sed alio more bellum gerundum. itaque in loca Numidiae opulentissima pergit: agros uastat: multa castella, & opida, temere munita, aut sine praesidio, capit, incenditque: puberes interfici iubet, alia omnia militũ esse praedam. ea formidine multi mortales Romanis dediti obsides: frumentum, & alia, quae usui forent, affatim praebita:

bita: ubicumque res poſtulabat, praeſidium impoſitum. Quae negotia multo magis, quã proelium male pugnatum ab ſuis, regem terrebant. quippe cuius ſpes omnis in fuga ſita erat, ſequi cogebatur; & qui ſua loca defendere nequiuerat, in alienis bellum gerere. tamen ex inopia, quod optimum uidebatur, conſilium capit: exercitum plerumque in iiſdem locis opperiri iubet: ipſe cum delectis equitibus Metellum ſequitur: nocturnis, & auiis itineribus ignoratus, Romanos palantes repente aggreditur. eorum plerique inermes cadunt, multi capiuntur: nemo omnium intactus profugit: & Numidae prius, quã ex caſtris ſubueniretur, ſicuti iuſſi erant, in proximos colles diſcedũt.

c.23. *Interim Romae gaudiũ ingens ortum cognitis Metelli rebus: ut ſeſeque, & exercitum more maiorũ gereret: in aduerſo loco uictor tamen uirtute fuiſſet: hoſtium agro potiretur: Iugurtham, magnificum ex Auli ſocordia, ſpem ſalutis in ſolitudine, aut fuga coegiſſet habere. itaque ſenatus ob ea feliciter acta diis immortalibus ſupplicia decernere: ciuitas trepida antea, ſollicita de belli euentu, laeta agere: de Metello fama praeclara eſſe. Igitur eo intentior ad uictoriam niti: omnibus modis feſtinare: cauere tamen, necubi hoſti opportunus fieret: meminiſſe, poſt gloriã inuidiam ſequi. * ita, quo clarior, eo magis anxius erat: neque poſt inſidias Iugurthae effuſo exercitu praedari. ubi frumento, aut pabulo opus erat, cohortes cum omni equi-

equitatu praesidium agitabant : exercitus partem ipse, reliquos Marius ducebat. sed igni magis, quam praeda, ager uastabatur. duobus locis haud longe inter se castra faciebant. ubi ui opus erat, cuncti aderant: ceterum, quo fuga, atque formido latius cresceret, diuersi agebant. Eo tempore Iugurtha per colles sequi: tempus, aut locum pugnae quaerere: qua uenturum hostem audierat, pabulum, & aquarum fontes, quorum paenuria erat, corrumpere: modo se Metello, interdum Mario ostendere: postremos in agmine tentare, ac statim in colles regredi: rursus alijs, post alijs minitari: neque proelium facere, neque otium pati, tantummodo hostem ab incepto retinere. Romanus imperator ubi se dolis fatigari uidet, neque ab hoste copiam pugnandi fieri; urbem magnam, & in ea parte, qua sita erat, arcem regni, nomine Zamam, statuit oppugnare, ratus id, quod negotium poscebat, Iugurtham laborantibus suis auxilio uenturum, ibiq. proelium fore. At ille, quae parabantur, a perfugis edoctus, magnis itineribus Metellum anteuenit: opidanos hortatur, moenia defendant, additis auxilio perfugis: quod genus ex copijs regis, quia fallere nequibat, firmissimum erat. praeterea pollicetur, in tempore semet cum exercitu adfore. ita compositis rebus, in loca quammaxime occulta discedit; ac post paullo cognoscit, Marium ex itinere frumentatum cum paucis cohortibus Siccam missum. quod opidum primum

mum omnium post malam pugnam ab rege defecerat. eo cum delectis equitibus noctu pergit, & iá egredientibus Romanis in porta pugnam facit: simul magna uoce Siccenses hortatur, uti cohortes ab tergo circumueniant: fortunam illis praeclari facinoris casum dare, si id fecerint: postea sese in regno, illos in libertate sine metu aetatem acturos. ac ni Marius signa inferre, atque euadere opido properauisset: profecto cuncti, aut magna pars Siccensium fidem mutauissent. tanta mobilitate sese Numidae gerunt. sed milites Iugurthini paullisper ab rege sustentati, postquam maiore ui hostes urgent, paucis amissis profugi discedunt. Marius ad Zamam peruenit. id opidum in campo situm, magis opere, quam natura munitum erat, nullius idoneae rei egens, armis uirisq. opulentum. igitur Metellus, pro tempore, atque loco paratis rebus, cuncta moenia exercitu circumuenit: legatis imperat, ubi quisque curaret: deinde, signo dato, undique simul clamor ingens oritur. neque ea res Numidas terret: infensi, intentiq. sine tumultu manent: proelium incipitur. Romani, pro ingenio quisque, pars eminus glande, aut lapidibus pugnare: alij succedere, ac murum modo suffodere, modo scalis aggredi, cupere proelium manibus facere. contra ea opidani in proximos saxa uoluere, sudes, pilas; praeterea picem, & sulphure taedam mixtam ardenti mittere. sed ne illos quidem, qui procul manserant, timor animi satis

muni-

muniuerat. nam plerosque iacula, tormentis, aut manu emiſſa, uulnerabant: pariq. periculo, ſed fama impari, boni, atque ignaui erant. Dum apud Zamam ſic certatur, Iugurtha ex improuiſo caſtra hoſtium cum magna manu inuadit: remiſſis, qui in praeſidio erant, & omnia magis, quã proelium, exſpectantibus, portam irrumpit. at noſtri, repentino metu perculſi, ſibi quiſque pro moribus conſulunt: alij fugere, alij arma capere: magna pars uulnerati, aut occiſi. ceterum ex omni multitudine non amplius XL, memores nominis Romani, grege facto locum cepere paullo, quam alij, editiorem: neque inde maxima ui depelli quiuerunt: ſed tela eminus miſſa remittere, pauci in pluribus minus fruſtrari: ſin Numidae propius acceſſiſſent, ibi uero uirtutem oſtendere, & eos maxima ui caedere, fundere, atque fugare. Interim Metellus, cum acerrime rem gereret, clamorem & tumultum hoſtilem a tergo accepit: deinde, conuerſo equo, animaduertit fugam ad ſe uerſum fieri. quae res indicabat populares eſſe. igitur equitatum omnem ad caſtra propere miſit, ac ſtatim C. Marium cum cohortibus ſociorum; eumq. lacrymans per amicitiam, perq. remp. obſecrat, ne quam contumeliam remanere in exercitu uictore, ne ue hoſtes inultos abire ſinat. ille breui mandata efficit. At Iugurtha munimento caſtrorum impeditus, cum alij ſuper uallum praecipitarentur, alij in anguſtijs ipſi ſibi properantes officerent,

*rent, multis amiſſis in loca munita ſeſe recipit. Me
tellus, infecto negotio, poſtquam nox aderat, in
caſtra cum exercitu reuertitur. Igitur poſtero die,
prius quam ad oppugnandum egrederetur, equi-
tatum omnem in ea parte, qua regis aduentus e-
rat, pro caſtris agitare iubet: portas, & proxi-
ma loca tribunis diſpertit: deinde ipſe pergit ad o-
pidum, atque, uti ſuperiore die, murum aggre-
ditur. Interim Iugurtha ex occulto repente no-
ſtros inuadit. qui in proximo locati fuerant, paul
liſper territi perturbantur: reliqui cito ſubueniunt.
neque diutius Numidae reſiſtere quiuiſſent, ni pe-
dites cum equitibus permixti, magnam cladem con
greſſu facerent: quibus illi freti, non uti equeſtri
proelio ſolet, ſequi, dein cedere, ſed aduerſis e-
quis concurrere, implicare, ac perturbare aciem:
ita, expeditis peditibus ſuis, hoſtes paene uictos da
re. Eodem tempore apud Zamam magna ui cer-
tabatur. ubi quiſque legatus, aut tribunus cura-
bat, eo acerrime niti, neque alius in alio magis,
quam in ſe, ſpem habere: pariterq. opidani age-
re, oppugnare, aut parare omnibus locis: auidius
alteri alteros ſauciare, quam ſemet tegere. cla-
mor permixtus hortatione, laetitia, gemitu: item
ſtrepitus armorum ad caelum ferri: tela utrimque
uolare. ſed illi, qui moenia defenſabant, ubi ho-
ſtes paullulum modo pugnam remiſerant, intenti
proelium equeſtre proſpectabant. eos, uti quaeque
Iugurthae res erant, laetos modo, modo pauidos
ani-*

animaduerteres : ac, ſicuti a ſuis audiri, aut cerni poſſent, monere alij, alij hortari, aut manu ſignificare, aut niti corporibus : huc, & illuc, quaſi uitabundi, aut iacientes tela, agitare. Quod ubi Mario cognitum eſt; (nam is in ea parte curabat) consulto lenius agere, ac diffidentiam rei ſimulare : pati Numidas ſine tumultu, regis proelium uiſere. ita, illis ſtudio ſuorum adſtrictis, repente magna ui murum aggreditur : & iam ſcalis egreſſi milites, prope ſumma ceperant, cum opidani concurrunt, lapideſque, & ignem, praeterea alia tela ingerunt. noſtri primo reſiſtere : deinde, ubi unae, atque alterae ſcalae comminutae, qui ſuperſteterant afflicti ſunt : ceteri, quoquo modo potuere, pauci integri, magna pars confecti uulneribus, abeunt. denique utrimque proelium nox diremit. Metellus poſtquam uidet fruſtra inceptum, neque opidum capi, neque Iugurtham, niſi ex inſidijs, aut ſuo loco pugnam facere, & iam aeſtatem exactam eſſe, ab Zama diſcedit; & in ijs urbibus, quae ab rege defecerant, ſatisq. munitae loco, aut moenibus erant, praeſidia imponit : ceterum exercitum in prouincia, quae proxima eſt Numidiae, hiemandi gratia collocat. neque id tempus ex aliorum more quieti, aut luxuriae concedit, ſed, quoniam armis bellum parum procedebat, inſidias regi per amicos tendere, & eorum perfidia pro armis uti parat. igitur Bomilcarem, qui Romae cum Iugurtha fuerat, & inde, uadibus datis

de Massiuae nece, clam iudicium fugerat, quod ei per maximam amicitiam maxima copia fallendi erat, multis pollicitationibus aggreditur: ac primo efficit, uti ad se colloquendi gratia occultus ueniat; deinde, fide data, si Iugurtham uiuum, aut necatum sibi tradidisset, fore, ut illi senatus impunitatem, & sua omnia concederet, facile Numidae persuadet, cum ingenio infido, tum metuenti, ne, si pax cum Romanis fieret, ipse per conditiones ad supplicium traderetur. is, ubi primum opportunum fuit, Iugurtham anxium, ac miserantem fortunas suas accedit: monet, atque lacrymans obtestatur, uti aliquando sibi, liberisque, et genti Numidarum, optime meritae, prouideat: omnibus proelijs sese uictos, agrum uastatum, multos mortales captos, occisos, regni opes comminutas esse: satis saepe iam & uirtutem militum, & fortunam tentatam: caueat, ne, illo cunctante, Numidae sibi consulant. His, atque talibus alijs ad deditionem animum regis impellit. mittuntur ad imperatorem legati, qui Iugurtham imperata facturum dicerent, ac sine ulla pactione sese, regnumq. suũ in illius fidem tradere. Metellus propere cunctos senatorij ordinis ex hibernis accersiri iubet: eorum, atque aliorum, quos idoneos ducebat, consilium habet. ita more maiorũ, ex consilij decreto, per legatos Iugurthae imperat, argenti pondo ducenta millia, elephantos omnes, equorum, et armorum aliquantulum. Quae postquam

ſine mora facta ſunt, iubet omnes perfugas uinctos adduci. eorum magna pars, uti iuſſum erat, adducti: pauci, cum primum deditio coepit, ad regem Bocchum in Mauritaniam abierant. Igitur Iugurtha, ubi armis, uirisque, & pecunia ſpoliatus eſt, cum ipſe ad imperandum Tiſdrum uocaretur, rurſus coepit flectere animum ſuum, & ex mala cõſcientia digna timere. denique, multis diebus per dubitationem conſumptis, cum modo taedio rerum aduerſarum omnia bello potiora duceret; interdum ſecum ipſe reputaret, quam grauis caſus in ſeruitium ex regno foret; multis, magnisq. praeſidijs nequidquam perditis, deintegro bellum ſumit. et Romae ſenatus, de prouincijs conſultus, Numidiam Metello decreuerat. Per idem tempus Vticae forte C. Mario, per hoſtias dijs ſupplicanti, magna, atque mirabilia portendi haruſpex dixerat: proinde, quae animo agitabat, fretus dijs ageret: fortunam quamſaepiſſime experiretur: cuncta proſpere euentura. at illũ iam antea conſulatus ingens cupido exagitabat: ad quem capiundum, praeter uetuſtatem familiae, alia omnia abunde erant, induſtria, probitas, militiae magna ſcientia, animus belli ingens, domi modicus, libidinis, & diuitiarum uictor, tantummodo gloriae auidus. ſed is natus, & per omnem pueritiam Arpini alitus, ubi primum aetas militiae patiens fuit, ſtipendijs faciundis, non Graeca facundia, neque urbanis munditijs, ſeſe exercuit:*

c. 24

ita inter artes bonas integrum ingenium breui adoleuit. ergo ubi primum tribunatum militum a populo petit, plerisque faciem eius ignorantibus facile notus per omnes tribus declaratur. deinde ab eo magistratu alium post alium sibi peperit: semperq. in potestatibus eo modo agitabat, ut ampliore, quam gerebat, dignus haberetur. tamen is ad id locorum talis uir (nam postea ambitione praeceps datus est) consulatum appetere non audebat. etiam tum alios magistratus plebes, consulatum nobilitas inter se per manus tradebat. nouus nemo tam clarus, neque tam egregius factis erat, quin is indignus illo honore, & quasi pollutus haberetur. igitur, ubi Marius haruspicis dicta eodem, quo cupido animi hortabatur, intendere uidet, ab Metello petendi gratia missionem rogat: cui quamquam uirtus, gloria, atque alia optanda bonis superabant, tamen inerat contemptor animus, & superbia, commune nobilitatis malum. itaque primum commotus insolita re, mirari eius consilium, & quasi per amicitiam monere, ne tam praua inciperet, neu super fortunam animum gereret: non omnia omnibus cupienda esse: debere illi res suas satis placere: postremo caueret id petere a populo R. quod illi iure negaretur. postquam haec, atque alia talia dixit, neque animus Marij flectitur; respondit, ubi primum potuisset per negotia publica, facturum sese, quae peteret. ac postea saepius eadem postulanti fertur dixisse,

dixiſſe, ne feſtinaret abire: ſatis mature illum cum filio ſuo conſulatum petiturum. is eo tempore contubernio patris ibidem militabat, annos natus circiter XX. quae res Marium cum pro honore, quem affectabat, tum contra Metellum uehementer accenderat. ita cupidine, atque ira, peſſimis conſultoribus, graſſari: neque facto ullo, neque dicto abſtinere, quod modo ambitioſum foret: milites, quibus in hibernis praeerat, laxiore imperio, quam antea, habere: apud negotiatores, quorum magna multitudo Vticae erat, criminoſe ſimul ac magnifice de bello loqui: dimidia pars exercitus ſi ſibi permitteretur, paucis diebus Iugurtham in catenis habiturum: ab imperatore conſulto bellum trahi; quod homo inanis, & regiae ſuperbiae, imperio nimis gauderet. quae omnia illis eo firmiora uidebantur, quod diuturnitate belli res familiares corruperant: & animo cupienti nihil ſatis feſtinatur. Erat praeterea in exercitu noſtro Numida quidam, nomine Gauda, Manaſtabalis filius, Maſſaniſae nepos, quem Micipſa teſtamento ſecundum heredem ſcripſerat, morbis confectus, & ob eam cauſſam mente paullulum imminuta. cui Metellus petenti regum more, ut ſellam iuxta poneret, item poſtea cuſtodiae cauſſa turmam equitum Romanorum, utrumque negauerat; honorem, quod eorum modo foret, quos populus R. reges appellauiſſet; praeſidium, quod contumelioſum in eos foret, ſi equites Ro-

mani, satellites Numidae traderentur. hunc Marius anxium aggreditur, atque hortatur, ut contumeliarum in imperatorem cum suo auxilio poenas petat: hominem ab morbo animo parum ualido secunda oratione extollit: illum regem, ingentem uirum, Massanisae nepotem esse: si Iugurtha captus, aut occisus foret, imperium Numidiae sine mora habiturum: id adeo mature posse euenire, si ipse consul ad id bellum missus foret. itaque & illum, & equites Romanos, milites, & negotiatores, alios ipse, plerosque spes pacis impellit, uti Romam ad suos necessarios aspere in Metellum de bello scribant, Marium imperatorem poscant. sic a multis illi mortalibus honestissima suffragatione consulatus petebatur. simul ea tempestate plebes, nobilitate fusa, per legem Mamiliam nouos extollebat. ita Mario cuncta procedere. Interim Iugurtha, postquam, omissa deditione, bellũ incipit, cum magna cura parare omnia, festinare, cogere exercitum: ciuitates, quae ab se defecerant, formidine, aut ostentando praemia affectare: communire suos locos: arma, tela, aliaque, quae spe pacis amiserat, reficere, aut cõmercari: seruitia Romanorum allicere, & eos ipsos, qui in praesidijs erant, pecunia tentare: prorsus nihil intactũ, neque quietum pati: cuncta agitare. Igitur Vaccenses, quo Metellus initio, Iugurtha pacificante, praesidiũ imposuerat, fatigati regis supplicijs, neque antea uoluntate alienati, principes ciuita-

tis inter ſe coniurant: (nam uulgus, uti plerũque ſolet, & maxime Numidarum, ingenio mobili, ſeditioſum, atque diſcordioſum erat, cupidum nouarum rerum, quieti & otio aduerſum) dein, compoſitis inter ſe rebus, in diem tertium conſtituunt, quod is feſtus celebratusq. per omnẽ Africam ludum & laſciuiam magis, quam formidinem, oſtentabat. ſed, ubi tempus fuit, centuriones, tribunosq. militares, & ipſum praefectum opidi T. Turpilium Silanum, alius alium domos ſuos inuitant: eos omnes, praeter Turpilium, inter epulas obtruncant: poſtea milites palantes, inermos, quippe in tali die, & ſine imperio, aggrediuntur. idem plebes facit, pars edocti ab nobilitate, alij ſtudio talium rerum incitati, queis acta, conſiliumq. ignorantibus tumultus ipſe, & res nouae ſatis placebant. Romani milites, perculſi improuiſo metu, incerti, ignariq. quid potiſſimum facerent, trepidare. arcem opidi, ubi ſigna, & ſcuta erant, praeſidium hoſtium, portae ante clauſae fugam prohibebant. ad hoc mulieres, pueriq. pro tectis aedificiorum ſaxa, & alia, quae locus praebebat, certatim mittere. ita neque caueri anceps malum, neque a fortiſſimis infirmiſſimo generi reſiſti poſſe: iuxta boni, malique, ſtrenui, & imbecilles multi obtruncari. in ea tanta aſperitate, ſaeuiſſimis Numidis, & opido undique clauſo, Turpilius praefectus unus ex omnibus Italicis profugit intactus. id miſericordia ne hoſpitis,

tis,

tis, an pactione, an casu ita euenerit, parum comperimus: nisi, quod illi in tanto malo turpis uita integra fama potior fuit, improbus intestabilisq. uidetur. Metellus, postquam de rebus Vaccae actis comperit, paullisper maestus e conspectu abit: deinde, ubi ira, & aegritudo permixta sunt, cum maxima cura ultum ire iniurias festinat. legionem, cum qua hiemabat, & quam plurimos potest Numidas equites pariter cum occasu solis expeditos educit: & postera die circiter horam tertiam peruenit in quandam planitiem, locis paullo superioribus circumuentam. ibi milites fessos itineris magnitudine, & iam abnuentes omnia, docet opidum Vaccam non amplius mille passuum abesse: decere illos reliquum laborem aequo animo pati, dum pro ciuibus suis, uiris fortissimis, atque miserrimis, poenas caperent. praeterea praedam benigne ostentat. sic animis eorum arrectis, equites in primo latere, pedites quamartissime pergere, & signa occultare iubet. Vaccenses ubi animaduertere adse uorsum exercitum pergere, primo, uti res erat, Metellum esse rati portas clausere: deinde, ubi neque agros uastari, & eos, qui primi aderant, Numidas equites uident; rursum Iugurtham arbitrati, cum magno gaudio obuij procedunt. equites peditesque, repente signo dato, alij uulgum effusum opido caedere: alij ad portas festinare: pars turres capere: ira, atque spes praedae amplius, quam lassitudo, posse. ita Vaccenses biduum modo

ex

ex perfidia laetati: ciuitas magna, atque opulens poenae cuncta, aut praedae fuit. Turpilius, quem praefectum opidi unum ex omnibus profugisse supra ostendimus, iussus a Metello caussam dicere, postquam sese parum expurgat, condemnatus, uerberatusq. poenas capite soluit. nam is ciuis ex Latio erat. Per idem tempus Bomilcar, cuius impulsu Iugurtha deditionem, quam metu deseruit, inceperat, suspectus regi, & ipse eum suspiciens, nouas res cupere: ad perniciem eius dolum quaerere: diu noctuq. fatigare animum. denique, omnia tentando, socium sibi adiungit Nabdalsam, hominem nobilem, magis opibus clarum, acceptumq. popularibus suis: qui plerumque seorsum ab rege exercitum ductare, & omnes res exsequi solitus erat, quae Iugurthae fesso, aut maioribus adstricto superauerant: ex quo illi gloria, opesque inuentae. igitur utriusque consilio dies insidijs statuitur: cetera, uti res posceret, ex tempore parari placuit. Nabdalsa ad exercitum profectus, quem inter hiberna Romanorum iussus habebat, ne ager inultis hostibus uastaretur. is postquam, magnitudine facinoris perculsus, ad tempus nō uenit; metusq. rem impediebat; Bomilcar simul cupidus incepta patrandi, & timore socij anxius, ne, omisso uetere consilio, nouum quaereret; litteras ad eum per homines fideles mittit: in queis mollitiem, socordiamq. uiri accusare: testari deos, per quos iurasset: monere, ne praemia Metelli in pestem suam con-

conuerteret: Iugurthae exitium adeſſe: ceterum, ſua ne, an uirtute Metelli periret, id modo agitari: proinde reputaret cum animo ſuo, praemia, an cruciatum mallet. ſed cum eae litterae allatae, forte Nabdalſa, exercito corpore feſſus, in lecto quieſcebat: ubi, cognitis Bomilcaris uerbis, primo cura eum, deinde, uti aegrum animum ſolet, ſomnus cepit. erat ei Numida quidam negotiorum curator fidus, acceptusque, & omnium conſiliorum, niſi nouiſſimi, particeps. qui poſtquam allatas litteras audiuit; ex conſuetudine ratus opera, aut ingenio ſuo opus eſſe, in tabernaculum introiuit; &, dormiente illo, epiſtolam, ſuper caput in puluino temere poſitam, ſumit, ac perlegit; dein propere, cognitis inſidijs, ad regem pergit. Nabdalſa, poſt paullo experrectus, ubi neque epiſtolam reperit, & rem omnem, uti acta erat, ex perfugis cognouit; primo indicem perſequi conatus; poſtquam id fruſtra fuit, Iugurtham placandi gratia accedit: dicit, quae ipſe parauiſſet facere, perfidia clientis ſui praeuenta: lacrymans obteſtatur per amicitiam, perq. ſua antea fideliter acta, ne ſuper tali ſcelere ſuſpectum ſeſe haberet. Ad ea rex aliter, atque animo gerebat, placide reſpondit. Bomilcare, alijsq. multis, quos ſocios inſidiarum cognouerat, interfectis, iram oppreſſerat, ne qua ex eo negotio ſeditio oriretur. neque poſt id locorum Iugurthae dies, aut nox ulla quieta fuit: neque loco, neque mortali cuiquam,

aut tempori satis credere : ciues, hostesq. iuxta metuere : circumspectare omnia, & omni strepitu pauescere : alio, atque alio loco saepe contra decus regium noctu requiescere : interdum somno excitus, arreptis armis tumultum facere : ita formidine, quasi uaecordia, exagitari. Igitur Metellus, ubi de casu Bomilcaris, & indicio patefacto ex perfugis cognouit, rursus tamquam ad integrum bellum cuncta parat, festinatque. Marium, fatigantem de profectione, simul & inuitum, et offensum, sibi parum idoneum ratus, domũ dimittit. & Romae plebes, litteris, quae de Metello ac Mario missae erant, cognitis, uolenti animo de ambobus acceperant. imperatori nobilitas, quae antea decori fuerat, inuidiae esse : at illi alteri generis humilitas fauorem addiderat : ceterum in utroque magis studia partium, quam bona, aut mala sua, moderari. praeterea seditiosi magistratus uulgus exagitare, Metellum omnibus concionibus capitis arcessere, Marij uirtutem in maius celebrare. denique plebes sic accensa, uti opifices, agrestesq. omnes, quorum res, fidesq. in manibus sitae erant, relictis operibus frequentarent Marium, & sua necessaria post illius honorem ducerent. ita perculsa nobilitate, post multas tempestates nouo homini consulatus mandatur : & postea populus a tribunopl. L. Manlio Mantino rogatus, quem uellet cum Iugurtha bellum gerere, frequens Marium iussit. sed senatus paullo ante Metello Numidiam de

decreuerat. ea res frustra fuit. Eodem tempore Iugurtha, amissis amicis, quorum plerosque ipse necauerat, ceteri formidine, pars ad Romanos, alij ad regem Bocchum profugerant; cũ neque bellum geri sine administris posset, & nouorũ fidem in tanta perfidia ueterum experiri periculosum duceret, uarius incertusq. agitabatur: neque illi res, neque consilium, aut quisquam hominum satis placebat: itinera, praefectosq. in dies mutare: modo aduorsum hostes, interdum in solitudines pergere: saepe in fuga, ac post paullo spem in armis habere: dubitare, uirtuti, an fidei popularium minus crederet. ita, quocumque intenderat, res aduersae erant. Sed inter eas moras repente sese Metellus cum exercitu ostendit. Numidae ab Iugurtha pro tempore parati, instructiq. sunt: deinde proeliũ incipitur. qua in parte rex pugnae adfuit, ibi aliquandiu certatum: ceteri omnes eius milites primo congressu pulsi, fugatique: Romani signorum, & armorum, & aliquanto numero hostium potiti. nam ferme Numidas in omnibus proelijs magis pedes, quam arma, tutati sunt. Ea fuga Iugurtha impensius modo rebus suis diffidens, cum perfugis, & parte equitatus in solitudines, dein Thalam peruenit, in opidum magnũ, & opulentum: ibiq. plerique thesauri, filiorum eius multus pueritiae cultus erat. quae postquam Metello comperta sunt; quamquam inter Thalam, flumenq. proximum, in spatio millium

quin-

quinquaginta, loca arida, atque uasta esse cognouerat; tamen spe patrandi belli, si eius opidi potitus foret, omnes asperitates superuadere, ac naturam etiam uincere aggreditur. igitur omnia iumenta sarcinis leuari iubet, nisi frumento dierum x; ceterum utres modo, & alia aquae idonea portari. praeterea conquirit ex agris quamplurimum potest domiti pecoris: eoq. imponit uasa cuiusque modi, pleraque lignea, collecta ex tugurijs Numidarum. ad hoc finitimis imperat, qui se post regis fugam Metello dediderant, quamplurimum quisque aquae portaret: diem, locumque, ubi praesto forent, praedicit. ipse ex flumine, quam proximam opido aquam esse supra diximus, iumenta onerat. eo modo instructus ad Thalam proficiscitur. deinde ubi ad id loci uentũ, quo Numidis praeceperat; & castra posita, munitaque sunt: tanta repente caelo missa uis aquae dicitur, ut ea modo exercitui satis superq. foret. praeterea commeatus spe amplior: quia Numidae, sicuti plerique in noua deditione, officia intenderant. ceterum milites religione pluuia magis usi; eaq. res multum animis eorum addiderat. nam rati sese dijs immortalibus curae esse. deinde postero die, cõtra opinionẽ Iugurthae, ad Thalam perueniunt. opidani, qui se locorum asperitate munitos crediderant, magna atque insolita re perculsi, nihilo segnius bellum parare: idem nostri facere. Sed rex nihil iam Metello infectum credens, quippe qui omnia

omnia arma, tela, locos, tempora, denique naturam ipsam, ceteris imperitantem, industria uicerat, cum liberis, & magna parte pecuniae ex opido noctu profugit; neque postea in ullo loco amplius una die, aut una nocte moratus. simulabat sese negotij gratia properare; ceterum proditionem timebat, quam uitare posse celeritate putabat: nam talia consilia per otium ex opportunitate capi. At Metellus ubi opidanos proelio intentos, simul opidum & operibus, & loco munitum uidet, uallo, fossaq. moenia circumuenit: deinde iubet locis ex copia maxime idoneis uineas agere, superq. aggerem iacere, & super aggerem impositis turribus opus & ministros tutari. contra haec opidani festinare, parare, prorsus ab utrisque nihil reliquum fieri. denique Romani, multo ante labore, proelijsq. fatigati, post dies quadraginta, quam eo uentum erat, opido modo potiti: praeda omnis a perfugis corrupta est. hi postquam murum arietibus feriri, resq. suas afflictas uident, aurum, argentumque, & alia, quae prima ducuntur, domum regiam comportant: ibi uino & epulis onerati, illaque, & domum, & semet igni corrumpunt: & quas uicti ab hostibus poenas metuerant, eas ipsi uolentes pependere. sed pariter cum capta Thala legati ex opido Lepti ad Metellum uenerant, orantes uti praesidium, praefectumque eo mitteret: Hamilcarem quendam, hominem nobilem, factiosum, nouis rebus studere

ſtudere, aduerſum quem neque imperia magiſtratuum, neque leges ualerent: id ni feſtinaret, in ſummo periculo ſuam ſalutem, illorum ſocios fore. nam Leptitani iam inde a principio belli Iugurthini ad Beſtiam conſulem, & poſtea Romam miſerant, amicitiam, ſocietatemq. rogatum. deinde, ubi ea impetrata fuere, ſemper boni, fidelesq. manſere, & cuncta Beſtia, Albino, Metelloq. imperata gnauiter fecerant: itaque ab imperatore facile, quae petebant, adepti. Miſſae eo cohortes Ligurum quattuor, & C. Annius praefectus. Id opidum ab Sidoniјs conditum eſt, quos accepimus profugos ob diſcordias ciuiles, nauibus in eos locos ueniſſe: ceterũ ſitum inter duas Syrtes: quibus nomen ex re inditum. nam duo ſunt ſinus prope in extrema Africa, impares magnitudine, pari natura: quorum proxima terrae praealta ſunt; cetera, uti fors tulit, alta; alia in tempeſtate uadoſa. nam ubi mare magnum eſſe, & ſaeuire coepit uentis, limum, arenamque, & ſaxa ingentia fluctus trahunt: ita facies locorum cum uentis ſimul mutatur: Syrtes ab tractu nominatae. eius ciuitatis lingua modo conuerſa connubio Numidarum: legũ, cultusq. pleraque Sidonica: quae eo facilius retinebant, quod procul ab imperio regis aetatem agebant. inter illos, & frequentem Numidiam multi, uaſtiq. loci erant. Sed, quoniam in has legiones per Leptitanorum negotia uenimus, non indignum uidetur, egre-

gium, atque memorabile facinus duorum Carthaginiensium memorare. eam rem nos locus admonuit. Qua tempestate Carthaginienses pleraeque Africae imperitabant, Cyrenenses quoque magni, atque opulenti fuere. ager in medio arenosus una specie: neque flumen, neque mons erat, qui fines eorum discerneret. quae res eos in magno diuturnoq. bello inter se habuit. postquam utrimque legiones, item classes saepe fusae, fugataeque, & alteri alteros aliquantum attriuerant, ueriti ne mox uictos, uictoresq. defessos alius aggrederetur, per indutias sponsionem faciunt, uti certo die legati domo proficiscerentur: quo in loco inter se obuij fuissent, is communis utriusque populi finis haberetur. igitur Carthagine duo fratres missi, quibus nomen Philaenis erat, maturauere iter pergere: Cyrenenses tardius iere. id socordia ne, an casu acciderit, parum cognoui. ceterum solet in illis locis tempestas haud secus, atque in mari, retinere. nam, ubi per loca aequalia, & nuda gignentium uentus coortus arenam humo excitauit, ea magna ui agitata, ora oculosq. implere solet, ita, prospectu impedito, morari iter. postquam Cyrenenses aliquanto posteriores sese uident, & ob rem corruptam domi poenas metuunt; criminari Carthaginienses ante tempus domo digressos; conturbare rem; denique omnia malle, quam uicti abire. sed cum Poeni aliam condicionem, tantummodo aequam, peterent; Graeci optionem Carthaginiensibus

niensibus faciunt; ut uel illi, quos fines populo suo peterent, ibi uiui obruerentur; uel eadem condicione sese, quem in locum uellent, processuros. Philaeni, condicione probata, seq., uitamq. suam reip. condonauere: ita uiui obruti. Carthaginienses in eo loco Philaenis fratribus aras consecrauere: aliiq. illis domi honores instituti. nunc ad rem redeo. * Iugurtha postquã, amissa Thala, nihil satis firmum contra Metellum putat; per magnas solitudines cum paucis profectus, peruenit ad Getulos, genus hominum ferum, incultumque, & eo tempore ignarum nominis Romani. eorum multitudinem in unum cogit: ac paullatim consuefacit ordines habere, signa sequi, imperium obseruare, item alia militaria facere. praeterea regis Bocchi proximos magnis muneribus, & maioribus promissis ad studium sui perlicit: queis adiutoribus regem aggressus, impellit, uti aduersum Romanos bellum suscipiat. id ea gratia facilius, procliuiusq. fuit, quod Bocchus initio huiusce belli legatos Romam miserat, foedus, & amicitiam petitum. quam rem opportunissimam incepto bello pauci impediuerant, caeci auaritia, queis omnia honesta, atque inhonesta uendere mos erat. etiam antea Iugurthae filia Boccho nupserat. uerum ea necessitudo apud Numidas, Maurosq. leuis ducitur: quia singuli pro opibus, quisque quamplurimas uxores, denas alij, alij plures habent; sed reges eo amplius. ita animus multitudine distrahi-

tur: nullam pro socia obtinet: pariter omnes uiles sunt. Igitur in locum ambobus placitum exercitus conueniunt: ibi, fide data, & accepta, Iugurtha Bocchi animum oratione accendit: Romanos iniustos, profunda auaritia, communes omnium hostes esse: eandem illos caussam belli cum Boccho habere, quam secum, & cum alijs gentibus, libidinē imperitandi, queis omnia regna aduersa sint: tum sese, paullo ante Carthaginienses, item regem Persen, post, uti quisque opulentissimus uideatur, ita Romanis hostem fore. His, atque alijs talibus dictis, ad Cirtham opidum iter constituunt: quod ibi Q. Metellus praedā, captiuosq. & impedimenta locauerat. ita Iugurtha ratus, aut, capta urbe, pretium fore; aut, si Romanus auxilio suis uenisset, proelio sese certaturos. nam callidus id modo festinabat, Bocchi pacem imminuere; ne, moras agitando, aliud, quam bellum, mallet. Imperator postquam de regum societate cognouit, non temere, neque uti saepe iam uicto Iugurtha consueuerat, omnibus locis pugnandi copiam facit; ceterum, haud procul ab Cirtha castris munitis, reges opperitur, melius esse ratus, cognitis Mauris, quoniam is nouus hostis accesserat, ex commodo pugnam facere. Interim Roma per litteras certior fit, prouinciam Numidiam Mario datam. nam consulem factum antea acceperat. quibus rebus supra bonum, atque honestum perculsus, neque lacrymas tenere, neque mo-

derari linguam: uir egregius in alijs artibus, nimis molliter aegritudinem pati. quam rem alij in superbiam uortebant: alij bonum ingenium contumelia accensum esse: multi, quod iam parta uictoria ex manibus eriperetur. nobis satis cognitum est, illum magis honore Marij, quam iniuria sua excruciatum; neque tam anxie laturum fuisse, si adempta prouincia alij, quam Mario, traderetur. Igitur eo dolore impeditus, & quia stultitiae uidebatur, alienam rem periculo suo curare, legatos ad Bocchum mittit, postulatum, ne sine caussa hostis populo R. fieret: habere eum magnā copiam societatis, amicitiaeq. coniungendae, quae potior bello esset: quamquam opibus suis confideret, tamen non debere incerta pro certis mutare: omne bellum sumi facile, ceterum aegerrime desinere: non in eiusdem potestate initium eius, & finem esse: incipere cuiuis etiam ignauo licere; deponi, cum uictores uelint: proinde sibi, regnoq. consuleret: neu florentes res suas cum Iugurthae perditis misceret. Ad ea rex satis placide uerba facit: sese pacem cupere, sed Iugurthae fortunarum misereri: si eadem illi copia fieret, omnia conuentura. Rursus imperator, contra postulata Bocchi, nuncios mittit. ille probare partim, alia abnuere. eo modo saepe ab utroque missis, remissisq. nuncijs, tempus procedere, & ex Metelli uoluntate bellum intactum trahi. At Marius, ut supra diximus, cupientissima plebe con-

ſul factus, poſtquam ei prouinciam Numidiam populus iuſſit, antea iam infeſtus nobilitati, tum uero multus, atque ferox inſtare: ſingulos modo, modo uniuerſos laedere: dictitare, ſeſe conſulatum ex uictis illis ſpolia cepiſſe: alia praeterea magnifica pro ſe, & illis dolentia: interim, quae bello opus erant, prima habere: poſtulare legionibus ſupplementum: auxilia a populis, & regibus, ſociisq; arceſſere: praeterea ex Latio fortiſſimum quemque, pleroſque militiae, paucos fama cognitos accire, & ambiendo cogere homines emeritis ſtipendiis ſecum proficiſci. neque illi ſenatus, quamquam aduerſus erat, de ullo negotio abnuere audebat: ceterum ſupplementum etiam laetus decreuerat: quia, neque plebe militiam uolente, putabatur Marius aut belli uſum, aut ſtudia uulgi amiſſurus. ſed ea res fruſtra ſperata. tanta libido cum Mario eundi pleroſque inuaſerat. ſeſe quiſque praeda locupletem fore, uictorem domum rediturum, alia huiuſcemodi animis trahebant: & eos non paullum oratione ſua Marius arrexerat. nam poſtquam, omnibus, quae poſtulauerat, decretis, milites ſcribere uult; hortandi cauſſa, ſimul & nobilitatem, uti conſueuerat, exagitandi, concionem populi aduocauit: deinde hoc modo diſſeruit.* Scio ego, Quirites, pleroſque non iiſdem artibus imperiũ a uobis petere, et, poſtquam adepti ſunt, gerere: primo induſtrios, ſupplices, modicos eſſe, dehinc per ignauiam, & ſuperbiam aetatem agere. ſed

mihi contra uidetur: nam, quo uniuersa resp. pluris est, quam consulatus, aut praetura, eo maiore cura illam administrari, quam haec peti debere. neque me fallit, quantum cum uestro maximo beneficio negotij sustineam. bellum parare simul & aerario parcere; cogere ad militiam eos, quos nolis offendere; domi, forisq. omnia curare; & ea agere inter inuidos, occursantes, factiosos; opinione, Quirites, asperius est. Ad hoc, alij si deliquere, uetus nobilitas, maiorum fortia facta, cognatorum & affiniũ opes, multae clientelae, omnia haec praesidio adsunt: mihi spes omnes in memet sitae: quas necesse est et uirtute, et innocentia tutari: nam alia infirma sunt. Et illud intelligo, Quirites, omnium ora in me conuersa esse; aequos, bonosq. fauere: quippe mea benefacta reip. procedunt: nobilitatem inuadendi me quaerere locum. quo mihi acrius adnitendum est, uti neque uos capiamini, & illi frustra sint. ita ad hoc aetatis a pueritia fui, ut omnes labores, pericula consueta habeam. quae ante uestra beneficia gratuito faciebam, ea uti, accepta mercede, deseram, non est consilium, Quirites. Illis difficile est in potestatibus temperare, qui per ambitionẽ sese probos simulauere: mihi, qui omnẽ aetatem in optimis artibus egi, bene facere iam ex consuetudine in naturam uertit. Bellum me gerere cum Iugurtha iussistis: quam rem nobilitas aegerrime tulit. quaeso, reputate cum animis uestris, num id mutari melius sit, si quem ex illo globo no-

bilitatis ad hoc, aut aliud tale negotium mittatis, hominem ueteris prosapiae, ac multarum imaginum, & nullius stipendij; scilicet ut in tanta re ignarus omnium trepidet, festinet, sumat aliquem ex populo monitorem officij sui. ita plerumque euenit, ut, quem uos imperare iussistis, is sibi imperatorem alium quaerat. atque ego scio, Quirites, qui, postquam consules facti sunt, acta maiorum, & Graecorum militaria praecepta legere coeperint, praeposteri homines. nam legere, quam fieri, tempore posterius, re, atque usu prius est. Comparate nunc, Quirites, me hominem nouũ cum illorum superbia. Quae illi audire, & legere solent, eorum partem uidi, alia egomet gessi. quae illi litteris, ea ego didici militando. nunc uos existimate, facta, an dicta pluris sint. Contemnunt nouitatem meam, ego illorum ignauiam. mihi fortuna, illis probra obiectantur. quamquam ego naturam unam, & communem omnium existimo, sed fortissimum quemque generosum esse. ac si iam ex patribus Albini, aut Bestiae quaeri posset, me ne, an illos ex se gigni maluerint: quid responsuros creditis, nisi, sese liberos quamoptimos uoluisse? Quod si iure despiciunt me; faciant idem maioribus suis; quibus, uti mihi, ex uirtute nobilitas coepit. inuident honori meo: ergo inuideant labori, innocentiae, periculis etiam meis: quoniam per haec illum cepi. uerum homines corrupti superbia, ita aetatem agunt, quasi uestros honores contemnant:

mnant; ita hos petunt, quasi honeste uixerint. nae illi falsi sunt, qui diuersissimas res pariter expetant, ignauiae uoluptatem, & praemia uirtutis. Atque etiam cum apud uos, aut in senatu uerba faciunt, pleraque oratione maiores suos extollunt; eorum fortia facta memorando clariores sese putant: quod contra est. nam, quanto uita illorum praeclarior, tanto horum socordia flagitiosior. & profecto ita se res habet. maiorum gloria posteris quasi lumen est, neque bona eorum, neque mala in occulto patitur. Huiusce rei ego inopiam patior, Quirites. uerum id, quod multo praeclarius est, meamet facta mihi dicere licet. nunc uidete, quam iniqui sint. quod ex aliena uirtute sibi arrogant, id mihi ex mea non concedunt: scilicet quia imagines non habeo, & quia mihi noua nobilitas est: quam certe peperisse, quam acceptam corrupisse, melius est. Equidem ego non ignoro, si iam mihi respondere uelint, abunde illis facundam, & compositam orationem fore. sed in maximo uestro beneficio, cum omnibus locis me, uosq. maledictis lacerent, non placuit reticere: ne quis modestiam in conscientiam duceret. nam me quidem, ex animi mei sententia, laedere nulla oratio potest. quippe uera, necesse est, bene praedicet: falsam uita, moresq. mei superant. sed quoniam uestra consilia accusantur, qui mihi summum honorem, & maximum negotium imposuistis: etiam atque etiam reputate, num eorum paenitendum sit.

Non possum, fidei caussa, imagines, neque triumphos, aut consulatus maiorum meorum ostentare; at, si res postulet, hastas, uexillum, phaleras, alia militaria dona, praeterea cicatrices aduerso corpore. haec sunt meae imagines, haec mea nobilitas, non hereditate relicta, ut illa illis, sed quae ego plurimis meis laboribus, et periculis quaesiui. Non sunt composita uerba mea: parui id facio: ipsa se uirtus satis ostendit.: illis artificio opus est, ut turpia facta oratione tegant. Neque litteras Graecas didici. parum placebat eas discere, quippe quae ad uirtutem doctoribus nihil profuerunt. at illa multo optima reip. doctus sum, hostem ferire, praesidia agitare, nihil metuere, nisi turpem famam; hiemem, & aestatem iuxta pati, humi requiescere, eodem tempore inopiam, & laborem tolerare. his ego praeceptis milites hortabor: neque illos arte colam, me opulenter; neque gloriam meam, laborem illorum faciam. hoc est utile, hoc ciuile imperium. namque, cum tute per mollitiem agas, exercitum supplicio cogere, id est dominum esse, non imperatorem. haec, atque alia maiores uestri faciendo, seque, & remp. celebrauere. queis nobilitas freta, ipsa dissimilis moribus, nos illorum aemulos contemnit; & omnes honores, non ex merito, sed quasi debitos, a uobis repetit. ceterum homines superbissimi procul errant. Maiores eorum omnia, quae licebat, illis reliquere, diuitias, imagines, memoriam sui praeclaram:

claram: uirtutem non reliquere: neque poterant: ea sola neque datur dono, neque accipitur. Sordidum me, & incultis moribus aiunt; quia parum scite conuiuium exorno, neque histrionem ullum, neque pluris pretij coquum, quam uillicum, habeo. quae mihi lubet confiteri, Quirites. nam & ex parente meo, & ex alijs sanctis uiris ita accepi, munditias mulieribus, uiris laborem conuenire; omnibusq. bonis oportere plus gloriae, quam diuitiarum esse; arma, non supellectilem, decori esse. Quin ergo, quod iuuat, quod carum aestumāt, id semper faciant: ament, potent: ubi adolescentiā habuere, ibi senectutem agant, in conuiuijs, dediti uentri, & turpissimae parti corporis: sudorem, puluerem, & alia talia relinquant nobis, quibus illa epulis iucundiora sunt. uerum non est ita. nam, ubi se omnibus flagitijs dedecorauere turpissimi uiri, bonorum praemia ereptum eunt. ita iniustissime luxuria, & ignauia, pessimae artes, illis, qui coluere eas, nihil officiunt, reip. innoxiae cladi sunt. Nunc, quoniam illis, quantum mores mei, non illorum flagitia poscebant, respondi; pauca de rep. loquar. Primum omnium de Numidia bonum habetote animum, Quirites: nam, quae ad hoc tempus Iugurtham tutata sunt, omnia remouistis, auaritiam, imperitiam, atque superbiam. deinde exercitus ibi est locorum sciens, sed mehercule magis strenuus, quam felix: nam magna pars eius auaritia, aut temeritate ducum attrita est.

Quamobrem

Quamobrem uos, quibus militaris est aetas, adnitimini mecum, & capessite remp. neque quemquã ex calamitate aliorum, aut imperatorum superbia metus ceperit. egomet in agmine, in proelio consultor idem, & socius periculi uobiscum adero; me, uosq. in omnibus rebus iuxta geram. & profecto, dijs iuuantibus, omnia matura sunt, uictoria, praeda, laus: quae si dubia, aut procul essent, tamen omnes bonos reip. subuenire decebat. etenim nemo ignauia immortalis factus: neque quisquam parens liberis, uti aeterni forent, optauit; magis, uti boni, honestiq. uitam exigerent. Plura dicerem, Quirites, si timidis uirtutem uerba adderent: nam strenuis abunde dictum puto. Huiuscemodi oratione habita, Marius postquam plebis animos arrectos uidet, propere cõmeatu, stipendio, armis, alijsq. utilibus naues onerat: cum his A. Manlium legatum proficisci iubet. ipse interea milites scribere non more maiorum, neque ex classibus, sed uti cuiusque libido erat, capitecensos plerosque. id factum alij inopia bonorum, alij per ambitionem consulis memorabant; quod ab eo genere celebratus, auctusq. erat; & homini potentiam quaerenti egentissimus quisque opportunissimus; cui neque sua curae, quippe quae nulla sunt, & omnia cum pretio honesta uidentur. Igitur Marius cum aliquanto maiore numero, quam decretum erat, in Africam profectus, paucis diebus Vticam aduehitur. exercitus ei traditur

ditur a P. Rutilio legato. nam Metellus conspectum Marij fugerat; ne uideret ea, quae audita animus tolerare nequiuerat. Sed consul, expletis legionibus, cohortibusq. auxiliarijs, in agrum fertilem, & praeda onustum proficiscitur. omnia ibi capta militibus donat: dein castella, & opida natura, & uiris parum munita aggreditur: proelia multa, ceterum alia leuia alijs locis facere. interim noui milites sine metu pugnae adesse: uidere fugientes capi, aut occidi; fortissimum quemque tutissimum: armis libertatem, patriam, parentesque, & alia omnia tegi, gloriam, atque diuitias quaeri. sic breui spatio noui, ueteresq. coaluere, & uirtus omnium aequalis facta. At reges ubi de aduentu Marij cognouerunt, diuersi in locos difficiles abeunt. ita Iugurthae placuerat, speranti, mox effusos hostes inuadi posse; Romanos, sicuti plerosque, remoto metu laxius, licentiusq. futuros. Metellus interea Romam profectus, contra spem suam laetissimis animis accipitur, plebi, patribusq., postquam inuidia decesserat, iuxta carus. Sed Marius impigre, prudenterq. suorum, & hostium res pariter attendere, cognoscere quid boni utrisque, aut contra esset: explorare itinera regum, consilia & insidias eorum anteuenire: nihil apud se remissum, neque apud illos tutum pati. itaque & Getulos, & Iugurtham, ex socijs nostris praedas agentes, saepe aggressus in itinere fuderat, ipsumq. regem haud procul ab opido Cirtha

tha armis exuerat. Quae postquam gloriosa modo, neque belli patrandi cognouit; statuit urbes, quae uiris, aut loco pro hostibus, & aduersum se opportunissimae erant, singulas circumuenire, ita ratus Iugurtham aut praesidijs nudatum iri, si ea pateretur, aut proelio certaturum. nam Bocchus nuncios saepe ad eum miserat, uelle populi R. amicitiam, ne quid ab se hostile timeret. id simulauerit ne, quo improuisus grauior accederet, an mobilitate ingenij pacem, atque bellum mutare solitus, parum exploratum est. Sed consul, uti statuerat, opida, castellaq. munita adire: partim ui, alia metu, aut praemia ostentando, auertere ab hostibus. ac primo mediocria gerebat, existimans Iugurtham ob suos tutandos in manus uenturum. sed ubi illum procul abesse, & alijs negotijs intentum accepit; maiora, & magis aspera aggredi tempus uisum est. Erat inter ingentes solitudines opidum magnum, atque ualidum, nomine Capsa: cuius conditor Hercules Libys memorabatur. eius ciues apud Iugurtham immunes, leni imperio, & ob ea fidelissimi habebantur: muniti aduorsum hostes non moenibus modo, & armis, atque uiris, uerum etiam multo magis locorum asperitate. nam, praeter opido propinqua, alia omnia uasta, inculta, egentia aquae, infesta serpentibus: quarum uis, sicuti omnium ferarum, inopia cibi acrior: ad hoc, natura serpentium ipsa perniciosa, siti magis, quam alia

re accenditur. eius opidi potiundi Marium maxima cupido inuaserat, cum propter usum belli, tum quia res aspera uidebatur: & Metellus opidum Thalam magna gloria ceperat, haud dissimiliter situm, munitumque: nisi quod apud Thalam non longe a moenibus aliquot fontes erant. Capsenses una modo, atque ea intra opidum iugi aqua, cetera pluuia utebantur. idq. ibi, & in omni Africa, quae procul a mare incultius agebat, eo facilius tolerabatur, quia Numidae plerumque lacte, & ferina uescebantur, neque salem, neque alia gulae irritamenta quaerebant. cibus illis aduersum famem, atque sitim, non libidini, neque luxuriae erat. Igitur consul, omnibus exploratis, credo dijs fretus, (nam contra tantas difficultates consilio satis prouidere non poterat) quippe etiam frumenti inopia tentabatur, quod Numidae pabulo pecoris magis, quam aruo, student, &, quodcumque natum fuerat, iussu regis in loca munita contulerant: ager autem aridus, & frugum uacuus ea tempestate: (nam aestatis extremũ erat) tamen pro rei copia satis prouidenter exornat: pecus omne, quod superioribus diebus praedae fuerat, equitibus auxiliarijs agendum attribuit: A. Manlium legatum cum cohortibus expeditis ad opidum Laris, ubi stipendium, & commeatum locauerat, ire iubet: dicitq. se praedabundum post paucos dies eodem uenturum. sic incepto suo occultato, pergit ad flumen Thanam. ceterum in iti-

itinere quotidie pecus exercitui per centurias, item turmas aequaliter distribuerat; &, ex corijs utres uti fierent, curabat: simul & inopiam frumenti lenire, &, ignaris omnibus, parare, quae mox usui forent. denique sexto die, cum ad flumen uentum est, maxuma uis utrium effecta. ibi castris leui munimento positis, milites cibum capere, atque, uti simul cum occasu solis egrederentur, paratos esse iubet, omnibus abiectis sarcinis, aqua modo seque, & iumenta onerare. dein, postquam tempus uisum, castris egreditur: noctemq. totam itinere facto consedit. idem proxima facit. dein tertia multo ante lucis aduentum peruenit in locum tumulosum, a Capsa non amplius duum millium interuallo: ibiq. quam occultissime potest, cum omnibus copijs opperitur. sed, ubi dies coepit; & Numidae, nihil hostile metuentes, multi opido egressi; repente omnem equitatum, & cum his uelocissimos pedites cursu tendere ad Capsam, & portas obsidere iubet: deinde ipse intentus propere sequi, neque milites praedari sinere. quae postquam opidani cognouere; res trepidae, metus ingens, malum improuisum, ad hoc pars ciuium extra moenia in hostium potestate coegere, uti deditionem facerent. ceterum opidum incensum: Numidae puberes interfecti, alij omnes uenumdati: praeda militibus diuisa. id facinus contra ius belli non auaritia, neque scelere consulis admissum; sed quia locus Iu-

gurthae opportunus, nobis aditu difficilis; genus hominum mobile, infidum, ante neque beneficio, neque metu coercitum. Postquam tantam rem Marius sine ullo suorum incommodo peregit; magnus, & clarus antea, maior, atque clarior haberi coepit: omnia non bene consulta in uirtutem trahebantur. milites modeste imperio habiti, simul & locupletes, ad caelum ferre: Numidae magis, quam mortalem, timere: postremo omnes socij, atque hostes credere, illi aut mentem diuinam esse, aut deorum nutu cuncta portendi. Sed consul, ubi ea res bene euenit, ad alia opida pergit: pauca, repugnantibus Numidis, capit: plura, deserta propter Capsensium miserias, igni corrumpit: luctu, atque caede omnia complentur. denique multis locis potitus, ac plerisque exercitu incruento, aliam rem aggreditur, non eadem asperitate, qua Capsensium, ceterum haud secus difficilem. namque haud longe a flumine Mulucha, quod Iugurthae, Bocchiq. regnum disiungebat, erat inter ceteram planitiem mons saxeus, mediocri castello, satis patens, in immensum editus, uno perangusto aditu relicto: nam omnis natura, uelut opere, atque consulto, praeceps. quem locum Marius, quod ibi regis thesauri erant, summa ui capere intendit: sed ea res forte, quam consilio, melius gesta. nam castello uirorum, atque armorum satis magna uis erat, & frumenti, & fons aquae: aggeribus, turribusque, & alijs machina-

tionibus locus importunus: iter castellanorum angustum admodum, utrimque praecisum: uineae cum ingenti periculo frustra agebantur. nam cum eae paullo processerant, igni, aut lapidibus corrumpebantur. milites neque pro opere consistere, propter iniquitatem loci; neque inter uineas sine periculo administrare: optumus quisque aut cadere, aut sauciari; ceteris metus augeri. At Marius, multis diebus, & laboribus consumptis, anxius trahere cum animo suo, omitteret ne inceptum, quoniam frustra erat, an fortunam opperiretur, qua saepe prospere usus fuerat. quae cum multos dies, noctesq. aestuans agitaret, forte quidam Ligus, ex cohortibus auxiliarijs miles gregarius, castris aquatum egressus, haud procul ab latere castelli, quod aduersum proeliantibus erat, animaduertit inter saxa repentes cochleas: quarum cum unam, atque alteram, dein plures peteret, studio legundi paullatim prope ad summum montis egressus est. ubi postquam solitudinem intellexit; more humanae cupidinis ignara uisundi, animum aduertit. & forte in eo loco grandis ilex coaluerat inter saxa, paullum modo prona, deinde inflexa, atque aucta in altitudinem, quo cuncta gignentium natura fert: cuius ramis modo, modo eminentibus saxis nisus Ligus, castelli planitiem perscribit; quod cuncti Numidae, intenti proeliantibus, aberant. exploratis omnibus, quae mox usui fore ducebat, eadem regreditur, non temere,

mere,

mere, uti adſcenderat, ſed tentans omnia, & circumſpiciens. itaque Marium propere adit: acta edocet: hortatur, ab ea parte, qua ipſe deſcenderat, caſtellum tentet: pollicetur ſeſe itineris, periculiq. ducem. Marius cum Ligure promiſſa eius cognitum ex praeſentibus miſit: quorum, uti cuiuſque ingenium erat, ita rem difficilem, aut facilem renunciauere. conſulis animus tamen paullulum arrectus eſt. itaque ex copia tubicinum, cornicinum, numero quinque quamuelociſſimos delegit, & cum his, praeſidio qui forent, quattuor centuriones: omnesq. Liguri parere iubet: & ei negotio proximum diem conſtituit. ſed ubi ex praecepto tempus uiſum eſt; paratis, compoſitisq. omnibus, ad locum pergit. ceterum illi, qui centurijs praeerant, praedocti ab duce, arma, ornatumq. mutauerunt, capite, atque pedibus nudis, uti proſpectus, niſusq. per ſaxa facilius foret: ſuper terga gladij, & ſcuta, uerum ea Numidica ex corijs, ponderis gratia, ſimul & offenſa, quo leuius ſtreperent. igitur praegrediens Ligus, ſaxa, & ſi quae uetuſtae radices eminebant, laqueis uinciebat, quibus alleuati milites facilius adſcenderent: interdum timidos inſolentia itineris leuare manu: ubi paullo aſperior adſcenſus erat, ſingulos prae ſe inermos mittere, deinde ipſe cum illorum armis ſequi: quae dubia niſui uidebantur, potiſſimum tentare: ac ſaepius eadem adſcendens, deſcendensq., dein ſtatim degrediens,

ceteris audaciam addere. igitur diu, multumq. fatigati, tandem in castellum perueniunt, desertum ab ea parte: quod omnes, sicuti alijs diebus, aduersum hostes aderant. Marius, ubi ex nuncijs, quae Ligus egerat, cognouit, quamquam toto die intentos proelio Numidas habuerat, tum uero cohortatus milites, & ipse extra uineas egressus, testudine acta succedere, & simul hostem tormentis, sagittarijsque, et funditoribus eminus terrere. at Numidae, saepe antea uineis Romanorum subuersis, item incensis, non castelli moenibus sese tutabantur; sed pro muro dies, noctesq. agitare; maledicere Romanis; ac Mario uaecordiã obiectare; militibus nostris Iugurthae seruitiũ minari; secundis rebus feroces esse. interim, omnibus Romanis, hostibusq. proelio intentis, magna ui utrimque pro gloria atque imperio his, illis pro salute certantibus, repente a tergo signa canere. ac primo mulieres, & pueri, qui uisum processerant, fugere, deinde, uti quisque muro proximus erat, postremo cuncti armati, inermesque. quod ubi accidit; eo acrius Romani instare, fundere, ac plerosque tantummodo sauciare, dein super occisorum uadere corpora, auidi gloriae certantes murum petere; neque quemquam omnium praeda morari. sic forte correcta Marij temeritas, gloriam ex culpa inuenit. Ceterum, dum ea res geritur, L. Sylla quaestor cum magno equitatu in castra uenit: qui, uti ex Latio, & socijs cogeret

exercitum,

exercitum, Romae relictus erat. Sed quoniam nos tanti uiri res admonuit; idoneum uisum est, de natura, cultuq. eius paucis dicere. neque enim alio loco de Syllae rebus dicturi sumus: & L. Sisenna, optime, & diligentissime omnium, qui eas res dixere, persecutus historiam, parum mihi libero ore locutus uidetur. Igitur Sylla gentis patriciae nobilis fuit, familia prope iam extincta maiorum ignauia, litteris Graecis, atq. Latinis iuxta, atque doctissime eruditus, animo ingenti; cupidus uoluptatum, sed gloriae cupidior: otio luxurioso esse; tamen ab negotijs numquam uoluptas remorata, nisi quod de uxore potuit honestius consuli: facundus, callidus, & amicitia facilis: ad simulanda negotia altitudo ingenij incredibilis: multarum rerũ, ac maxime pecuniae largitor. atque illi, felicissimo omnium ante ciuilem uictoriam, numquam super industriam fortuna fuit: multiq. dubitauere, fortior, an felicior esset. nam, postea quae fecerit, incertum habeo, pudeat magis, an pigeat disserere. Igitur Sylla, uti supra dictum est, postquam in Africam, atque in castra Marij cum equitatu uenit, rudis antea, & ignarus belli, sollertissimus omnium in paucis tempestatibus factus est. ad hoc, milites benigne appellare: multis rogantibus, alijs per se ipse beneficia dare, inuitus accipere; sed ea properantius, quam aes mutuum, reddere, ipse ab nullo repetere: magis id laborare, uti illi quamplurimi debe-

 rent:

rent: ioca, atque seria cum humillimis agere: in operibus, in agmine, atque ad uigilias multus adesse: neque interim, quod praua ambitio solet, consulis, aut cuiusquam boni famam laedere: tantummodo neque consilio, neque manu alium priorem pati: plerosque anteuenire. quibus rebus, & artibus breui Mario, militibusq. carissimus factus. At Iugurtha postquam opidum Capsam, aliosq. locos munitos, & sibi utiles, simul & magnam pecuniam amiserat; ad Bocchum nuncios mittit, quamprimum in Numidiam copias adduceret: proelij faciundi tempus adesse. quem ubi cunctari accepit, & dubium belli, atque pacis rationes trahere: rursus, uti antea, proximos eius donis corrumpit: ipsiq. Mauro pollicetur Numidiae tertiam partem, si aut Romani Africa expulsi, aut, integris suis finibus, bellum compositum foret. eo praemio illectus Bocchus cum magna multitudine Iugurtham accedit. ita, amborum exercitu coniuncto, Marium, iam in hiberna proficiscentem, uix decima parte die reliqua inuadunt, rati noctem, quae iam aderat, & uictis sibi munimento fore, &, si uicissent, nullo impedimento, quia locorum scientes erant; contra Romanis utrumque casum in tenebris difficiliorem fore. igitur simul consul ex multis de hostium aduentu cognouit: & ipsi hostes aderant: & prius quam exercitus aut instrui, aut sarcinas colligere, denique, ante quam signum, aut imperium ullum accipe-

re quiuit, equites Mauri, atque Getuli, non acie, neque ullo more proelij, ſed cateruatim, uti quoſque fors conglobauerat, in noſtros concurrunt. qui omnes trepidi improuiſo metu, attamen uirtutis memores aut arma capiebant, aut capientes alios ab hoſtibus defenſabant: pars equos adſcendere, ire obuiam hoſtibus: pugna latrocinio magis, quam proelio ſimilis fieri: ſine ſignis, ſine ordinibus, equites, pedites permixti caedere alios, obtruncare multos: contra aduerſos acerrime pugnātes a tergo circumuenire: neque uirtus, neque arma ſatis tegere; quia hoſtes numero plures, & undique circumfuſi erant. denique Romani ueteres, nouique, & ob ea ſcientes belli, ſi quos locus, aut caſus coniunxerat, orbem facere: atque ita ab omnibus partibus ſimul tecti, & inſtructi hoſtium uim ſuſtentabant. neque in eo tam aſpero negotio Marius territus, aut magis, quam antea, demiſſo animo fuit; ſed cum turma ſua, quam ex fortiſſimis magis, quam familiariſſimis parauerat, uagari paſſim: ac modo laborantibus ſuis ſuccurrere, modo hoſtes, ubi confertiſſimi obſtiterant, inuadere manu: conſulere militibus, quoniam imperare conturbatis omnibus non poterat. iamq. dies conſumptus erat, cum tamen barbari nihil remittere: atque, uti reges praeceperant, noctem pro ſe rati acrius inſtare. tum Marius ex copia rerum conſilium trahit: atque, uti ſuis receptui locus eſſet, colles duos inter ſe propinquos oc-

cupat. quorum in uno, caſtris parum amplo, fons aquae magnus erat: alter uſui opportunus, quia, magna parte editus, & praeceps, pauca munimenta quaerebat. ceterum apud aquam Syllam cum equitibus noctem agitare iubet. ipſe paullatim diſperſos milites, neque minus hoſtibus conturbatis, in unum contrahit: dein cuſtos pleno gradu in collem ſubducit. ita reges, loci difficultate coacti, proelio deterrentur; neque tamen ſuos longius abire ſinunt, ſed, utroque colle multitudine circumdato, effuſi conſedere. dein, crebris ignibus factis, plerumque noctis barbari more ſuo laetari, exſultare, ſtrepere uocibus: & ipſi duces feroces, quia non fugere, ac pro uictoribus agere. ſed ea cuncta Romanis ex tenebris, & editioribus locis facilia uiſu, magnoq. hortamento erant. plurimum uero Marius hoſtium imperitia confirmatus, quammaximum ſilentium haberi iubet: ne ſigna quidem, uti per uigilias ſolebant, canere: deinde, ubi lux aduentabat, defeſſis iam hoſtibus, ac paullo ante ſomno captis, de improuiſo uectigales, item cohortium, turmarum, legionum tubicines ſimul omnes ſigna canere, milites clamorem tollere, atque portis erumpere iubet. Mauri, atque Getuli, ignoto, & horribili ſonitu repente exciti, neque fugere, neque arma capere, neque omnino facere, aut prouidere quidquam poterant: ita cunctos ſtrepitu, clamore, nullo ſubueniente, noſtris inſtantibus, tumultu, terrore,

formi-

formidine, quaſi uaecordia, ceperat. denique omnes fuſi, fugatique: arma, & ſigna militaria pleraque capta: pluresq. eo proelio, quam omnibus ſuperioribus, interempti. nam ſomno, & metu inſolito impedita fuga. dein Marius, uti coeperat, in hiberna proficiſcitur, quae propter commeatum in opidis maritimis agere decreuerat. neque tamen uictoria ſocors, aut inſolens factus, ſed pariter, atque in conſpectu hoſtium, quadrato agmine incedere. Sylla cum equitatu apud dextimos, in ſiniſtra parte A. Manlius cum funditoribus, & ſagittarijs, praeterea cohorte Ligurum curabat: primos, & extremos cum expeditis manipulis locauerat tribunos. perfugae, regionum ſcientiſſimi, hoſtium iter explorabant. ſimul conſul, quaſi nullo impoſito, omnia prouidere: apud omnes adeſſe, laudare, increpare merentes. ipſe armatus, intẽtusq. item milites cogebat, neque ſecus, atque ſi hoſtes adeſſent, iter facere, caſtra munire, excubitum in porta cohortes ex legionibus, pro caſtris equites auxiliarios mittere; praeterea alios ſuper uallũ in munimẽtis locare, uigilias ipſe circuire, non tam diffidentia futurorum, quae imperauiſſet, quam uti militibus exaequatus cum imperatore labor uolentibus eſſet. Et ſane Marius illoq. alijsq. temporibus Iugurthini belli, pudore magis, quam malo, exercitum coercebat: quod multi per ambitionem fieri aiebant: quod a pueritia conſuetam duritiam, & alia, quae ceteri miſerias uocant,
uolu-

uoluptati habuiſſet. niſi tamen reſp. pariter, ac ſaeuiſſimo imperio, bene atque decore geſta. Igitur quarto denique die haud longe ab opido Cirtha undique ſimul ſpeculatores citi ſeſe oſtendunt: quare hoſtis adeſſe intelligitur. ſed quia diuerſi redeuntes, alius ab alia parte, atque omnes idem ſignificabant; conſul incertus, quonam modo aciem inſtrueret, nullo ordine commutato, aduerſum omnia paratus ibidem opperitur. igitur Iugurtham ſpes fruſtrata, qui copias in quattuor partes diſtribuerat, ratus ex omnibus aeque aliquos ab tergo hoſtibus uenturos. Interim Sylla, quem primum hoſtes attigerant, cohortatus ſuos, turmatim, & quammaxime confertis equis, ipſeq. alijq. Mauros inuadunt: ceteri in loco manentes, ab iaculis eminus emiſſis corpora tegere, &, ſi qui in manus uenerant, obtruncare. dum eo modo equites proeliantur, Bocchus cum peditibus, quos Volux filius eius adduxerat, neque in priore pugna, in itinere morati, adfuerant, poſtremam Romanorum aciem inuadit. tum Marius apud primos agebat, quod ibi Iugurtha cum plurimis erat. dein Numida, cognito Bocchi aduentu, clam cum paucis ad pedites conuertit: ibi Latine (nam apud Numantiam loqui didicerat) exclamat, noſtros fruſtra pugnare: paullo ante Marium ſua manu interfectum: ſimul gladium ſanguine oblitum oſtendere, quem in pugna, ſatis impigre occiſo pedite noſtro, cruentauerat. quod ubi milites accepere,

re, magis atrocitate rei, quam fide nuncij, terrentur: simulq. barbari animos tollere, & in perculsos Romanos acrius incedere. iamq. paullum a fuga aberant, cum Sylla, profligatis ijs, quos aduersum ierat, rediens ab latere Mauris incurrit. Bocchus statim auertitur. at Iugurtha, dum sustentare suos, & prope iam adeptam uictoriam retinere cupit, circumuentus ab equitibus dextra sinistra, omnibus occisis, solus inter tela hostium uitabundus erumpit. atque interim Marius, fugatis equitibus, accurrit auxilio suis, quos pelli iam acceperat. denique hostes iam undique fusi. tum spectaculum horribile in campis patentibus; sequi, fugere; occidi, capi; equi, atque uiri afflicti: ac multi, uulneribus acceptis, neque fugere posse, neque quietem pati, niti modo, ac statim concidere: postremo omnia, qua uisus erat, constrata telis, armis, cadaueribus, & inter ea humus infecta sanguine. Postea loci consul, haud dubie iam uictor, peruenit in opidum Cirtham, quo initio profectus intenderat. eo post diem quinctum, quam iterum barbari male pugnauerant, legati a Boccho ueniunt: qui regis uerbis ab Mario petiuere, duos quamfidissimos ad eum mitteret: uelle de suo, & de populi R. commodo cum ijs differere. ille statim L. Syllam, & A. Manlium ire iubet. qui quamquam acciti ibant; tamen placuit, uerba apud regem facere; uti ingenium aut auersum flecterent, aut cupidum pacis uehementius accende-

cenderent. itaque Sylla, cuius facundiae, non aetati, a Manlio concessum, pauca uerba huiuscemodi locutus. Rex Bocche, magna laetitia nobis est, cum te, talem uirum, dij monuere, uti aliquando pacem, quam bellum, malles; neu te optimum cum pessimo omnium Iugurtha miscendo commaculares; simul nobis demeres acerbam necessitudinem, pariter & te errantem, & illum sceleratissimum persequi. ad hoc, populo R. iam a principio inopi, melius uisum est, amicos, quam seruos, quaerere: tutiusq. rati, uolentibus, quam coactis, imperitare. tibi uero nulla opportunior amicitia nostra: primum, quod procul absumus; in quo offensae minimum, gratia par, ac si prope adessemus: dein, quod parentes abunde habemus; amicorum neque nobis, neque cuiquam omnium satis fuit. atque hoc utinam a principio tibi placuisset: profecto ex populo R. ad hoc tempus multo plura bona accepisses, quam mala perpessus es. sed quoniam humanarum rerum fortuna pleraque regit; cui scilicet placuit & uim, & gratiam nostram te experiri: nunc, quando per illam licet, festina, atque, uti coepisti, perge. multa, atque opportuna habes, quo facilius errata officijs superes. postremo hoc in pectus tuum demitte, numquam populum R. beneficijs uictum esse. nam, bello quid ualeat, tute scis. Ad ea Bocchus placide, & benigne simul pauca pro delicto suo uerba facit: se non hostili animo, sed ob regnum tu-

tandum

tandum arma cepiſſe: nam Numidiae partem, unde Iugurtham expulerit, iure belli ſuam factam: eam uaſtari a Mario, pati nequiuiſſe: praeterea, miſſis ante Romam legatis, repulſum ab amicitia: ceterum uetera omittere, ac tum, ſi per Marium liceret, legatos ad ſenatum miſſurum. Dein, copia facta, animus barbari ab amicis flexus, quos Iugurtha, cognita legatione Syllae, & Manlij, metuens id, quod parabatur, donis corruperat. Marius interea, exercitu in hibernaculis compoſito, cum expeditis cohortibus, & parte equitatus proficiſcitur in loca ſola, obſeſſum turrim regiam, quo Iugurtha perfugas omnes praeſidium impoſuerat. tum rurſus Bocchus ſcilicet, ſeu reputando, quae ſibi duobus proelijs euenerant, ſeu admonitus ab alijs amicis, quos incorruptos Iugurtha reliquerat, ex omni copia neceſſariorum quinque delegit, quorum & fides cognita, & ingenia ualidiſſima erant. eos ad Marium, ac dein, ſi placeat, Romam legatos ire iubet: agendarum rerum, & quocumque modo belli componendi licentiam illis ipſis permittit. illi mature ad hiberna Romanorum proficiſcuntur. deinde a latronibus Getulis in itinere circumuenti, ſpoliatique, pauidi, ſine decore ad Syllam profugiunt; quem conſul, in expeditionem proficiſcens, pro praetore reliquerat. eos ille non pro uanis hoſtibus, uti meriti erãt, ſed accurate, et liberaliter habuit. quare barbari & famam Romanorum auaritiae falſam, et Syl

lam

lam ob munificentiam in sese amicum rati. nam etiam tum largitio multis ignota erat: munificus nemo putabatur, nisi pariter uolens: dona omnia in benignitate habebantur. igitur quaestori mandata Bocchi patefaciunt: simul ab eo petunt, uti fautor, consultorq. sibi adsit: copias, fidem, magnitudinem regis sui, & alia, quae aut utilia, aut beneuolentiae esse credebant, oratione extollunt: dein, Sylla omnia pollicito, docti quo modo apud Marium, item apud senatum uerba facerent, circiter dies XL ibidem opperiuntur. Marius ubi, confecto negotio, quo intenderat, Cirtham rediit; de aduentu legatorum certior factus, illosque, et Syllam ad se uenire iubet: itemq. L. Bellienum praetorem ab Vtica, praeterea omnes undique senatorij ordinis; quibuscum mandata Bocchi cognoscit: legatis potestas eundi Romam fit: ab consule interea indutiae postulabantur. ea Syllae, et plerisque placuere: pauci uero ferocius decernũt, scilicet ignari humanarum rerum, quae fluxae, & mobiles saepius in aduersa mutantur. ceterum Mauri, impetratis omnibus, tres Romam profecti sunt cum C. Octauio Rufo, qui quaestor stipendium in Africam portauerat: duo ad regem redeunt. ex his Bocchus cum cetera, tum maxime benignitatem, & studium Syllae lubens accepit. Romae quoque legatis eius, postquam, errasse regem, & Iugurthae scelere lapsum, deprecati sunt, amicitiam & foedus petentibus hoc modo responde-

tur.

tur. Senatus & populus R. beneficij, & iniuriae memor esset solet: ceterum Boccho, quoniam paenitet delicti, gratiam facit: foedus, & amicitia dabuntur, cum promeruerit. Quibus rebus cognitis, Bocchus per litteras a Mario petiuit, ut Syllam ad se mitteret; cuius arbitratu de communibus negotijs consuleretur. is missus cum praesidio equitum, atque peditum, funditorum, baleariorum: praeterea iere sagittarij, et cohors Paeligna cum uelitaribus armis, itineris properandi caussa: neque his secus, atque alijs armis, aduersus tela hostium, quod ea leuia sunt, muniti. sed in itinere quincto denique die Volux, filius Bocchi, repente in campis patentibus cum mille non amplius equitibus sese ostendit: qui temere & effuse euntes, Syllae, alijsq. omnibus & numerum ampliorem uero, & hostilem metum efficiebant. igitur se quisque expedire: arma, atque tela tentare, intendere: timor aliquantus, sed spes amplior, quippe uictoribus, & aduersum eos, quos saepe uicerant. interim equites, exploratum praemissi, rem, uti erat, quietam nunciant. Volux adueniens quaestorem appellat; dicitq. se a patre Boccho obuiam illi simul, & praesidio missum. deinde eum, & proximum diem sine metu coniuncti eunt. post, ubi castra locata, & diei uesper erat; repente Maurus, incerto uultu pauens, ad Syllam accurrit; dicitq. sibi a speculatoribus cognitum, Iugurtham haud procul abesse; simul, uti noctu clam

clam ſecum profugeret, rogat, atque hortatur. ille animo feroci negat ſe toties fuſum Numidam pertimeſcere: uirtuti ſuorum ſatis credere: etiam ſi certa peſtis adeſſet, manſurum potius, quam, proditis quos ducebat, turpi fuga incertae, ac forſitan poſt paullo morbo interiturae uitae parceret. ceterum ab eodem monitus, uti noctu proficiſcerentur, conſilium adprobat: ac ſtatim milites cenatos eſſe in caſtris, ignesq. quamcreberrimos fieri, deinde prima uigilia ſilentio egredi iubet. Iamq. nocturno itinere feſſis omnibus, Sylla pariter cum ortu ſolis caſtra metabatur; cum equites Mauri nunciant, Iugurthã, circiter duum millium interuallo, ante eos conſediſſe. quod poſtquam auditum eſt; tum uero ingens metus noſtros inuadit: credere ſe proditos a Voluce, & inſidijs circumuentos. ac fuere, qui dicerent manu uindicandum, neque apud illum tantum ſcelus inultum relinquendum. At Sylla, quamquam eadem exiſtimabat, tamen ab iniuria Maurum prohibet: ſuos hortatur, uti fortem animum gererent: ſaepe ante a paucis ſtrenuis aduerſus multitudinem bene pugnatum: quanto ſibi in proelio minus pepercissent, tanto tutiores fore: nec decere, quem manus armauerat, ab inermis pedibus auxilium petere, in maximo metu nudum, & caecum corpus ad hoſtes uertere. deinde Volucem, quoniam hoſtilia faceret, Iouem maximum obteſtatus, ut ſceleris, atque perfidiae Bocchi teſtis adeſſet, caſtris

abire

abire iubet. Ille lacrymans orare, ne ea crederet: nihil dolo factum, ac magis calliditate Iugurthae; cui uidelicet speculanti iter suum cognitum esset: ceterum, quoniam neque ingentem multitudinem haberet; & spes, opesq. eius omnes ex patre suo penderent; credere, illum nihil ausurum palam, cum ipse filius testis adesset: quare optimum factu uideri, per media eius castra palam transire; sese, uel praemissis, uel ibidem relictis Mauris, solum cum Sylla iturum. Ea res, uti in tali negotio, probata: ac statim profecti, quia de improuiso accesserant, dubio, atque haesitante Iugurtha, incolumes transeunt. deinde paucis diebus, quo ire intenderant, peruentum est. Ibi cum Boccho Numida quidam, Aspar nomine, multum, & familiariter agebat, praemissus ab Iugurtha, postquam Syllam accitum audierat, orator, & subdole speculatum Bocchi consilia: praeterea Dabar, Massugradae filius, ex gente Massanisae, ceterum materno genere impar, (nam mater eius ex concubina orta erat) ob ingenij multa bona Mauro carus, acceptusque. quem Bocchus fidum Romanis multis antea tempestatibus expertus, illico ad Syllam nunciatum mittit, paratum sese facere, quae populus R. uellet: colloquio diem, locum, tempus ipse deligeret: consulta sese omnia cum illo integra habere: neu Iugurthae legatum pertimesceret: accitum esse, quo res communis licentius gereretur: nam ab insidijs eius aliter ca-

 ueri

ueri nequiuisse. Sed ego comperior, Bocchum magis Punica fide, quam ob ea, quae praedicabat, simul Romanos, & Numidam spe pacis detinuisse: multumq. cum animo suo uoluere solitum, Iugurtham Romanis, an illi Syllam traderet: libidinem aduersum nos, metum pro nobis suasisse. Igitur Sylla respondit, pauca se coram Aspare locuturum, cetera occulte, aut nullo, aut quampaucissimis praesentibus: simul edocet, quae responderentur. Postquam, sicuti uoluerant, congressi; dicit se missum a consule uenisse quaesitum ab eo, pacem, an bellum agitaturus foret. Tunc rex, uti praeceptum fuerat, post diem decimum redire iubet; ac nihil etiam nunc decreuisse, sed illo die responsurum. Deinde ambo in sua castra digressi. sed ubi plerumque noctis processit; Sylla a Boccho occulte accersitur: ab utroque tantummodo fidi interpretes adhibentur. praeterea Dabar internuncius, sanctus uir, iurat ex sententia amborum: ac statim sic rex incipit. Numquam ego ratus fore, uti rex maximus in hac terra, & omnium, quos noui, opulentissimus, priuato homini gratiam deberem. & mehercule Sylla, ante te cognitum, multis orantibus alijs ultro egomet opem tuli, nullius indigui. id immutatum, quod ceteri dolere solent, ego laetor. fuerit mihi pretium, eguisse aliquãdo tuae amicitiae; qua apud animum meum nihil carius habeo. id adeo experiri licet: arma, uiros, pecuniam, postremo quid-

quid

quid animo libet, ſume, utere: &, quoad uiues, numquam tibi redditam gratiam putaueris: ſemper apud me integra erit: denique nihil me ſciente fruſtra uoles. nam, ut ego exiſtimo, regem armis, quam munificentia, uinci, minus flagitioſum. ceterum de rep. ueſtra, cuius huc curator miſſus es, paucis accipe. Bellum ego populo R. neque feci, neque factum umquam uolui: fines meos aduerſum armatos armis tutatus ſum. id omitto: quando uobis ita placet. gerite, uti uultis, cum Iugurtha bellum: ego flumen Mulucham, quod inter me & Micipſam fuit, non egrediar, neque intrare Iugurtham ſinam. praeterea, ſi quid meq. uobiſq. dignum petieris, haud repulſus abibis.

Ad ea Sylla pro ſe breuiter, & modice, de pace, & de communibus rebus multis diſſeruit. denique regi patefecit, quod polliceatur, ſenatum & populum R. quoniam amplius armis ualuiſſent, non in gratia habituros: faciendum aliquid, quod illorum magis, quam ſua, retuliſſe uideretur: id adeo in promptu eſſe; quoniam Iugurthae copiam haberet: quem ſi Romanis tradidiſſet, fore ut illi plurimum deberetur: amicitiam, foedus, Numidiae partem, quam nunc peteret, tunc ultro aduenturam. Rex primum negitare: affinitatem, cognationem, praeterea foedus interueniſſe: ad hoc metuere, ne fluxa fide uſus popularium animos auerteret; queis & Iugurtha carus, & Romani inuiſi eſſent. denique ſaepius fatigatus, leniter ex

*uoluntate Syllae omnia ſe facturum promittit. ce-
terum ad ſimulandam pacem, cuius Numida, de-
feſſus bello, auidiſſimus erat, quae utilia uiſa, con-
ſtituunt. ita, compoſito dolo, digrediuntur. At
rex poſtero die Aſparem, Iugurthae legatum, ap-
pellat: dicitq. ſibi per Dabarem ex Sylla cogni-
tum, poſſe condicionibus bellum componi: quam-
obrem regis ſui ſententiam exquireret. ille laetus
in caſtra Iugurthae uenit: deinde ab illo cuncta e-
doctus, properato itinere, poſt diem octauum re-
dit ad Bocchum; & ei nunciat, Iugurtham cupe-
re omnia, quae imperarentur, facere, ſed Mario
parum confidere: ſaepe antea cum imperatoribus
Romanis pacem conuentam, fruſtra fuiſſe: cete-
rum Bocchus, ſi ambobus conſultum, & ratam
pacem uellet, daret operam, ut una ab omnibus,
quaſi de pace, in colloquium ueniretur; ibiq. ſibi
Syllam traderet: cum talem uirum in poteſtatem
habuiſſet; tum fore, uti iuſſu ſenatus, populique
R. foedus fieret; neque hominem nobilem non ſua
ignauia, ſed ob remp. in hoſtium poteſtate relictum
iri. Haec Maurus ſecum ipſe diu uoluens, tandem
promiſit: ceterum dolo, an uero cunctatus, pa-
rum comperimus. Sed plerumque regiae uolunta-
tes, ut uehementes, ſic mobiles, ſaepe ipſae ſibi
aduerſae. Poſtea, tempore & loco conſtituto, in
colloquium uti de pace ueniretur, Bocchus Syllam
modo, modo Iugurthae legatũ appellare: benigne
habere: idem ambobus polliceri. illi pariter laeti,*

ac

ac ſpei bonae pleni eſſe. ſed nocte ea, quae proxima fuit ante diem colloquio decretum, Maurus, adhibitis amicis, ac ſtatim immutata uoluntate, remotis ceteris, dicitur ſecum ipſe multa agitauiſſe, uultu, colore, ac motu corporis pariter atque animo uarius: quae ſcilicet, tacente ipſo, occulta oris immutatione patefeciſſe. tamen poſtremo Syllam accerſiri iubet; & ex eius ſententia Numidae inſidias tendit. deinde, ubi dies aduenit; & ei nunciatum eſt, Iugurtham haud procul abeſſe; cum paucis amicis, & quaeſtore noſtro, quaſi obuius honoris cauſſa procedit in tumulum facillimum uiſu inſidiantibus. eodem Numida cum pleriſque neceſſarijs ſuis inermis, uti dictum erat, accedit: ac ſtatim, ſigno dato, undique ſimul ex inſidijs inuaditur. ceteri obtruncati: Iugurtha Syllae uinctus traditur, et ab eo ad Marium deductus eſt. Per idem tempus aduerſum Gallos ab ducibus noſtris Q. Caepione, & C. Manlio male pugnatum. quo metu Italia omnis contremuerat. illique, & inde uſque ad noſtram memoriam, Romani ſic habuere; alia omnia uirtuti ſuae prona eſſe; cum Gallis pro ſalute, non pro gloria, certare. Sed poſtquam bellum in Numidia confectum; & Iugurtham Romam uinctum adduci nunciatum eſt: Marius conſul abſens factus eſt; & ei decreta prouincia Gallia: isq. Kalendis Ian. magna gloria conſul triumphauit. Ea tempeſtate ſpes, atque opes ciuitatis in illo ſitae.

ORATIO
M. AEMILII. LEPIDI. COS AD. POPVLVM. R VT. ARMA. SVMANTVR contra Syllam dict.

EX. LIB. I. HISTORIARVM teſte Frontone.

*C*LEMENTIA, *& probitas ueſtra, Quirites, quibus per ceteras gentes maximi, & clari eſtis, plurimum timoris mihi faciunt, aduerſus tyrannidem L. Syllae: ne aut ipſi, nefanda, quae non aeſtimatis, ea parum credendo de alijs, circumueniamini; praeſertim cum illi ſpes omnis in ſcelere, atque perfidia ſit, neque ſe aliter tutum putet, quam ſi peior, atque inteſtabilior metu ueſtro fuerit; quo captiuis libertatis curam miſeria eximat: aut, ſi prouideritis, in tutandis periculis magis, quam ulciſcendo, teneamini. Satellites quidem eius, homines maximi nominis, non minus optimis maiorum exemplis, nequeo ſatis mirari. dominationis in uos ſeruitium ſuum mercedem dant; & utrumque per iniuriam malunt, quam optimo iure liberi agere. praeclara Brutorum, atque Aemiliorum, & Lutatiorum proles, geniti ad ea, quae maiores uirtute pcperere, ſubuertenda. nam quid a Pyrrho, Hannibale, Philippoque, & Antiocho defenſum*

eſt

est aliud, quam libertas, & suae cuique sedes, neu cui, nisi legibus, pareremus? quae cuncta saeuus iste Romulus, quasi ab externis rapta, tenet; non tot exercitum clade, neque consulis, & aliorum principum, quos fortuna belli consumpserat, satiatus; sed tum crudelior, cum plerosque secundae res in miserationem ex ira uertunt. quin solus omnium, post memoriam hominum, supplicia in post futuros composuit: queis prius iniuria, quam uita, certa esset: prauissimeq. per sceleris immanitatem adhuc tutus furit, dum uos metu grauioris seruitij a repetenda libertate terremini. Agendum, atque obuiam eundum est, Quirites, ne spolia uestra penes illum sint. non prolatandum, neque uotis paranda auxilia. nisi forte speratis, per taedium iam, aut pudorem tyrannidis, esse eum per scelus occupata periculosius dimissurum. at ille eo processit, ut nihil gloriosum, nisi tutum, & omnia retinẽdae dominationis honesta aestimet. itaque illa quies, & otium cum libertate, quae multi probi potius, quam laborem cum honoribus, capessebant, nulla sunt. hac tempestate seruiendum, aut imperitandum: habendus metus est, aut faciendus, Quirites. nam quid ultra? quae ue humana superant, aut diuina impolluta sunt? Populus R. paullo ante gentium moderator, exsutus imperio, gloria, iure, cogitandi inops, despectusque, ne seruilia quidem alimenta reliqua habet. Sociorum, & Latij magna uis ciuitate, pro multis,

& egregijs factis a uobis data, per unum prohibentur: & plebis innoxiae patrias sedes occupauere pauci satellites, mercedem scelerum: leges, iudicia, aerarium, prouinciae, reges penes unum. denique necis ciuium, & uitae licentia. simul humanas hostias uidistis, & sepulcra infecta sanguine ciuili. Est ne uiris reliqui aliud, quam soluere iniuriam, aut mori per uirtutem? quoniam quidem unum omnibus finem natura uel ferro saeptis statuit: neque quisquam extremam necessitatem, nihil ausus, nisi muliebri ingenio, exspectat. Verum ego seditiosus, uti Sylla ait, qui praemia turbarum queror; & bellum cupiens, quia iura pacis repeto. scilicet, quia non aliter salui, satisq. tuti in imperio eritis, nisi Vettius Picens, scriba Cornelius aliena bene parata prodegerint: nisi approbaritis omnes proscriptiones innoxiorum ob diuitias, cruciatus uirorum illustrium, uastam urbem fuga, & caedibus, bona ciuium miserorum, quasi Cimbricam praedam, uenum, aut dono datam. At obiectat mihi possessiones ex bonis proscriptorum. quod quidem scelerum illius uel maximum est, non me, neque quemquam omnium satis tutum fuisse, si recte faceremus. Atque illa, quae tum formidine mercatus sum pretio, soluto iure, dominis tamen restituo: neque pati consilium est, ullam ex ciuibus praedam esse. Satis illa fuerint, quae rabie contracta tolerauimus, manus conserentes inter se Romanos exercitus, & ar-

& arma ab externis in nosmet uersa. scelerum, & contumeliarum omnium finis sit: quorum adeo Syllam non paenitet, ut & facta in gloria numeret, &, si liceat, auidius faceret. Neque iam, quid existimetis de illo, sed quantum uos audeatis, uereor: ne alius alium principem exspectantes ante capiamini, non opibus eius, quae futiles, & corruptae sunt, sed uestra secordia, quam raptum iri licet, & quam audeat, tam uideri felicem. nam praeter satellites commaculatos, quis eadem uult? aut quis non omnia mutata, praeter uictoriam? scilicet milites: quorum sanguine Tarulae, Scyrrhoque, pessimis seruorum, diuitiae partae sunt. an quibus praelatus in magistratibus capiendis Fufidius, ancilla turpis, honorum omnium dehonestamentum? itaque maximam mihi fiduciam parit uictor exercitus, cui per tot uulnera & labores nihil, praeter tyrannum, quaesitum est. nisi forte tribuniciam potestatem euersum profecti sunt per arma, conditam a maioribus suis: utiq. iura, & iudicia sibimet extorquerent: egregia scilicet mercede, cum relegati in paludes, & siluas, contumeliam, atque inuidiam suam, praemia penes paucos intelligerent. Quare igitur tanto agmine, atque animis incedit? Quia secundae res mire sunt uitijs obtentui: quibus labefactatis, quam formidatus antea est, tam contemnetur: nisi forte specie concordiae, & pacis, quae sceleri, & parricidio suo nomina indidit. Neque aliter Romani

mani p. esse belli finem ait, nisi maneat expulsa agris plebes, praeda ciuilis acerbissima, ius iudiciumq. omnium rerum penes se, quod populi R. fuit. quae si uobis pax, & concordia intelliguntur: maxima turbamenta reip. atque exitia probate: annuite legibus impositis: accipite otium cum seruitio: & tradite exemplum posteris ad populum R. suimet sanguinis mercede circumueniendum. mihi quamquam per hoc summum imperium satis quaesitum erat, nomini maiorum, dignitati, atque etiam praesidio; tamen non fuit consilium priuatas opes facere; potiorq. uisa est periculosa libertas quieto seruitio. quae si probatis; adeste, Quirites; &, bene iuuantibus dijs, M. Aemilium consulem ducem, & auctorem sequimini ad recipiendam libertatem.

PHILIPPI. IN. SENATV ut Lepido, bellum mouenti, resistant.

EX. LIB. I. HISTORIARVM Prisciano, & Nonio testibus.

MAXIME *uellem, P.C. remp. quietam esse, aut periculis promptissimo quoque defendi; denique praua incepta consultoribus noxae esse. sed contra, seditionibus omnia turbata sunt, & ijs, quos prohibere magis decebat: postremo, quae pessimi, & stultissimi decreuere, ea bonis, & sapientibus facienda sunt. nam bellum, atque arma quamquam uobis inuisa, tamen, quia Lepido placent, sumenda sunt. nisi forte cui pacem praestare, & bellum pati consilium est. Pro dij boni, qui hanc urbem, omissa cura, adhuc regitis. M. Aemilius, omnium flagitiosorum postremus, qui peior, an ignauior sit, deliberari non potest, exercitum opprimendae libertatis habet, & se e contempto metuendum effecit: uos mussantes, & retractantes, uerbis & uatum carminibus pacem optatis magis, quam defenditis: neque intelligitis, mollitia decretorum uobis dignitatem, illi metum detrahi. atque id iure: quoniam ex rapinis consulatum, ob seditionem prouinciam cum exercitu adeptus est. quid ille ob benefacta cepisset, cuius sceleribus tanta praemia tribuistis? At scilicet ij, qui*

ad

ad postremum usque legatos, pacem, concordiam, & alia huiuscemodi decreuerunt, gratiam ab eo peperere. Immo despecti, & indigni rep. habiti, praedae loco aestimantur: quippe metu pacem repetentes, quo habitam amiserant. Equidem a principio, cum Etruriam coniurare, proscriptos accersiri, largitionibus remp. lacerari uidebam, maturandum putabam, & Catuli consilia cum paucis secutus sum. ceterum illi, qui gentis Aemiliae benefacta extollebant, & ignoscendo populi R. magnitudinem auxisse, nusquam etiam tum Lepidum progressum aiebant, &, cum priuata arma opprimendae libertatis cepisset, sibi quisque opes, aut patrocinia quaerendo, consilium publicum corruperunt. attamen erat Lepidus latro cum calonibus, & paucis sicarijs: quorum nemo non diurna mercede uitam mutauerit. nunc est proconsul cum imperio, non empto, sed dato a uobis, cum legatis adhuc iure parentibus. & ad eum concurrere homines omnium ordinum corruptissimi, flagrantes inopia, & cupidinibus, scelerum conscientia exagitati: quibus quies in seditionibus, in pace turbae sunt: hi tumultum ex tumultu, bellum ex bello serunt, Saturnini olim, post Sulpicij, dein Marij, Damasippique, nunc Lepidi satellites. praeterea Etruria, atque omnes reliquiae belli arrectae: Hispaniae armis sollicitatae: Mithridates in latere uectigalium nostrorum, quibus adhuc sustentamur, diem bello circumspicit:

quin,

quin, praeter idoneum ducem, nihil abeſt ad ſubuertendum imperium. quod, ego uos oro, atque obſecro P. C. ut animaduertatis, neu patiamini licentiam ſcelerum, quaſi rabiem, ad integros procedere. nam ubi malos praemia ſequuntur, haud facile quiſquam gratuito bonus eſt. An exſpectatis, dum, exercitu rurſus admoto, ferro, atque flamma urbem inuadat? quod multo propius eſt ab eo, quo agitat, ſtatu, quam ex pace, & concordia ad arma ciuilia, quae ille aduerſum diuina, & humana omnia cepit, non pro ſua, aut quorum ſimulat iniuria, ſed legum ac libertatis ſubuertendae. angitur enim, ac laceratur animi cupidine, & noxarum metu, expers conſilij, inquies: haec atque illa tentans metuit otium, odit bellum: luxu, atque licentia carendum uidet: atque interim abutitur ueſtra ſecordia. neque mihi ſatis conſilij eſt, metum, an ignauiam, an dementiam eam appellem: qui uidemini intenta mala, quaſi fulmen, optare ſe quiſque ne attingat, ſed prohibere ne conari quidem. &, quaeſo, conſiderate, quam conuerſa rerum natura ſit. Antea malum publicum occulte, auxilia palam inſtruebantur: & eo boni malos facile anteibant: nunc pax, & concordia diſturbantur palam, defenduntur occulte: quibus illa placent, in armis ſunt, uos in metu. quid exſpectatis? niſi forte pudet, aut piget recte facere? An Lepidi mandata animos mouent? qui placere ait ſua cuique reddi, & alie-

& aliena tenet: belli iura rescindi, cum ipse armis cogat: ciuitatem confirmari, qui ademptam negat: concordiae gratia tribuniciam potestatem restitui, ex qua omnes discordiae accensae. Pessime omnium, atque impudentissime, tibi ne egestas ciuium, & luctus curae sunt, cui nihil est domi, nisi armis partum, aut per iniuriam? alterum consulatum petis, quasi primum reddideris: bello concordiam quaeris, quo parta disturbatur: nostri proditor, istis infidus, hostis omnium bonorum: ut te neque hominum, neque deorum pudeat, quos perfidia, aut periurio uiolasti. qui quando talis es; maneas in sententia, & retineas arma, te hortor; neu prolatandis seditionibus inquies ipse, nos in sollicitudine retineas. neque te prouinciae, neque leges, neque dij penates ciuem patiuntur. perge qua coepisti; ut quammaturrime merita inuenias. Vos autem, P. C. quousque cunctando remp. intutam patiemini, & uerbis arma tentabitis? Dilectus aduersum uos habiti: pecuniae publice, & priuatim extortae: praesidia deducta, atque imposita: ex libidine leges imperantur: cum interim uos legatos, & decreta paratis. & quanto mehercules auidius pacem petieritis, tanto bellum acrius erit: cum intelliget se metu magis, quam aequo, & bono sustentatum. nam qui turbas, & caedem ciuium odisse ait, & ob id armato Lepido uos inermos retinet: quae uictis toleranda sunt, ea cum facere possitis, patiamini potius censet:

ita illi a uobis pacem, uobis ab illo bellum ſuadent. Haec ſi placent; ſi tanta torpedo animos oppreſſit, ut obliti ſcelerum Cinnae, cuius in urbem reditu decus, atque ordines omnes interierunt, nihilo minus uos, atque coniuges, & liberos Lepido permiſſuri ſitis: quid opus decretis? quid auxilio Catuli? quin is, & alij boni remp. fruſtra curant. Agite, ut libet: parate uobis Cethegos, atque alia proditorum patrocinia, qui rapinas, & incendia inſtaurare cupiunt, & rurſum aduerſum deos penates manus armare. ſin libertas & bella magis placent: decernite digna nomine, & augete ingenium uiris fortibus. adeſt nouus exercitus, & ad hoc coloniae ueterum militum, nobilitas omnis, duces optimi. fortuna meliores ſequitur. iam illa, quae ſecordia noſtra collecta ſunt, dilabentur. Quare ita cenſeo: quoniam Lepidus exercitum, priuato conſilio paratum, cum peſſimis, & hoſtibus reip. contra huius ordinis auctoritatem ad urbem ducit; uti Ap. Claudius interrex cum Q. Catulo proconſule, & ceteris, quibus imperium eſt, urbi praeſidio ſint; operamq. dent, ne quid reſp. detrimenti capiat.

ORATIO. C. COTTAE COS. AD. QVIRITES VT. TOLERENT ADVORSA.

QVIRITES, *multa mihi pericula domi, militiae, multa aduersa fuere: quorum alia toleraui, partim repuli deorum auxilijs, & uirtute mea: in queis omnibus, neque animus negotio defuit, neque decretis labos. malae secundaeq. res opes, non ingenium mihi mutabant. at contra in his miserijs cuncta me cum fortuna deseruere. praeterea senectus, per se grauis, curam duplicat: cui misero, acta iam aetate, ne mortem quidem honestam sperare licet. nam si parricida uestri sum, & uobis genitus hic, deos penates meos, patriamque, & summum imperium uilia habeo: quis mihi uiuo cruciatus satis est, aut quae poena mortuo? cum omnia memorata apud inferos supplicia scelere meo uici: a prima adolescentia in ore uestro priuatus, & in magistratibus egi: qui lingua, qui consilio meo, qui pecunia uoluere, usi sunt: neque ego callidam facundiam, neque ingenium ad male faciendum exercui: auidissimus priuatae gratiae maximas inimicitias pro rep. suscepi, qui uictus cum illa simul, cum egens alienae opis plura mala exspectarem. uos, Quirites, rursus mihi pa-*

triam,

triam, deos penates cum ingenti dignitate dedistis. Pro quibus beneficijs uix satis gratus uidear, si singulis animam, quam nequeo, concesserim. nam uita, & mors iure naturae sunt: ut sine dedecore cum ciuibus fama, & fortunis integer agas, id dono datur, atque accipitur. consules nos fecistis Quirites, domi, belliq. impeditissima rep. namque imperatores Hispaniae stipendium, milites, arma, frumentum poscunt: et id res cogit: quoniam defectione sociorum, & Sertorij per montes fuga neque manu certare possunt, neque utilia parare: exercitus in Asia, Ciliciaq. ob nimias opes Mithridatis aluntur: Macedonia plena hostium est: nec minus Italiae maritima, & prouinciarum: cum interim uectigalia parua, & bellis incerta, uix partem sumptuum sustinent: ita classe, qua commeatus uehebatur, minore, quam antea, nauigamus. haec si dolo, aut secordia nostra contracta sunt; agite uti libet, & ita supplicium sumite: sin fortuna communis asperior est; quare indigna uobis, nobisque, & rep. incipitis? Atque ego, cuius aetati mors propior est, non deprecor, si quid ea uobis incommodi demitur: neque mox ingenuo corpori honestius, quam pro uestra salute, finem uitae fecerint. Adsum en C. Cotta cos. facio quod saepe maiores asperis bellis fecere: uoueo, dedoq. me pro rep. quam deinde cui mandetis, circumspicite. nam talem honorem bonus nemo uolet: cum

fortunae, & pacis, et belli ab alijs acti ratio reddenda, aut turpiter moriendum ſit. tantummodo in animis habetote, non me ob ſcelus, aut auaritiam caeſum, ſed uolentem pro maximis beneficijs animam dono dediſſe. per uos igitur, Quirites, & gloriam maiorum, tolerate aduorſa, & conſulite reip. multa cura ſummo imperio ineſt, multi ingentes labores: quos nequidquam abnuitis, & pacis opulentiam quaeritis: cum omnes prouinciae, regna, maria, terraeq. aſpera, aut feſſa bellis ſint.

MACRI . TRIB . PL . AD . PLEBEM DE . TRIBVNICIA . POTESTATE recuperanda.

EX . LIB . III . HISTORIARVM teſte Frontone.

S I, QVIRITES, *parum exiſtimaretis, quid inter ius a maioribus relictum uobis, & hoc a Sylla paratum ſeruitium intereſſet: multis mihi diſſerendum fuiſſet, docendumq. quas ob iniurias, & quoties a patribus armata plebes ſeceſſiſſet, utiq. uindices parauiſſet omnis iuris ſui tribunos pl. nunc hortari modo reliquum eſt, & ire primum uia, qua capeſſendam arbitror libertatem. neque me praeterit, quantas opes nobilitatis ſolus impotens inani ſpecie magiſtratus pellere dominatione incipiam; quantoq. tutius factio noxiorum agat, quam ſoli innocentes. ſed praeter ſpem bonam ex uobis, quae metum uicit, ſtatui certaminis aduerſa pro libertate potiora eſſe forti uiro, quam omnino non certauiſſe. quamquam omnes alij creati pro iure ueſtro uim cunctam, & imperia ſua gratia, aut ſpe, aut praemijs in uos conuertere, meliusq. habent mercede delinquere, quam gratis recte facere. itaque omnes conceſſere iam in paucorum dominationem, qui per militare nomem, aerarium, exercitus, regna, prouincias occupauere, & arcem habent ex ſpolijs ueſtris: cum interim more peco-*

rum uos multitudo singulis habendos, fruendosq. praebitis, exuti omnibus, quae maiores reliquere: nisi quia uosmetipsi per suffragia, ut praesides olim nũc dominos destinatis. itaque cõcessere illuc omnes: et mox, si uestra receperitis, ad uos redibunt plerique. rarus enim animus est ad ea, quae placent, defendenda: cetera ualidiorum sunt. an dubium habetis, ne officere quid uobis uno animo per gentibus possit, quos languidos, secordesq. pertimuere? nisi forte C. Cotta ex factione media consul aliter quam metu iura quaedam tribunis pl. restituit. et quamquam L. Cincius primus de potestate tribunus loqui ausus, mussantibus uobis circumuentus erat: tamen prius illi inuidiam metuere, quam uos iniuriae pertaesum est. quod ego nequeo satis mirari Quirites. nam spem frustra fuisse intellexistis. Sylla mortuo, qui scelestum imposuerat seruitium, finem mali credebatis. ortus est longe saeuior Catulus. tumultus intercessit Bruto, & Aemilio Mamerco cos. dein C. Curio ad exitium usque insontis tribuni dominatus est. Lucullus superiore anno quantis animis ierit in L. Quinctiũ, uidistis; quantae denique nunc mihi turbae concitantur. quae profecto incassum agerẽtur, si prius, quam uos seruiendi finem, illi dominationis facturi erãt: praesertim cũ his ciuilibus armis dicta aliã, sed certatum utrimque de dominatione in uobis sit. itaque cetera ex licentia, aut odio, aut auaritia in tempus arsere: permansit una res modo, quae

utrimque quaeſita eſt: et erepta in poſterum uis tribunicia, telum a maioribus libertati paratum. quod ego uos moneo, quaeſoque, ut animaduertatis; neu nomina rerum ad ignauiam mutantes, otium pro ſeruitio appelletis: quo iam ipſo frui, ſi uera & honeſta flagitium ſuperauit, non eſt condicio. fuiſſet, ſi omnino quieſſetis. nunc animum aduertite: &, niſi uiceritis, quoniam omnis iniuria grauitate tutior eſt, artius habebunt. Quid cenſes igitur? aliquis ueſtrum ſubiecerit. Primum omnium, omittēdum morem hunc, quem agitis, impigrae linguae, animi ignaui, non ultra concionis locum memores libertatis: deinde, ne uos ad uirilia illa uocem, quo tribunos plebei modo * *patricium magiſtratum, libera ab auctoribus patricijs ſuffragia maiores ueſtri parauere. quamuis, Quirites, in uobis ſit, ut, quae iuſſa nunc pro alijs toleratis, pro uobis agere, aut non agere certe poſſitis. Iouem, aut alium quem deum conſultorem exſpectatis? magna illa cōſulum imperia, & patrum decreta uos exſequendo rata efficitis Quirites: ultroq. licentiam in uos auctum, atque adiutum properatis. neque ego uos ultum iniurias hortor; magis, uti requiem cupiatis: neque diſcordias, ut illi criminantur, ſed earum finem uolens, iure gentium res repeto: & ſi pertinaciter retinebunt, non arma, neque ſeceſſionem, tantummodo ne amplius ſanguinem ueſtrum praebeatis, cenſeo. gerant, habeantq. ſuo modo im-*

peria, quaerant triumphos: Mithridatem, Sertorium, & reliquias exsulum persequantur cum imaginibus suis: absit periculum, & labos, quibus nulla pars fructus est: nisi forte repentina ista frumentaria lege munia uestra pensantur: cum tamen, qui his modis libertatem omnium aestimauere, hi profecto non amplius possunt alimentis carere: namque utilis exiguitate mors prohibetur. senescunt uires, sic, ut neque absolui cura familiari tam parua res possit. at & ignauissimi quique tenuissima spe frustrantur: quae tamen quamuis ampla, quoniam seruitij pretium ostentarent, cuius torpedinis erat decipi, & uestrarum rerum ultro iniuria gratiam debere? namque alio modo neque ualent in uniuersos, neque conabuntur. cauendus tamen dolus est. itaque simul comparant delenimenta, & differunt uos in aduentum Cn. Pompeij: quem ipsum, ubi pertimuere sublatum in ceruices suas, mox dempto metu lacerant: neque eos pudet, uindices, uti se ferunt, libertatis, tot uiros sine uno aut remittere iniuriam non audere, aut ius non posse defendere. mihi quidem satis spectatum est, Pompeium, tantae gloriae adolescentem, malle principem uolentibus uobis esse, quam illis dominationis & socium, auctoremq. in primis fore tribuniciae potestatis. uerũ Quirites antea singuli ciues in pluribus, non in uno cũcti praesidia habebatis: neque mortalium quisquam dare, aut eripe

re

re talia unus poterat. itaque uerborum ſatis dictum eſt. neque enim ignorantia res claudit: uerum occupauit neſcio quae uos torpedo: quia neque gloria mouemini, neque flagitio: cunctaq. praeſenti ignauia mutaſtis, abunde libertatem rati, quia tergis abſtinetur, & huc ire licet, atque illuc, munera ditium dominorum. atque haec eadem non ſunt agreſtibus, ſed caeduntur inter potentium inimicitias, donoq. dantur in prouincias magiſtratibus. ita pugnatur, & uincitur a paucis: plebes, quodcumque accidit, pro uicta eſt, et in dies magis erit: ſiquidem maiore cura dominationem illi retinuerunt, quam uos repetiueritis libertatem.

EPISTOLA . CN. POMPEII AD. SENATVM ex libro III. historiarum, Diomede teste.

Si aduersus uos, patriamque, & deos penates toties labores, & pericula suscepissem, quoties a prima adolescentia ductu meo scelestissimi hostes fusi, & uobis salus quaesita est: nihil amplius in absentem me statuissetis, quam adhuc agitis, P. C. quem contra aetatem proiectum ad bellum saeuissimum, cum exercitu optime merito, quantum est in uobis, fame, miserrima omnium morte, confecistis. hac in spe populus R. liberos suos ad bellum misit? haec sunt praemia pro uulneribus, & toties ob remp. fuso sanguine? fessus scribendo, mittendoq. legatos, omnes opes, et spes priuatas meas consumpsi: cum interim a uobis per triennium uix annuus sumptus datus est. per Deos immortales, utrum censetis me uicem aerarij praestare, an exercitum sine frumento, & stipendio habere posse? equidem fateor, me ad hoc bellum maiore studio, quam consilio profectum: quippe, qui nomine modo imperij a uobis accepto, diebus quadraginta exercitum paraui: hostesq. in ceruicibus iam Italiae agentes ab alpibus in Hispaniam summoui, per eas iter aliud, atque Hannibal, nobis opportunius patefeci: recepi Galliam, Pyrenaeum, Lacetaniam Ilergetum: & primum impetum Sertorij

uicto-

uictoris nouis quidem militibus, & multo paucioribus sustinui: biememq. in castris inter saeuissimos hostes, non per opida, neque ex ambitione mea egi. quid deinde proelia, aut expeditiones hibernas, opida excisa, aut recepta enumerem? quando res plus ualent, quam uerba. castra hostium apud Sucronem capta, & proelium apud flumen Durium, & dux hostium C. Herennius cum urbe Valentia, & exercitus deleti, satis clara uobis sunt. pro queis, o grati patres, egestatem, & famem redditis. itaque meo, & hostium exercitui par condicio est. namque stipendium neutri datur: uictor uterque in Italiam uenire potest. quod, ego uos moneo, quaesoque, ut animaduertatis, neu cogatis necessitatibus priuatim mihi consulere. Hispaniam citerioré, quae non ab hostibus tenetur, nos, aut Sertorius ad internecionem uastauimus, praeter maritimas ciuitates, quae ultro nobis sumptui, onerique. Gallia, superiore anno, Metelli exercitum stipendio, frumentoq. aluit: et nūc malis fructibus ipsa uix agitat. ego non rem familiarem modo, uerum etiam fidem consumpsi. reliqui uos estis: qui nisi subuenitis, inuito, et praedicente me, exercitus hinc, & cum eo omne bellum Hispaniae in Italiam transgredientur.

REX . MITHRIDATES REGI . ARSACI . S

EX . LIB . IV . HISTORIARVM Carisio teste.

OMNES, qui, secundis rebus suis, ad belli societatem orantur, considerare debét, liceat ne tum pacem agere: deinde, quod quaeritur, satis ne pium, tutum, gloriosum, an indecorum sit. Tibi perpetua pace frui liceret, nisi hostes opportuni, & scelestissimi. egregia fama, si Romanos oppresseris, futura est. neque petere audeam societatem; & frustra mala mea cum bonis tuis misceri sperem. atqui ea, quae te morari posse uidentur, ira in Tigranem recentis belli, & meae res parum prosperae, si uera existimare uoles, maxime hortabuntur. ille enim obnoxius, qualem tu uoles, societatem accipiet. mihi fortuna, multis rebus ereptis, usum dedit bene suadendi: & quod florentibus optabile est, ego non ualidissimus praebeo exemplum, quo rectius tua componas. namque Romanis cum nationibus, populis, regibus cunctis una, & ea uetus caussa bellandi est, cupido profunda imperij, & diuitiarum: qua primo cum rege Macedonum Philippo bellum sumpsere. dum a Carthaginiensibus premebantur, amicitiam simulantes ei subuenientem Antiochum, concessione Asiae per dolum auertere: ac mox a Philippo Antiochus omni cis Taurum agro, & decem millibus talentorum spoliatus est.

Per-

Persen deinde, Philippi filium, post multa, et uaria certamina, apud Samothracas deos acceptum in fidem, callidi, & repertores perfidiae, quia pacto uitam dederant, in somnis occidere. Eumenem, cuius amicitiam gloriose ostentant, initio prodidere Antiocho, pacis mercede posthabita, custodi agri captiui: sumptibus, et contumelijs ex rege miserrimum seruorum effecere: simulatoq. impio testamento, filium eius Aristonicum, quia patrium regnum petiuerat, hostiũ more per triumphum duxere: Asia ab ipsis obsessa est: postremo totam Bithyniam, Nicomede mortuo, diripuere, cum filius Nusa, quem regem appellauerat, genitus haud dubie esset. Nam quid ego me appellem? quem disiunctum undique regnis, & tetrarchijs ab imperio eorum, quia fama erat diuitem, neque seruiturum esse, per Nicomedem bello lacessiuerunt, sceleris eorum haud ignarum, & ea, quae accidere, testatum antea. Cretenses, soli omnium liberi ea tempestate, & rex Ptolemaeus. atque ego, ultus iniurias, Nicomedem Bithynia expuli, Asiamq. spolium regis Antiochi recepi, & Graeciae dempsi graue seruitium. incepta mea postremus seruorum Archelaus, exercitu prodito, impediuit: illique, quos ignauia, aut praua calliditas, ut meis laboribus tuti essent, armis abstinuit, acerbissimas poenas soluunt. Ptolemaeus pretio diem belli prolatat: Cretenses impugnati semel iam, neque finem, nisi excidio, habituri.

bituri. equidem, cum mihi ob ipſorum interna mala dilata proelia magis, quam pacem datam intelligerem; abnuente Tigrane, qui mea dicta ſero probat, te remoto procul, omnibus alijs obnoxijs, rurſus tamen bellũ cepit: Marcumq. Cottam Romanum ducem apud Chalcedona terra fudi, mari exſui claſſe pulcherrima: apud Cyzicum magno cum exercitu in obſidione moranti frumentum defuit, nullo circum adnitente: ſimul hiems mari prohibebat. ita ſine ui hoſtium regredi coactus in patrium regnum, naufragijs apud Parum, & Heracleam militum optimos cum claſſibus amiſi. reſtituto deinde apud Cabira exercitu, & uarijs inter me, atque Lucullum proelijs, inopia rurſus ambos inceſſit. illi ſuberat regnum Ariobarzanis bello intactum: ego, uaſtatis circum omnibus locis, in Armeniam conceſſi: ſecutiq. Romani non me, ſed morem ſuum omnia regna ſubuertendi, quia multitudinem artis locis pugna prohibuere, imprudentiam Tigranis pro uictoria oſtentant. nunc quaeſo conſidera, nobis oppreſſis, utrum firmiorem te ad reſiſtendum, an finem belli futurum putes? Scio equidem, tibi magnas opes uirorum, armorum, & auri eſſe: & ea re a nobis ad ſocietatem, ab illis ad praedam peteris. ceterum conſilium eſt, Tigranis regno integro, meis militibus, procul ab domo, paruo labore, per noſtra corpora bellum conficere: quando neque uincere, neque uinci ſine tuo periculo poſſumus

mus

mus. An ignoras Romanos, postquamad Occidentem pergentibus finem Oceanus fecit, arma huc conuertisse? neque quidquam a principio, nisi partum habere, domum, coniuges, agros, imperium? conuenas, olim sine patria, sine parentibus, peste conditos orbis terrarum: quibus non humana ulla, neque diuina obstant, quin socios amicos, procul iuxtaq. sitos, inopes, potentesq. trahant, excidantque; omniaque, et maxime regna hostilia ducant. namque pauci libertatem, pars magna iustos dominos uolunt: nos suspecti sumus aemuli, & in tempore uindices affuturi. Tu uero, cui Seleucia maxima urbium, regnumq. Persidis inclytis diuitijs est, quid ab illis, nisi dolum in praesens & postea bellum exspectas? Romani arma in omnes habent, acerrima in eos, quibus uictis spolia maxima sunt: audendo, & fallendo, & bella ex bellis serendo magni facti. per hunc morem extinguent omnia, aut occident: quod difficile non est, si tu Mesopotamia, nos Armenia circumgredimur: exercitus sine frumento, sine auxilijs: fortuna autem nostris uitijs adhuc incolumis: teq. illa fama sequetur, auxilio profectum magnis regibus, latrones gentium oppressisse. quod uti facias, moneo, hortorque, neu malis pernicie nostra tuum imperium prolatare, quam societate uictor fieri.

AD. C. CAESAREM
DE. REP. ORDINANDA

POPVLVS R. antea obtinebat regna, atque imperia, fortunam dono dare, item alia, quae per mortales auide cupiuntur: quia & apud indignos saepe erant, quasi per libidinem data; neque cuiquam incorrupta permanserant. sed res docuit id uerum esse, quod in carminibus Appius ait, Fabrum esse suae quenque fortunae: atque in te maxime, qui tantum alios praetergressus es, ut prius defessi sint homines laudando facta tua, quam tu laude digna faciendo. ceterum ut fabricata, sic uirtute parta, quam magna industria haberi decet: ne incuria deformentur, aut corruant infirmata. nemo enim alteri imperium uolens concedit: & quamuis nouus, atque clemens sit, qui plus potest, tamen, quia malo esse licet, formidatur. id euenit, quia plerique rerum potentes peruerse consulunt: & eo se munitiores putant, quo illi, quibus imperitant, nequiores fuere. at contra id eniti decet; cum ipse bonus, atque strenuus sis, uti quamoptimis imperites. nam pessimus quisque asperrime rectorem patitur. sed tibi hoc grauius est, quam ante omnibus, te armis parta componere. bellum aliorum pace mollius gessisti: ad hoc uictores praedam petunt, uicti ciues sunt. inter has difficultates eua-

euadendum est tibi, atque in posterum firmanda resp. non armis modo, neque aduersum hostes, sed, quod multo maius, multoq. asperius est, bonis pacis artibus. ergo omnes magna mediocriq. sapientia res huc uocat; quae quisque optima potest, uti dicat. ac mihi sic uidetur; qualicumque modo tu uictoriam composueris, ita alia omnia futura. sed iam, quo melius, faciliusq. constituas, paucis, quae me animus monet, accipe. Bellum tibi fuit, imperator, cum homine claro, magnis opibus, auido potentiae, maiore fortuna, quam sapientia: quem secuti sunt pauci, per suam iniuriam tibi inimici: item quos affinitas, aut alia necessitudo traxit. nam particeps dominationis neque fuit quisquam: neque, si pati potuisset, orbis terrarum bello concussus foret. cetera multitudo uulgi more magis, quam iudicio, post alius alium, quasi prudentiorem secuti. Per idem tempus maledictis iniquorũ occupandae reip. in spem adducti homines, quibus omnia probro, ac luxuria polluta erant, concurrere in castra tua: & aperte quietis mortem, rapinas, postremo omnia, quae corruptus animus iubebat, minitari. ex queis magna pars, ubi neque creditum condonare, neque te ciuibus, sicuti hostibus, uti uident, defluxere: pauci restitere, quibus maius otium in castris, quam Romae, futurum erat: tanta uis creditorum impendebat. sed ob easdem caussas, immane dictu est, quanti, & quam

multi

multi mortales postea ad Pompeium discesserint: eoq. per omne tempus belli quasi sacro, atque inspoliato fano debitores usi. Igitur quoniam tibi uictori de bello, atque pace agitandum est; hoc uti ciuiliter deponas, illa ut quamiustissima, & diuturna sit: de te ipso primum, quia compositurus es, quod optimum factu est, existima. equidem ego cuncta imperia crudelia, magis acerba, quam diuturna, arbitror; neque quemquam a multis metuendum esse, quin ad eum ex multis formido recidat: eam uitam bellum aeternum, & anceps gerere: quoniam neque aduersus, neque ab tergo, aut lateribus tutus sis, semper in periculo, aut metu agites. contra; qui benignitate, & clementia imperium temperauere, his laeta & candida omnia uisa, etiam hostes aequiores, quam alij ciues. an qui me his dictis corruptorem uictoriae tuae, nimisq. in uictos bona uoluntate praedicent? scilicet quod ea, quae externis nationibus, natura hostibus, nosq. maioresq. nostri saepe tribuere, ea ciuibus danda arbitror; neque barbaro ritu caede caedem, & sanguine sanguinem expiandum. an illa, quae paullo ante hoc bellum in Cn. Pompeium uictoriamq. Syllanam increpabantur, obliuio abstulit? interfecit Domitium, Carbonem, Brutum, alios item non armatos, neque in proelio belli iure, sed postea supplices per summum scelus interfectos: plebem Romanam in uilla publica pecoris modo conscissam.

heu quam illa occulta ciuium funera, & repentinae caedes in parentum, aut liberorum ſinum, fuga mulierum, & puerorum, uaſtatio domorum: ante partam a te uictoriam omnia ſaeua, atque crudelia erant. ad quae te illi ijdem hortantur: & ſcilicet id certatum eſſe, utriusque ueſtrum arbitrio iniuriae ut fierent: neque receptam, ſed captam a te remp. & ea cauſſa exercitus ſtipendijs confectis, optimos, & ueterrimos omnium, aduerſum fratres, parentesq. alij liberos armis contendere; ut ex alienis malis deterrimi mortales uentri, atque profundae libidini ſumptus quaererent; atque eſſent opprobria uictoriae, quorum flagitijs commacularetur bonorum laus. neque enim te praeterire puto, quali quiſque eorum more, aut modeſtia, etiam tum dubia uictoria, ſeſe geſſerit: quoq. modo in belli adminiſtratione ſcorta, aut conuiuia exercuerint nonnulli; quorum aetas ne per otium quidem tales uoluptates ſine dedecore attigerit. De bello ſatis dictum. de pace firmanda quoniam tuque, & omnes tui agitatis: primum id, quaeſo, conſidera, quale id ſit, de quo conſultas: ita, bonis, malisq. dimotis, patenti uia ad uerum perges. Ego ſic exiſtimo; quoniam orta omnia intereunt, qua tempeſtate urbi Romanae fatum excidij aduentarit, ciues cum ciuibus manus conſerturos; ita defeſſos, & exſangues regi, aut nationi praedae futuros. aliter non orbis terrarum, neque cunctae gentes conglo-

batae mouere, aut contundere queunt hoc imperium. firmanda igitur ſunt concordiae bona, & diſcordiae mala expellenda. id ita eueniet, ſi ſumptum, & rapinarum licentiam dempſeris; non ad uetera inſtituta reuocans, quae, iam pridem corruptis moribus, ludibrio ſunt; ſed ſi ſuam cuique rem familiarem, & finem ſumptuum ſtatueris: quoniam is inceſſit mos, ut homines adoleſcentuli, ſua, atque aliena conſumere, nihil libidini, atque alijs rogantibus denegare, pulcherrimum putent; eam uirtutem, & magnitudinem animi, pudorem, atque modeſtiam pro ſecordia aeſtimẽt. ergo animus ferox praua uia ingreſſus, ubi conſueta non ſuppetunt, fertur accenſus in ſocios modo, modo in ciues: mouet compoſita, & res nouas ueteribus acquirit. quare tollendus foenerator in poſterum; uti ſuas quiſque res curemus. ea uera, atque ſimplex uia eſt, magiſtratum populo, non creditori, gerere; & magnitudinem animi in addendo, non demendo reip. oſtendere. atque ego ſcio, quam aſpera haec res in principio futura ſit, praeſertim ijs, qui ſe in uictoria licentius, liberiusque, quam artius, futuros credebãt: quorum ſi ſaluti potius, quam libidini, conſules: illosq. nosq. & ſocios in pace firma conſtitues. ſi eadem ſtudia, artesq. iuuentuti erunt: nae iſta egregia tua fama ſimul cum urbe Roma breui concidet. poſtremo ſapientes pacis cauſſa bellum gerunt, laborem ſpe otij ſuſtentant. niſi illam firmam

mam efficis; uinci, an uiciſſe, quid retulit? quare capeſſe per deos remp. & omnia aſpera, uti ſoles, peruade. namque aut tu mederi potes; aut omittenda eſt cura omnibus. neque quiſquam te ad crudeles poenas, aut acerba iudicia inuocat, quibus ciuitas uaſtatur magis, quam corrigitur; ſed ut prauas artes, malasq. libidines ab iuuentute prohibeas. ea uero clementia erit, conſuluiſſe, ne immerito ciues patria expellerentur; retinuiſſe ab ſtultitia, et falſis uoluptatibus; pacem, concordiamq. ſtabiliuiſſe: non, ſi, flagitijs obſecutus, delicta perpeſſus, praeſens gaudium cũ mox futuro malo conceſſeris. Ac mihi animus, quibus rebus alij timent, maxime erectus eſt, negotij magnitudine: & quia tibi terrae, & maria ſimul omnia componenda ſunt, (quippe res paruas tantum ingenium attingere nequit) magnae curae magna merces eſt. Igitur prouideas oportet, uti plebes, largitionibus, et publico frumento corrupta, habeat negotia ſua, quibus ab malo publico detineatur: iuuentus probitati, et induſtriae, non ſumptibus, neque diuitijs, ſtudeat. id ita eueniet, ſi pecuniae, quae maxima omnium pernicies eſt, uſum, atque dedecus dempſeris. nam ſepe ego cum animo meo reputans, quibus quiſquẽ rebus clariſſimi uiri magnitudinem inueniſſent; quae res populos, nationes ue magnis auctoribus auxiſſent; ac deinde quibus cauſſis ampliſſima regna, et imperia corruiſſent: eadem ſemper bona, atque mala repe-

riebam, omnesq. uictores diuitias contempsisse, & uictos cupiuisse. neque aliter quisquam extollere sese, & diuina mortalis attingere potest, nisi, omissis pecuniae, & corporis gaudijs, animo indulgens, non assentando, neque concupita praebendo peruersam gratiam gratificans, sed in labore, patientia, bonisq. praeceptis, & factis fortibus exercitando. nam domum, aut uillam exstruere, eamq. signis, aulaeis, alijsq. operibus exornare, & omnia potius, quam semet uisendum efficere; id est, non diuitias decori habere, sed ipsum illis flagitio esse. porro ij, quibus bis die uentrem onerare, nullam noctem sine scorto quiescere mos est; ubi animum, quem dominari decebat, seruitio oppressere, nequaquam eo postea hebeti, atque claudo pro exercitio uti uolunt. nam imprudentia pleraque, & se praecipitant. uerum haec, et omnia mala pariter cum honore pecuniae desinent, si neque magistratus, neque alia uulgo cupienda uenalia erunt. Ad hoc prouidendum est, quonam modo Italia, atque prouinciae tutiores sint: id quod factu haud obscurum est. nam ijdem omnia uastant, suas deserendo domos, & per iniuriam alienas occupando. item ne, uti adhuc, militia iniusta, aut inaequalis sit: cum alij triginta, pars nullum stipendium faciet: & frumentum id, quod antea praemium ignauiae fuit, per municipia, et colonias illis dare conueniet, cum stipendijs emeritis domos reuerterint. Quae reip. necessaria, tibiq.

biq. gloriosa ratus sum, quampaucissimis absolui. nonpeius uidetur pauca nunc de facto meo disserere. Plerique mortales ad iudicandum satis ingenij habent, aut simulant: uerumtamen ad reprehendenda aliena facta aut dicta ardet omnibus animus; uix satis apertũ os, aut lingua prompta uidetur, quae dicta pectore euoluat: quibus me subiectum haud paenitet, magis reticuisse pigeret. nam siue hac, seu meliore alia uia perges: a me quidem pro uirili parte dictum, et adiutum fuerit. Reliquum est, optare, uti, quae tibi placuerint, ea dij immortales approbent, beneq. euenire sinant.

AD. C. CAESAREM
DE. REPVBLICA
ORDINANDA

S CIO ego, quam difficile, atque aſperum factu ſit, conſilium dare regi, aut imperatori, poſtremo cuiquam mortali, cuius opes in excelſo ſunt: quippe cum & illis conſultorum copiae adſint; neque de futuro quiſquam ſatis callidus, ſatisq. prudens ſit. quinetiam ſaepe praua magis, quam bona, conſilia proſpere eueniunt: quia pleraſque res fortuna ex libidine ſua agitat. Sed mihi ſtudium fuit adoleſcentulo remp. capeſſere: atque in ea cognoſcenda multam magnamq. curam habui: non ita ut magiſtratum modo caperem, quem multi malis artibus adepti erant: ſed etiam ut remp. domi, militiaeque, quantumq. armis, uiris, opulentia poſſet, cognitum habuerim. itaque mihi multa cum animo agitanti conſilium fuit, famam, modeſtiamq. meam poſt tuam dignitatem habere, & cuius rei lubet periculum facere, dum quid tibi ex eo gloriae accederet. idq. non temere, aut ex fortuna tua decreui; ſed quia in te, praeter ceteras, artem unam egregie mirabilem comperi, ſemper tibi maiorem in aduerſis, quam in ſecundis rebus animum eſſe. ſed per ceteros mortales illa res clarior eſt, quod & prius defeſſi ſunt homines lau-

laudando atque admirando munificentiam tuam, quam tu faciundo, quae gloria digna essent. equidem mihi decretum est, nihil tam ex alto reperiri posse, quod non cogitanti tibi in promptu sit. neque ego, quae uisa sunt, de rep. tibi scripsi, quia mihi consilium, atque ingenium meum amplius aequo probaretur: sed inter labores militiae, interq. proelia, uictorias, imperium, statui admonendum te de negotijs urbanis. namque, tibi si id modo in pectore consilij est, ut te ab inimicorum impetu uindices, quoq. modo contra aduersum consulem beneficia populi retineas: indigna uirtute tua cogites. sin in te ille animus est, qui iam a principio nobilitatis factionem disturbauit; plebem Rom. ex graui seruitute in libertatem restituit; in praetura inimicorum arma inermis disiecit; domi militiaeq. tanta, & tam praeclara facinora fecit, ut ne inimici quidem queri quidquam audeant, nisi de magnitudine tua: quin accipe tu ea, quae dicam de summa reip. quae profecto aut tu uera inuenies, aut certe haud procul a uero. sed quoniam Cn. Pompeius aut animi prauitate, aut quia nihil maluit, quam quod tibi obesset, ita lapsus est, ut hostibus tela in manus iaceret: quibus ille rebus remp. conturbauit, eisdem tibi restituenda est. Primum omnium, summam potestatem moderandi, de uectigalibus, sumptibus, iudicijs, senatoribus paucis tradidit, plebem Romanam, cuius antea summa potestas erat,

nosq. his quidem legibus in seruitute reliquit. iudicia, tametsi, sicut antea, tribus ordinibus tradita sunt, tamen ijdem illi factiosi regunt, dant, adimunt, quae lubet: innocentes circumueniunt: suos ad honorem extollunt. non facinus, non probrum, aut flagitium obstat, quo minus magistratus capiant: quod commodum est, trahunt, rapiunt: postremo, tamquam urbe capta, libidine, ac licentia sua pro legibus utuntur. Ac me quidem mediocris dolor angeret, si uirtute partam uictoriam more suo per seruitium exercerent. sed homines inertissimi, quorum omnis uis, uirtusq. in lingua sita est, forte, atque alterius secordia dominationem oblatam insolentes agitant. nam quae seditio, aut dissensio ciuilis tot tamq. illustres familias ab stirpe euertit? aut quorum umquam uictoria animus tam praeceps, tamq. immoderatus fuit? L. Sylla, cui omnia in uictoria lege belli licuerunt, tametsi a Sulpicio hostium partes muniri intelligebat, tamen, paucis interfectis, ceteros beneficio, quam metu, retinere maluit. at hercule nunc cum Catone, L. Domitio, ceterisq. eiusdem factionis, quadraginta senatores, multi praeterea cũ spe bona adolescentes, sicuti hostiae mactati sunt: cum interea importunissima genera hominum tot miserorum ciuium sanguine satiari nequiuerint: non orbi liberi, non parentes exacta aetate, non gemitus uirorum, luctus mulierum immanem eorum animum inflexit, quin, acerbius in dies male

le faciundo, ac dicundo, dignitate alios, alios ciuitate euersum irent. Nam quid ego de te dicam, cuius contumeliam homines ignauissimi uita sua commutare uolunt? scilicet neque illis tantae uoluptati est (tametsi insperantibus accidit) dominatio, quanto maerori tua dignitas: qui optatius habent, ex tua calamitate periculum libertatis facere, quam per te populi R. imperium maximum ex magno fieri. quo magis tibi etiam atque etiam animo prospiciendum est, quonam modo rem stabilias, communiasque. mihi quidem quae mens suppetit, eloqui non dubitabo. ceterum tui erit ingenii probare, quae uera, atque utilia factu putes. In duas partes ego ciuitatem diuisam arbitror, sicut a maioribus accepi, in patres, & plebem. antea in patribus summa auctoritas erat, uis multo maxima in plebe. itaque saepius in ciuitate secessio fuit: semperq. nobilitatis opes diminutae sunt, et ius populi amplificatum. sed plebes eo libere agitabat; quia nullius potentia super leges erat; neque diuitijs, aut superbia, sed bona fama, factisq. fortibus nobilis ignobilem anteibat: humillimus quisque in armis, aut militia, nullius honestae rei egēs, satis sibi, satisq. patriae erat. sed, ubi eos paulatim expulsos agris, inertia, atque inopia incertas domos habere subegit: coepere alienas opes petere, libertatem suam cum rep. uenalem habere. ita paullatim populus, qui dominus erat, & cunctis gentibus imperitabat,

ritabat, dilapsus est: & , pro communi imperio, priuatam sibi quisque seruitutem peperit . haec igitur multitudo primum malis moribus imbuta, deinde in artes, uitasq. uarias dispalata, nullo modo inter se congruens, parum mihi quidem idonea uidetur ad capessendam remp. ceterum, additis nouis ciuibus, magna me spes tenet, fore, ut omnes expergiscantur ad libertatem: quippe cum illis libertatis retinendae, tum his seruitutis amittendae cura orietur . hos ego censeo, permixtos cum ueteribus nouos, in colonijs constituas . ita et res militaris opulentior erit: et plebes bonis negotijs impedita, malum publicum facere desinet . Sed non inscius, neque imprudens sum, cum ea res agetur; quae saeuitia, quae ue tempestates hominum nobilium futurae sint, cum indignabuntur omnia funditus misceri, antiquis ciuibus hāc seruitutem imponi, regnū denique ex libera ciuitate futurum, ubi unius munere multitudo ingens in ciuitatem peruenerit . equidem ego sic apud animum meum statuo, malum facinus in se committere, qui incommodo reip. gratiam sibi conciliet. ubi bonū publicum etiā priuatim usui est: id uero dubitare aggredi, secordiae, atque ignauiae duco . M. Liuio Druso semper consilium fuit, in tribunatu summa ope niti pro nobilitate: neque ullam rem in principio agere intendit, nisi illi auctores fierent homines factiosi, quibus dolus, atque malitia fide cariora erant . ubi intellexerunt, per unum hominem maxi-

maximum beneficium multis mortalibus dari: uidelicet & sibi quisque conscius, malo atque infido animo esse, de M. Liuio Druso iuxta, ac de se, existimarunt. itaque metu, ne per tantam gratiam solus rerum potiretur, contra eam nixi, sua ipsius consilia disturbauerunt. quo tibi imperator maiore cura fideq. amici, & multa praesidia paranda sunt. hostem aduersum deprimere, strenuo homini haud difficile est: occulta pericula neque facere, neque uitare, bonis in promptu est. Igitur ubi eos in ciuitatem adduxeris; quoniam quidem renouata plebs erit, in ea re maxime animum exercitato, ut colantur boni mores; concordia inter ueteres, & nouos coalescat. sed multo maximum bonum patriae, ciuibus, tibi, liberis, postremo humanae genti pepereris, si studium pecuniae aut sustuleris, aut, quoad res feret, minueris. aliter neque priuata res, neque publica, neque domi, neque militiae regi potest. nam ubi cupido diuitiarum inuasit: neque disciplina, neque artes bonae, neque ingenium ullum satis pollet: quin animus magis, aut minus mature, postremo tamen succumbit. saepe iam audiui, qui reges, quae ciuitates, & nationes per opulentiam magna imperia amiserint, quae per uirtutem inopes ceperant. id adeo haud mirandum est. nam ubi bonus deteriorem diuitijs magis clarũ, magisq. acceptum uidet; primo aestuat, multaq. in pectore uoluit: sed ubi gloria honorem

magis

magis in dies, uirtutem opulentia uincit: animus ad uoluptatem a uero deficit. quippe gloria industria alitur: ubi eam dempseris, ipsa per se uirtus amara, atque aspera est. postremo, ubi diuitiae clarae habentur, ibi omnia bona uilia sunt, fides, probitas, pudor, pudicitia. nam ad uirtutem una, & ardua uia est: ad pecuniam, qua cuique lubet, nititur: & malis, & bonis rebus ea creatur. ergo in primis auctoritatem pecuniae demito: neque de capite, neque de honore ex copijs quisquam magis, aut minus iudicauerit; si neque praetor, neque consul ex opulentia, uerum ex dignitate creetur. sed de magistratu facile populi iudicium fit. iudices a paucis probari, regnum est: ex pecunia legi, inhonestum. quare omnes primae classis iudicare placet, sed numero plures, quã iudicant. neque Rhodios, neque alias ciuitates umquam suorum iudiciorum paenituit: ubi promiscue diues, et pauper, ut cuique sors tulit, de maximis rebus iuxta, ac de minimis disceptat. sed de magistratibus creandis haud mihi quidem absurde placet lex, quam C. Gracchus in tribunatu promulgauerat; ut ex confusis quinque classibus sorte centuriae uocarentur. ita coequati dignitate, pecunia, uirtute anteire alius aliũ properabit. nec ego magna remedia contra diuitias statuo. nam perinde omnes res laudantur, atque appetuntur, ut earũ rerum usus est: malitia praemijs exercetur. ubi ea dempseris, nemo omnium gratuito malus est. ceterum

terum auaritia bellua fera, immanis, intoleranda est: quo intendit, opida, agros, fana, atque domos uastat: diuina cum humanis permiscet: neque exercitus, neque moenia obstant, quo minus ui sua penetret: fama, pudicitia, liberis, patria, atque parentibus cunctos mortales spoliat. uerum si pecuniae decus ademeris: magna illa uis auaritiae facile bonis moribus uincetur. atque haec ita sese habere tametsi omnes aequi, atque iniqui memorent: tamen tibi cum factione nobilitatis haud mediocriter certandum est: cuius si dolum caueris, alia omnia in procliui erunt. nam hi, si uirtute satis ualerent, magis aemuli bonorum, quam inuidi essent. quia desidia, & inertia, & stupor eos, atque torpedo inuasit: strepunt, obtrectant, alienam famam suum dedecus existimant. Sed quid ego plura, quasi de ignotis memorem? M. Bibuli fortitudo, atque animi uis in consulatum erupit: hebes lingua, magis malus, quam callidus ingenio. quid ille audeat, cui consulatus maximum imperium maximo dedecori fuit? An L. Domitij magna uis est, cuius nullum membrum a flagitio, aut facinore uacat? lingua uana, manus cruentae, pedes fugaces; quae honeste nominari nequeunt, inhonestissima. Vnius tamen M. Catonis ingenium uersutum, loquax, callidum haud conténo. parantur haec disciplina Graecorú. sed uirtus, uigilantia, labos apud Graecos nulla sunt. quippe, cum domi libertaté suam per in-
ertiam

ertiam amiserint; censes ne eorum praeceptis imperium haberi posse? Reliqui de factione sunt inertissimi nobiles: in quibus, sicut instituo, praeter nomen, nihil est additamenti. L. Postumius, & M. Fauonius mihi uidentur quasi magnae nauis superuacua onera esse, ubi salui peruenire uisi sunt: si quid aduersi coortum est, de illis potissimum iactura fit; quia pretij minimi sunt. Quoniam nunc, ut mihi uideor, de plebe renouanda, corrigendaq. disserui: de senatu, quae tibi agenda uidentur, dicam. Postquam mihi aetas, ingeniumq. adoleuit; haud ferme armis, atque equis corpus exercui; sed animum in litteris, quod natura firmus erat in laboribus, habui. atque ego in ea uita multa legendo, atque audiendo ita comperi, omnia regna, ciuitates, nationes usque eo prosperum imperium habuisse, dum apud eos uera consilia ualuerunt: ubicumque gratia, timor, uoluptas ea corrupere, post paullo imminutae opes, deinde ademptum imperium, postremo seruitus imposita est. equidem ego sic apud animum meum statuo; cuicumque in sua ciuitate amplior, illustriorq. locus, quam alijs, est, ei magnam curam esse reip. nam ceteris, salua urbe, tantummodo libertas tuta est: qui per uirtutem sibi diuitias, decus, honorem pepererunt; ubi paullum inclinata resp. agitari coepit, multipliciter animus curis, atque laboribus fatigatur: aut gloriam, aut libertatem, aut rem familiarem defensat: omni-

bus

bus locis adeſt, feſtinat: quanto in ſecundis rebus florentior fuit, tanto in aduerſis aſperius, magisq. anxie agitat. Igitur ubi plebs ſenatui, ſicut corpus animo, obedit, eiusq. conſilia exſequitur: patres conſilio ualere decet, populo ſuperuacanea eſt calliditas. itaque maiores noſtri, cum bellis aſperrimis premerentur, equis, uiris, pecunia amiſſa, numquam defeſſi ſunt armati de imperio certare: non inopia aerarij, non uis hoſtium, non aduerſa res ingẽtem eorum animum ſubegit, quin, quae uirtute ceperant, ſimul cum anima retinerent. atque ea magis fortibus conſilijs, quam bonis proelijs, patrata ſunt. quippe apud illos una reſp. erat; ei conſulebant; factio contra hoſtes parabatur: corpus, atque ingenium patriae, non ſuae quiſque potentiae, exercitabat. at hoc tempore contra homines nobiles, quorum animos ſecordia, atque ignauia inuaſit, ignari laboris, hoſtium, militiae, domi factione inſtructi, per ſuperbiam cunctis gentibus moderantur. itaque patres, quorum conſilio antea dubia reſp. ſtabiliebatur, oppreſſi ex aliena libidine huc, atque illuc fluctuãtes agitantur: interdum alia, deinde alia decernunt: uti eorum, qui dominantur, ſimultas, ac arrogantia fert, ita bonum, malumq. publicum exiſtimant. quod ſi aut libertas aequa omnium, aut ſententia obſcurior eſſet: maioribus opibus reſp. & minus potens nobilitas eſſet. ſed quoniam coaequari gratiam omnium difficile eſt; quippe cum illis ma-

maiorum uirtus partam reliquerit gloriam, digni tatem, clientelas: cetera multitudo pleraque inscia, ſit ſententia eorum a metu libera. ita occulto ſibi quiſque alterius potentia carior erit. libertas iuxta bonis, & malis, ſtrenuis, et ignauis optabilis eſt. uerum eam plerique metu deſerunt. ſtultiſſimi mortales, quod, in certamine dubium eſt, quorſum accidat, id per inertiam in ſe, quaſi uicti, recipiũt. Igitur duabus rebus confirmari poſſe ſenatum puto: ſi numero auctus per tabellam ſententiam feret. tabella obtentui erit, quo magis animo libero facere audeat: in multitudine, et praeſidij plus, & uſus amplior eſt. nam fere, his tempeſtatibus, alij iudicijs publicis, alij priuatis ſuis atque amicorum negotijs implicati, haud ſane reip. conſilijs adfuerunt: neque eos magis occupatio, quam ſuperba imperia diſtinuere. homines nobiles cum paucis ſenatorijs, quos additamenta factionis habent, quaecũque libuit probare, reprehendere, decernere, ea uti, libido tulit, fecere. uerum ubi, numero ſenatorum aucto, per tabellam ſententiae dicentur; illi ſuperbiam ſuam dimittẽt, ubi ijs obediendum erit, quibus antea crudeliſſime imperitabant. Forſitan imperator perlectis litteris decernes, quem numerum ſenatorum fieri placeat; quoq. modo in multa, & uaria officia diſtribuatur; et quoniam iudicia primae claſſis mittenda putem, quae deſcriptio, qui numerus in quoque genere futurus ſit. ea mihi omnia generatim deſcri-

ſcribere haud difficile factu fuit: ſed prius laborandum uiſum eſt de ſumma conſilij. idq. tibi probandum uerum eſſe. ſi hoc itinere uti decreueris; cetera in promptu erunt. uolo ego conſilium meum prudens, maximeq. uſui eſſe. nam ubicumque tibi res proſpere cedet, ibi mihi bona fama eueniet.
Sed me illa magis cupido exercet, ut quocumque modo, & quamprimum reſp. adiuuetur. libertatem gloria clariorem habeo. atque ego te oro, hortorque, ne clariſſimus imperator, Gallica gente ſubacta, populi R. ſummum, atque inuictum imperium tabeſcere uetuſtate, ac per ſummam ſecordiam dilabi patiaris. profecto, ſi id accidat, neque tibi nox, neque dies curam animi ſedauerit; quin in ſomnijs excitus furibundus, atque amens alienata mente feraris. namque mihi pro uero conſtat, omnium mortalium uitam diuino numine inuiſi: neque bonum, neque malum facinus cuiuſquam pro nihilo haberi: ſed ex natura diuerſa praemia bonos, malosq. ſequi. interea forte ea tardius procedunt: ſuus cuique animus ex conſcientia ſpem praebet. quod ſi tecum patria, atque parentes poſſent loqui, ſcilicet haec tibi dicerent. O Caeſar, nos te genuimus fortiſſimi uiri in optima urbe, decus, praeſidiumq. nobis, hoſtibus terrorem. quae multis laboribus, & periculis ceperamus, ea tibi naſcenti cum anima ſimul tradidimus, patriam maximam in terris, domum, familiamq. in patria clariſſimam, praeterea bonas artes, honeſtas diui-

tias, postremo omnia honestamenta pacis, & praemia belli. pro his amplissimis beneficijs non flagitium a te, neque malum facinus petimus, sed uti libertatem euersam restituas. qua re patrata, profecto per gentes omnes fama uirtutis tuae uolitabit. namque hac tempestate, tametsi domi, militiaeq. praeclara facinora egisti; tamen gloria tua cum multis uiris fortibus aequalis est: si uero urbẽ amplissimo nomine, & maximo imperio prope iam ab occasu restitueris; quis te clarior, quis maior in terris fuerit? quippe si morbo iam, aut fato huic imperio secus accidat: cui dubium est, quin per orbem terrarum uastitas, bella, caedes oriantur? quod si tibi bona libido fuerit, patriae, parentibus gratificandi: postero tempore, rep. restituta, super omnes mortales gloria agnita, tuaq. unius mors uita clarior erit. nam uiuos interdum fortuna, saepe inuidia fatigat: ubi anima naturae cessit, demptis obtrectatoribus ipsa se uirtus magis, magisq. extollit. Quae mihi utilissima factu uisa sunt, quaeq. tibi usui fore credidi, quam paucissimis potui, perscripsi. ceterum deos immortales obtestor, ut, quocumque modo ages, ea res tibi, reiq. pub. prospere eueniat.

DE . PORCIO . LATRONE

cuius infra Declamatio in Catilinam legitur, haec Seneca in prologo Declamationum.

LATRONIS *Porcij, cariſſimi mihi ſodalis, memoriam ſaepius cogor retractare, et a prima pueritia uſque ad ultimum eius diem productam familiarem amicitiam cum uoluptate maxima repetam. Nihil illo uiro grauius, nihil ſuauius, nihil eloquentia ſua dignius. nemo plus ingenio ſuo imperauit, nemo plus indulſit. in utraque parte uehementi uiro modus deerat: nec intermittere ſtudia ſciebat, nec repetere. cum ſe ad ſcribendum concitauerat, iungebantur noctibus dies, & ſine interuallo grauis ſibi inſtabat; nec deſinebat, niſi defecerat. rurſus, cum ſe dimiſerat, in omnes luſus, et in omnes iocos ſe reſoluebat. Cum uero ſe ſiluis montibusq. tradiderat, omnes illos agreſtes, in ſiluis ac montibus natos, laboris patientia ac uenandi ſollertia prouocabat: & in tantam ſic uiuendi peruenerat cupiditatem, ut uix poſſet ad priorem conſuetudinem retrahi. at, cum ſibi manum iniecerat, et ſe blandiendo, quo abduxerat, reuocabat; tantis uiribus incumbebat in ſtudium, ut non tantum nihil perdidiſſe ſed multum acquiſiuiſſe deſidia uideretur.*

De eodem idem sic controuersiarum lib. v. cap. XXIV.

IN *foro, ut nihil aliud, ipsum illos forum turbat. hoc, quod uulgo narratur, an uerum sit, tu melius potes scire; declamatoriae uirtutis* LATRONEM PORCIVM *unicum exemplum, cum pro reo in Hispania Rustico Porcio, propinquo suo, diceret, usque eo esse confusum, ut a soloecismo inciperet; nec ante potuisse confirmari, ac parietes desiderantem, quam impetrauit, ut iudicium ex foro in basilicam transferretur.*

PORCII. LATRONIS DECLAMATIO. CONTRA L. SERGIVM. CATILINAM

SI QVID *precibus apud deos immortales, sanctissimi iudices, uobiscum aliquando ualuissemus: iamdudum & poti remur rep. nostra florentissima; & ciues nostros haberemus tum studiosos rerum gerendarum, tum patriae simul, ac uirtutis amantissimos: idq. tem poris eximia laetitia frueremur, cum rationes omnes dicendi nostras in laudem summorum, atque optimorum ciuium consumendas esse uideremus. nihil enim statuimus animo dignius nec auctoritate maiorum, nec opinione populari, quam in eo*

genere uersari forensis exercitationis, quae canere laudes egregias summorum hominum posset, atque animos inflammare nostrae ciuitatis ad imitandum. uerum dicendi uoluptas olim, sapientissimo uiro, M. Catoni plane contigerit, nec non & Galbae, Scipioni, Gracchis, Porcinae, Crasso, atque Antonio, summis, atque ornatissimis oratoribus: quorum tempora singulari praestantia uirtutis, ac studio paene incredibili pulcherrimarũ artium floruerunt. nobiscũ uero, sententia nostra, bene ageretur, si modo tantum abessemus ab illa modestia temporum, atque hominum, nec incidissemus in atrocissimos reip. fluctus, ac miserandam temporum calamitatem. Marco siquidem Catoni, & Scipioni, coaetaneo suo, monumentis immortalibus huius urbis, et sine dubio clarissimis luminibus temporum suorum, de legibus dicendum erat, de institutis maiorum, de gloria militari, persaepe de laudibus, ac uictorijs. nobis uero, qui deuenimus in hanc truculentam temporum condicionem, sublata est omnis gratia dicendi, atque interceptus locus omnis aut iucundissimi sermonis, aut conciliandae beneuolentiae popularis. nam si quando uox nostra siue a foro, siue a curia desideratur; dicendum est perpetuo nobis aut de taeterrimis huius patriae calamitatibus, aut de nefarijs oppressionibus ciuium, aut de perditae iuuentutis nũc impudicitia flagitiosa, nunc ignauia singulari. quare pestium quanta in dies redundatio

est , uos estis testimonio , iudices , quorum aures caluerunt assiduitate paene quotidiana , copiaq. incredibili ciuilium controuersiarum . Diximus equidem paucis ante diebus , ut probe meminisse potestis , de L. Glabrionis immanitate, atque audacia, furiosissimi hominis , et sine dubio crudelissimi ; cuius in senatu sica pridie deprehensa est, qua M. Papirium, lucem omnis patriciae dignitatis, exstinguere moliebatur . nunc uero dicendum est de L. Catilinae sceleratissima mente, atque inusitata nequitia; quam nuper , in omnium ciuiũ perniciem, stragemq. redundaturam, dij immortales in auctorem sceleris, tum benignitate sua , tum consulari uigilia , retorserunt . quaeso igitur, iudices, diligenter attendite , remq. cognoscite barbaram crudelitate, periculo uero & calamitate reip. perniciosissimam . Lucius siquidem Catilina, non ignobili genere praeditus , neque infima uirtute, si dotes egregias tum fortunae , tum corporis ad dignitatem urbis, non ad perniciem, cõferre statuisset, remp. nuper ex atrocissimis bellorum ciuilium uulneribus paullisper respirantem nouis insidijs opprimere conatus est . quid exhorruistis , iudices ? non modo opprimere conatus est , sed crudelissime uexare : non uexare tantum, sed inaudito quodam genere feritatis exstinguere . manum ad id comparat , diuersam quidem genere , sed magnitudine sceleris , uitaeq. similitudine paene eandem : quam exacerbatam continua paenuria rei familiaris , et

ob

ob id deſiderio praedae mirabiliter flagrantem, illecebrae ſibi facillime conciliauerunt. conſilia nefarij facinoris in ampliſſimi ciuis M. Laecae domo decoquebantur: ad eam greges confluebāt perditorum adoleſcentium; quorum hic familiaritatem eximiam conſecutus fuerat, conciliatam partim aſſuetudine ſtupri, partim genere quodam nefariae largitionis. adhibiti ſunt & coetus barbarorum hominum, nobilitati non ſolum magnitudine, et ſumma aeris alieni, uerum etiam conſuetudine, ac ſtudio turpiſſimarum rerum. nec alae muliebres ab eo coetu religioſo, nocturno, prorſus abſuiſſe iudicatae ſunt. nulla denique portenta urbis, nullae finitimarum regionum peſtes repertae ſunt, quae nō denotatae ſollertiſſime per hunc, per magnitudinem inopiae facillime concitatae, repente deuolauerint in aream ipſam nefariae, atque flagitioſae coniurationis. Ratio conſiliorum fuit, ut Saturnalibus proxime futuris uniuerſi cum armis ad ipſius Laecae domū praeſto forent; ibiq. dato ſigno collaberētur omnes, partim ad diripiendā, inflammādamq. urbem, partim ad trucidandū ſenatū, partim ad eos conficiēdos, qui praeſidiū urbi ferre uoluiſſent; Catilinā interim omnes et ducem, et imperatorē appellarent. Audiſtis, iudices, ſatis euidenter, ut arbitror, conſiliū ſceleratiſſimi hominis Catilinae, reiq. indigniſſimae miſerabilē ac deteſtabilem crudelitatem: nūc uero audienda cauſſa eſt, agnoſcēdaeq. faces, quibus ille flagrauit ad cupidi-

tatem huiusmodi sceleratі facinoris obeundam. quas si plane comprobatas uobis, ut arbitror, plane q. illustratas euidentibus signis attulero: nihil erit impedimento, quin hostem reip. crudelissimum, atque infestissimum summis supplicijs, summis cruciatibus multandum, ac mactandum esse iubeatis. Tria, iudices, sententia mea, scelerata, crudelia, flagitiosa, inaudita, quae mentem Catilinae semper immoderatam, semperq. nouis rebus studentem, ad exitium patriae commouerunt, nunc dicenda sunt: primum, ratio quaedam tristis simultatis; qua ductus uniuersum senatum ex memoria repulsae consulatus capitaliter fuit semper insectatus: secundo, rabies quaedam temerariae ambitionis, sitiens immodicae gloriae, prorsusq. inflammata perpetua quadam, et singulari cupiditate dominãdi: postremo, coetus infames turpissimorum hominum, non modo fatigati diuturno malo domesticae necessitatis, uerum etiam imbuti flagitijs, ac consuetudine scelerum, sempiterna comite, & genitrice pessimarum cupiditatum. quod genus hominum Catilinam suum, etiam dormientem, e somno facillime excitare uoluisset. his autem ostensis breuiter, saneq. confutatis, quae pro defensione flagitiorum suorum nostri aduersarij dicenda esse putauerunt, finem adesse uobis intelligetis. Bello Mithridatico, iudices, longissimo quidem omnium, & sine dubio post Punicum periculosissimo, cum diutius in senatu de eligendo

impe-

imperatore dubitatum fuiſſet, planeq. omnes ambigerent, quisnam ſagaciſſimo regi ſagaciſſimus noſter imperator opponeretur: Catilinam inter omnes competitores, incredibili quadam ambitionis magnitudine deflagrantem, omnes ſenatoriae ſententiae reiecerunt. eo telo percuſſus adeo Catilina fuit, ut poſtea nullam omiſerit neque perturbandae curiae, neque inſectandi ſenatus occaſionem. uidebat namque deteſtandam cupiditatem ſuam, illo ſuperſtite, numquam in eum locum peruenturam, de quo illam pridem uniuerſae omnium uoces eijciendam eſſe putauiſſent. uoluebat item animo ſummas uitae neceſſitates: quibus exſuere ſe poſſe arbitrabatur, ſi qua ratione praeclaris magiſtratibus adſpiraſſet. nunc illas uero magis ac magis inſtauratas quotidie intelligebat: quandoquidem inſpicerent omnes, uitae ſuae rationes ea ſententia iugulatas prorſus exſtitiſſe, ac quidquid increpuiſſet ulterius, metuendam eſſe conſularem uigiliam, metuendum eſſe iudicium ſenatoriae auctoritatis. hanc uero ſpeciem, ita exſanguem, ita conſternatam, conſuetudo erexit uitae prauiſſimae ad omne facinus, neque otij ſui patiens, neque alieni. Qualis eius uita fuerit, etſi praeclare conſcientia publica teneatur: huic tamen illuſtrandae ſeu patefaciendae teſtes indubitati uideri poſſunt ij, qui ſacrarium illud libidinum colere, atque obſeruare conſueuerunt. quae nugae, dij immortales? quae portenta ſcelerum? qui libidinum gurgites?

quae

quae ſentinae flagitioſorum? Verum is rumor ſparſus eſt de moribus Catilinae, eaq. gentium opinio peruagata, quatenus exiſtimem uoces ipſas publicas non hominum eſſe, ſed oraculi potius nuncupandas. famam uero popularem, a maioribus noſtris ſaepenumero accepimus, neque temere umquam naſcituram eſſe, neque temere occaſuram. Decus illud egregium corporis non ad dignitatem nominis, ac gloriae, ſicuti par erat homini nobiliſſima familia nato, ſed, uti latro perditiſſimus, ad omne genus flagitij conferendum fuiſſe ſemper arbitratus eſt. uires ad ſtuporem hominum praeclarae, atque inuſitatae, perpetua uoluptatum intemperantia ſunt labefactatae. flos pueritiae uenuſtiſſimae ad intuentiū iucunditatem, cui non libidini patuit flagitioſae iuuentutis? aut quam turpitudinis notam non ſubeundam ultro, atque accerſendam eſſe cogitauit? lux illa uero praeclari, atque excellētis ingenij, quam omnes diuinā ſemper, & ſingularem, atque inuſitatam penitus eſſe arbitrabantur, nonne inter foediſſimas uoluptatum ſordes reſtincta eſt? omitto peſtis huius impuriſſimas uoces, mollitiem ſcenicam, obtuitus impudicos, blanditias muliebres, & omnem denique copiam non mediocrium uitiorum ſub illa frontis erudita ſimul, atque inſigni pulchritudine deliteſcentem. praetereo mentem illius plus quam gladiatoriam, ſitim incredibilem humani cruoris, mirum inconſtantiae genus; uultum nunc demiſſum,

missum, nunc alacrem, nunc anhelantem scelus, nunc gratia meretricia florescentem; summum pecuniae desiderium, summam simul prodigalitatem; contemptum incredibilem omnium bonorum, itemq. eximiam cum summis, atque ornatissimis ciuibus familiaritatem. nihil enim fuit isto monstro uersipellius, aut mutabilius hominum memoria: ita ut res diuersissimae saepenumero uideantur in eodem ingenio, tamquam in sentina quadam taeterrima, simul redundare. Quis igitur dubitandum esse putauerit, hominem praeditum huiusce institutione uitae, remotissimum ab omni genere humanitatis, perfacile sese taeterrimo cuique, atque immanissimo facinori fuisse accommodaturum? Fontem aperuimus, iudices, omnium Catilinae morum, atque omnis consuetudinis, unde illi demanauisse uim istam praeclaram consiliorum facillime intelligendum est: nunc uidendum est, spem atrocissimi sceleris unde illi subministratam fuisse iudicemus. Cum hic itaque secum repeteret memoria miserandam ignominiam comitiorum, turpesq. angustias afflictae rei familiaris; simulq. intueretur, uel sibi uiuendum, ac moriendum fore cum turpitudine summa, uel senatum nullum esse oportere; de ratione tollendi ipsius primum cogitare coepit. nam illo deleto, sine dubio intelligebat, uiam latissimam libidinibus suis continuo patere. uertit itaque oculos ad innumerabilem copiam iuuentutis, qua dies, ac noctes stipabatur

in

in exercenda consuetudine suarum cupiditatum: cum putauit manum ipsam hominum, tamquam hastam ualidissimam furoris sui, facillime sibi accommodari posse, quam contorqueret in omnium nostrum ruinam, atque interemptionem; ut quam cognouerat educatam uitae prauissimae institutis, imbutam saepenumero sanguine miserorum ciuiũ, ardentem incredibili desiderio praedae, sibi uero mira familiaritate cõciliatam. genus est hominum uehemẽter exercitatum ferro, atque inopia, duabus rebus ad omne genus facinoris paratissimum: quod quidem ego ciuitati nostrae, maxime debilitatae bellis ciuilibus, atque afflictae, magnitudine calamitatum, magnopere pertimescendum esse iudico. nihil enim illis praeter spem, atque animam fortuna reseruauit, alteram ad differendam uitae necessitatem, alteram ad liuorem suum magnifice accommodatam. nihil illis contemptibilius: quos siquidem rudimenta uitae traducta in hac tenuissima re deposita nunc in gladiatorijs muneribus, nunc alia facinoris atrocitate partim ad omne scelus, partim ad omnem patientiam erudierunt. uerum hae pestes, sententia mea, quo fuerint abiectiores, eo magis extimescendas esse reor, tamquam perpetuo seditionum ciuilium, ac rerum nouandarum auidissimas: siue quia uoluptatem capiant ex maerore sociae calamitatis: siue quia ciuitatum uersutiã, mutabilitatem rerum suarum portendi quodam modo arbitrantur. hi sunt quidem,

dem, quos in foro quotidie in oculis ciuium calamistratos, ac ueſtibus collucentes paſſim obuolitare cernimus, fortunas omnium popularium, atque otium ciuitatis luminibus conſignantes: qui non modo arrecti permanent ad opportunitatem cuiuſpiam praeſentis commodi, uerum etiam geſtiunt ad opinionē ſperatae utilitatis. Si feras quidē omnis generis, quo magis attenuatae fuerint paenuria edendi, eo magis praecipites, atque effrenatas ruere in perniciem uidemus: quid hanc deſperatorum colluuiem, ieiunam, ſitientem facultatum noſtrarum, quo impetu, quaue ſtrage ruituram eſſe creditis, aut debacchaturam, ſi ſe carceribus emiſerit? cum illae ratione careant, atque intelligentia; hi uero non abſint penitus ab ipſa facultate intelligendi. Grauiſſimi quidem ſunt morſus irritatae neceſſitatis. dij immortales, quae clades ab illa feritate hominum, quae genera flagitiorum emanauiſſent, ſi nocturnus iſte imperator quaſi quaſdam rapidiſſimas belluas in urbis penates immittere potuiſſet? horret animus, iudices, ea cogitatione complecti, quae miſeri pertuliſſemus, ſi ſopor oculos conſulares detinuiſſet. reſtinguenda eſt itaque flamma nobis ſcelerata, & atrox; dum adhuc uelata cineribus, ac ſopita, facultas reſtinguendi leuiſſime data eſt: ne, cum omnia comprehenderit, (quod immortales dij penitus auertant) nos fruſtra poſtmodum furibundam, atque exſultantem reſtinguere cupiamus. neque rectorem na-

uis

uis audiendum prorſus exiſtimo, in ipſo maerore calamitoſae tempeſtatis, quam illi fugere facillime licuiſſet, conſurgentem primo, ſibique, ac rebus ſuis naufragium minitantem: neque item gubernatorem urbis in ipſo excidio, & calamitate ciuitatis, quam impendentem prius ipſe conſilio ſuo, ſuaq. prudentia ſuſtinere quodam modo, ac propulſare potuiſſet. ſerae ſunt hominum lamentationes, prorſusq. uituperandae, quas occupatas in iis lugendis cernimus, quae uitio ſuo, deſidiaq. contigerunt. Callicratidi, Lacedaemoniorum duci, cum ornatiſſimam, cui praeerat, claſſem funditus amiſiſſet propter immoderatam gloriae cupiditatem, nihil ad eam reſtituendam nouiſſima conſilii ratio ſuffragata eſt; quam ita ſeruare poterat, ſi modo in ſtatione continuiſſet. Terentio Varroni ſempiternum dedecus, atque immortale monumentum erunt flagitioſae turpitudinis deletae ad Cannas temeritate ſua pulcherrimae Romanorum legiones: quae ſeruatae periculoſiſſimo tempore reip. ſine dubio fuiſſent et robur eximiũ pulcherrimae urbis, & perpetuum decus conſularis prudentiae, diſciplinaeq. militaris. recte itaque maiores noſtri ſummis laudibus efferendi ſunt, qui Sp. Melium, qui Gracchos, qui Manlium Capitolinum, qui Druſum, qui Saturninum, fortiſſimos homines, & reip. ſaepenumero non mediocriter opitulatos, quod deueniſſent in affectae tyrannidis ſuſpicionem, morte multandos eſſe putauerunt.

uerunt . nec Sp. Melio fauor amplissimus ciuitatis, nec Gracchis aui sui Scipionis, clarissimi uiri, memoria, nec Manlio celeberrima gloria Capitolij liberati, nec Druso sanctissimi sui penates, nec Saturnino ius sacrosanctae dignitatis auxiliata est. quid ita? quia necem paucorum, aut unius hominis, calamitati publicae maiores nostri semper anteponendam esse putauerunt. quid? genus crudelitatis eximium nõ sunt arbitrati, ciues eos perimere, summisq. affligere supplicijs, quorum in remp. persaepe clarissima beneficiorum genera extitissent? minime. quid ita? quia nullum satis dignum supplicij genus in eos consumi posse opinabantur, qui patriae suae libertatem opprimere statuissent: nec illos ciues esse iudicauerunt, quos abiecisse rationem patriae caritatis intuerentur. at contra, eos, qui tales interemissent, non modo dici, atque appellari ciues, ut essent, statuebant, sed afficiendos fore immortalibus donis, ac sempiternae hominum memoriae consecrandos. quid enim potest indignius dici, quam uitam, a patria susceptam, ad illius perniciem calamitatemq. conferre? quid fingi sceleratius, quam eorum poenas ac crudelissimam seruitutem excogitare, quos ijsdem moenibus, ac tectis constitutos eaedem leges, atque eadem uiuendi ratio continuisset? quid denique potest intolerabilius existimari, quam inferre delubris deorum immortalium, a facultatibus nostris illinc sceleratas faces, hinc acerbissimas

mas expilationes? haec qui curauerunt, iudices, aut qui tentauerunt, numquam ego alienos ab hostibus, aut dissimiles feritati bestiarum existimabo. Vidimus de spe perficiendi nefarij facinoris: uidendum est de loco, quam latebram commodissimam et tutissimam egregius artifex delegit cum contegendae conspirationi suae, tum armis omnibus eius artificij comprehendendis: ne forsan temere domum nobilissimi ciuis, atque opulentissimi M. Laecae delectam esse iudicetis. primum homo delectus est huiusmodi nefarijs cupiditatibus affinis, quo participe semper usus fuerat consiliorũ suorum, adiutore taeterrimarum libidinum, socio maximorum periculorum: cui, spectato frequenter in difficillimis rebus, summam huiusmodi atrocissimi mali tuto committi posse, facillime sibi pollicebatur. praeterea domum sibi deligendam esse iudicabat, solitudine locorum desertam, et ab omni frequentia populi remotissimam; quae scilicet uoces cõiurationis tutissime continere posset. contulit igitur sese in ipsam M. Laecae domũ, remotam ab omni celebritate, constipatam multitudine arbuscularum, et ab omni suspicione prodendi facinoris non mediocriter abhorrentem. quos uero tetenderit ibi coniurationis laqueos, aut quas catenas scelerum conflauerit nobis, ac facultatibus nostris, Saturnalium dies patefactura fuerat, nisi primum benignitate deorum immortalium, deinde, uigilantia consulari, nefariae sicae de manibus latronum exci-

excidissent. nullas amplius tendiculas pertimescamus ab exsecrabili monstro, nullas insidias ab hoste taeterrimo. tenetur fera; nec, si uiri estis, declinatura est telum ipsum sacrosanctae uestrae auctoritatis. Neue, Catilina, nescias, uigilantissimos cõsules habere remp. te, quocumque ueneris, quocumque abieris, diligentia nostra circumseptum teneri: quid hesterna nocte conciunculis tuis agitatum sit, licet mecum recognoscas. Cum ad M. Laecam uenisses, cum uno ex fidelissimis commilitonibus tuis ad multam noctem; teq. in interiorem una cum illo cubiculi partem recepisses, tamquam in sacrarium memorabile cupiditatum uestrarum: repente de Laeca sciscitari coepisti, num quis ex coniuratis aduenisset: cum subito Lentulus, ac Cethegus, taeterrima capita maleficiorum omnium, furibundi, atque alacres irruperunt, moxq. ingressi uociferare coeperunt: quid agis Catilina? cur uoluptates nostras diutius remoraris? praesto sunt Saturnalia nobis otiosis, atque oscitantibus, quem unum diem saepenumero nuncupare solitus es euersorem superbissimi ordinis, fugatorem aerumnarum nostrarum, lucem ac principem uniuersae nostrae dignitatis. num in gerẽdis negotijs ignoras sequendas esse temporum opportunitates, & in occasione rerum desidiam, ac tarditatem omnem quamdiligentissime fugiendam? mutabilissimae quidem sunt deorum uoluntates: & fortunam, cum abire permiseris, frustra postmodum

discedentem, ac fugientem sis imploraturus. talia uero conquerentem tu paucis pro re subsecutus, Aquilam argenteam proferri continuo iussisti, praeclaram auspicem, ac gubernatricem furoris tui futuram. testor noctem ipsam, impiarum molitionum tuarum consciam, ac testem, nihil ex ijs me fugisse, quae clandestini uestri conatus agitauerunt. perpauca satis attigisse fuerit, ne solitudine in ipsa latibulorum tuorum, cum ora uulgi plane deuitauisses, fefellisse te crederes diligentiam pariter, atque industriam consularem. Linquo telorum innumerabilem, atque inexcogitatam copiam, quam in ijsdem furialibus antris constipandam, atque occultandam fore curauisti: mitto litteras manu tua scriptas, diuersis municipijs reddendas, quo furori tuo succurrere, atque opitulari uellent: transeo rem illam simillimam prodigio, cum mane, isto iam coacto senatu, redundantibusq. subsellijs, serius in senatum praeter consuetudinem uenisses: quod nulli non oculi te senatorum statim consignarũt ingredientem, demisso uultu, pallore terribili, luminibus errantibus, ac facie praeseferente nescio quid inusitatae crudelitatis. praeterea Saturnalibus proxime futuris rẽ adoriri placuit, quo die ciuitas omnis feriata publico edicto conferre sese in montem Auentinum, ac rusticari quodam modo solita est: cum tu manum furoris tui diligenter armatam, atque instructam, primum ad caedem senatus, ac consulum,

deinde ad occupandam Capitolij arcem munitissimam fueras immissurus: atque his perfectis, daturus operam cum direptioni publicae, tum inflammandis aedibus, atque ijs trucidãdis, qui remp. defendere uoluissent. Videtis, iudices, lucem clarissimam rationum: quam ego profecto censeo nullis inuolucris tenebrarum suarum obruturos esse, nec M. Laecã, praeclaram sedem, atque officinã taeterrimae coniurationis, nec ipsum detestabile caput, atque obscenum artificem Catilinam. Cumq. haec omnia constent; animaduertendum est, pariter uno maleficij genere Catilinam non modo deos, ac patriam, uerum etiam mores, leges, consuetudinem urbis, atque instituta maiorum uiolasse. Primum XII *tabulis cautum esse cognoscimus, ne quis in urbe coetus nocturnos agitaret: deinde lege Gabinia promulgatum, qui coitiones ullas clandestinas in urbe conflauisset, more maiorum, capitali supplicio multaretur. de te itaque, Catilina, sciscitor, tun' coetus istos cõmilitonum tuorum contra praecepta* XII *tabularũ, contra leges nostras, contra uero senatus, ac plebis auctoritatem noctu cogendos esse putauisti? deinde quaero, si quando in lucem sepulcrales istae conciunculae tuae prodissent, quid responsurus fuisses senatui? quid consulibus? aut quid uiris optimis, atque amantissimis patriae? quid leges igitur nostras uiolas Catilina? quid senatus auctoritati cõtradicis? aequum enim est instituta maiorum, atque edicta grauis-*

ſimi, ſanctiſſimiq. ordinis, quia perſtringere uaeſania tua non es ueritus, ea reſtituas, ac ſarcias ſupplicij tui memorabili animaduerſione. Manlius Torquatus filium ſuum ſumma & ſingulari uirtute adoleſcentem, quod is in hoſtem contra mandatum patrium dimicaſſet, uictorem acriter percuti ſecuri iuſſit: nos uero te tam temerario auſu tendentem contra mandata ſenatus, contra uniuerſae Romanae reip. maieſtatem, Catilina, perferemus? maiores olim noſtri, ſapientiſſimi homines, et ſine dubio grauiſſimi, num leges e Graecia per legatos ſuos accerſendas eſſe putauerunt, quibus hanc imperij magnitudinem perpetuo ſtabilirent, ut tu, homo recens, ſeueritate illarum cum barbatulis tuis abutereris? non ita uiſum Carthaginienſibus, accepimus, in Hannone ſuo morti condemnando, fortiſſimo, ac triumphali uiro, quod is edicto ſenatus minus obtemperauiſſe putaretur. non ita placuit Athenienſibus, urbi ſine dubio doctiſſimae, atque eruditiſſimae, cum e Sicilia, belloq. grauiſſimo reuocandum eſſe Alcibiadem ſtatuerunt, ſummum & ſingularem imperatorem, quem iuberent expiare ſupplicio ſuo leges uiolatae religionis. non ita denique a maioribus noſtris iudicatum eſt, cohortibus exoletorum tuorum ſententia mea longe anteponẽdis, cum L. Sulpicium, conſulari familia ſummoq. ingenio uirum, propter exiguam notam libidinoſae ſuſpicionis cenſuerunt remouendum e ſenatu, multosq. dies in uinculis

culis habendum esse putauerunt. Vos uero, iudices, Catilinam non modo leges nostras, atque auctoritatem senatus crudeliter labefactantem, uerum etiam uniuersos cives ad perniciem ferro, flammaq. deuocantem, impune perferetis? Iacet homo prostratus euentu maximarum molitionum, ut qui conatus suos conscientia uestra patefactos atque illustratos cernat, neque contentos fuisse seu superstitione cruenti sacramenti, seu tenebris nocturnis, seu solitudine locorum maxima, et singulari. Contundite igitur, contundite, iudices, genus istud inauditi furoris: comprimite hominem gestientem effrenata temeritate, flagrantem inusitatis cupiditatibus, furentem incredibili superbia, spe nouandarum rerum mirabiliter inflammatum. quin etiam rem ipsam publicam non modo euentu crudelissimae calamitatis, uerum etiam metu, ac suspicione liberate. Diximus quidem sufficienter de senatoria simultate L. Catilinae, capite ac fonte sceleratae coniurationis: resq. omnes complexi sumus, quas aluisse furorem illum, ac primum excitauisse iudicauimus: nunc uidendum est de ratione ambitionis taeterrima, atque exitiabili, qua deflagrauisse perpetuo Catilinam superiori diuisione demõstrauimus. Cupiditates equidem plurimas in illo monstro calamitosas, ac nefarias omnes persaepe, iudices, animaduerti: libidinẽ unam perniciosissimam in primis conspicere uisus sum temerariae cuiusdam atque inconsideratae am

bitionis: qua duce properaſſe, nec ullo ſtudio umquam conſciſcendarum opum, nec ullo deſiderio dignitatum abſtinuiſſe reputatus eſt. putabat enim ſe fruſtra nobiliſſimo genere natum, fruſtra uirtutes eximias corporis, atque animi conſecutum fuiſſe, ni omnia diuina, atque humana truculentiſſimo genere cupiditatis inquinauiſſet: quosq. cernebat excellere Romae praeſtantia quadam dignitatis, beatiſſimos eos eſſe, & ſine dubio dijs aequiparandos fore arbitrabatur. id genus uaeſanae cogitationis hominem ſuapte natura praecipitem, atque inconſideratum compulit in abominandas, ac nefarias uitae cupiditates. isq. nuper comitijs conſularibus, quandoquidem ſuffragia curiae propter impendentem metum Parthici belli diligenter enucleata ſunt, quas non adijt ſenatorum uoces? aut quos ciuium cõſeſſus partim pecunia, partim obſeruationibus non obeundos ſuppliciter, ac contaminandos eſſe iudicauit? nulli tamen ad dignitatem gradus neque inſanienti, neque anhelanti bono candidato patuerunt. Eadem ratio ſceleratae libidinis illum ad maiorem uim ſcelerum paullo ante concitauerat. Piſonem meminiſtis, egregia uirtute adoleſcentem, niſi & idem cupiditatibus obtemperare conſueuiſſet, calamitoſam ſibi, ac multis in urbe ſeditionem excitauiſſe: cuius inſigni familiaritate, atque amicitia Catilinam uſum fuiſſe, nemo eſt qui neſciat: nec modo coniunxiſſe ſe temerario iuueni, uerum etiam

illum

illum, de successu rerum suarum non mediocriter trepidantem, in audacia simul, ac sententia confirmasse, cum se illi uigilantissimum socium, ac satellitem fidelissimum regendae, gubernandaeq. coniurationis fore polliceretur. quod si uotis sceleratorum hominum successus adspirassent; quanta strage ciuium creditis, aut quanto diluuio facultatum urbanarum ruituram fuisse detestabilem horum atque exsecrandam impietatem? uerum ij caelites, quorum auspicijs princeps, ac parens huius urbis Romulus pulcherrimi imperij Romani fundamenta iecit, tristissimam cladem, ac conatus perditos nece adolescentis interceperunt. Pisone mortuo conquieuisse Catilinam dicemus, aut incepti temerarij paenituisse? non modo non paenituit, nec requiescendum fuisse arbitratus est; sed rursus alio furori accessit. non consueuerat animus perpetuis cupiditatum flagitijs exercitatus, prima destitutione fortunae refrigescere, ac consternari: sed uix sepulta memoria Pisonianae coniurationis, L. Sidicinum adeptus est, potentissimum quidem hominem, ac tunc furentem singulari studio rerum nouandarum. uerum ea fax incendij rursum benignitate deorum immortalium, summaq. uirtute consulum restincta est. non obdormiscit tamen Catilina, his destitutus euentis uigiliarum suarum; sed rursus saeuit immanior; & quam remp. seruitio non potuerat obruere, destrangulandam penitus, ac tollendam cogitauit;

ſceleratus in omnem urbem, quam toties inſidijs appetiuiſſet; ſceleratiſſimus uero in patriam, cuius exſtant in illum ſumma, & commemoranda monuméta beneficiorum. Reminiſcere, quaeſo, Catilina, reminiſcere ferrum illud ſceleſtum, atque illas nefarias faces, quas iſtis ſanctiſſimis penatibus, atque iſti pulcherrimae patriae minitaris, non ad oppugnandam urbem, neque ad eam cócremandam tibi datas fuiſſe, ſed potius ad ſaluté ciuium, dignitatem imperij, libertatisq. noſtrae defenſionem. Per deos immortales oro te, Catilina, ſi patria tecum his uocibus uteretur, quid eſſes illi, quae ſo, reſponſurus? Ego te paruulum, Catilina, cum in primis ornatiſſimo genere gentis naſci uoluiſſem, deinde ſummis dotibus exornaſſem, tum corporis, tum animi; tum duabus rebus inſtituendum putaui, ferro, ac flamma; quibus eſſet parata tibi facultas tum amplificandi imperij mei, tum defendendae publicae libertatis. quid eam uim armorum in uiſcera noſtra torques? aut quid conuertis in exitium ciuium meorum inſtitutam diligentia mea, meisq. rationibus eruditam dimicandi facultatem? maiores contra tui ſummis a me beneficijs, atque honoribus aucti, pro magnitudine ſuſceptarum dignitatú pulcherrimas in urbe ſaepenumero leges, pro praeſtantia beneficiorum clariſſimas ex hoſtibus uictorias referre conſueuerunt: tu mihi luctus acerbiſſimos paras pro ſumma copia beneficiorum meorum, tu caedes ciuium, tu domorum incendia,

tu uexationes uirginum, tu uastitatem urbis, tu genus atrocissimae seruitutis. O crudelissimum hominum genus, et ab omni penitus humanitate derelictum. tu studio flagras eius urbis euertendae, quam nec Carthaginiensium astutissimi doli, nec Numantinorum eximiae uires, nec Graecorum erudita, & praeclara ingenia labefactare, obscurareq. potuerunt? quid si citêtur hi populi rursum diuinitus, atque istae urbes redeant in statum uetustissimae dignitatis: certe non ipso scelere tuo quidquam in me crudelius, nec quidquam magis extimescendum molituras fuisse praedicabunt. sed ad te redeo. Temperarem ego memet mihi, cursumq. istum uiolentae orationis forsitan reuocandum esse iudicarem tum ab odio tuo, tum ab ipsa dicendi acerbitate, si quê in te sensum patriae caritatis adspicerem, aut ullo te pacto posse arbitrarer sceleratam istam mentem relinquere: sed id genus est cupiditatum tuarum, ut restinguendarum forsan rationem aliquam consequi possis, sanandarum nullam. nec te prius amissurum peruersitaté istam animi puto, quam uitam amiseris. Vellem reuiuisceres Ahala Seruili: non exspectaremus sententiam iudicum: neque abuteremur maiestate senatus, atque auctoritate populi R. sed magnitudinem tanti flagitij sanguine tuo statim expiauisses. nam de senatus uoluntate nihil ambigimus. modo non impediretur legibus, repente profecto fueras poenas impietatis tuae dignissimas laturus.

Vtinam

Vtinam deorum immortalium munere, iudices, mentem, atque animum huius introſpiceremus: ne qua uobis fieret puniendi dubitatio, qui tantum ſcelerum ingenio conflauiſſet. uideretis enim mentem anhelantem triſtiſſimum genus minarum, mentem debacchantem inaudita feritate, furentem incredibili uaeſania, ſitientem cruoris urbani, praedae auidiſſimam, uobis, atque omnibus ferro flammaq. minitantem. Catilinam uobis demonſtrauimus, iudices, irritatum perſaepe repulſis comitialibus nullas uocum, aut ſuffragiorum corruptelas fuiſſe praetergreſſum; deinde nullis rationibus infractum ac perterritum de perſeuerantia ſcelerum ſuorum deſtitiſſe. quibus animaduertere ſane poteſtis, quanta ſemper immanitate laborauerit ambitionis. ſupereſt nouiſſima pars diuiſionis, grex ipſe ſodalium Catilinae truculentus, atque amens: cuius in manu non exiguam rationem fuiſſe diximus excitandae coniurationis. Lentulus ſiquidem, & Cethegus, terribilia portenta noſtrae ciuitatis, furiaeq. uel certiſſimae populi R. multa de magnitudiné ſua in ipſis concionibus, multa de dignitate imperij ſui futuri palam praedicare conſueuerunt, tamquam ſi deorum immortalium concilio interfuiſſent. primum Lentulus in libris Sibyllinis neſcio quid perſpexiſſe ſe praedicabat, quod uiri acutiſſimi, atque peritiſſimi, L. Cornelius, ac Cn. Piſo, cuſtodes publicarum caerimoniarum, nequaquam proſpicere potuerunt. lucem

nam-

namque, ait, nescio quam de domo Cornelia quondam proditurам fore, quae gloria nominis sui Romanum imperium simul & complexura sit, et illustratura: eoq. genere uaticinij dignitatem suam portendi fataliter putauit: planeq. opinatur fati sui rationem in ipsa latebra Sibyllinae diuinationis, tamquam in equo Troiano, delitescere. ego uero Sibyllam sine dubio sapientissimam mulierem fuisse iudico, uisamq. idoneam dijs immortalibus, cui singularem quandam uim diuinandi concederent: uerum illam deliram penitus, ac prorsus caecam fuisse affirmarem, si quam spem dignitatis in hac crudelissima peste reposuisset. si quid tamen cecinisse uisa est, quod ad Corneliam gentem pertinere uideretur: uim omnem illius diuinationis in uno L. Sylla consumptam fuisse iudicemus, cuius paullo ante resp. sensit & crudelissimam simul, & amplissimam potestatem. nec ego deos immortales huic imperio tam infestos esse reor, neque a salute populi Romani tam abhorrentes, ut homini dementissimo regnum concederent huius sanctissimae, atque optimae ciuitatis. Syllam profecto crudelitas uicit: at ipse maximarum laudem uirtutum, & rei militaris summam, ac singularem gloriam consecutus est. Lentulum uero nullae uictoriae nostrae ciuitati, nullum studium armorũ, nulla praestantia uirtutis aut ingenij commendauit. quae uero non tabernae potius, aut qui non greges infamium hominum Sibyllinum istum principem

con-

concelebrarunt? nam uitam eius commemorare non eſt neceſſe, uerſatam ſemper in obeundis libidinibus, ac ſocietate turpiſſimorum hominum nobilitatam, nihil in eo ſanguinis auiti, nihil induſtriae Romanae, nihil ſplendoris domeſtici, nihil auitae frugalitatis. fingite uobis, iudices, fingite dignitatem huius hominis tum florentem ampliſſimo magiſtatu, tum omnibus populi Romani muneribus exornatam. quantum, quaeſo, ſanguinis ciuilis in foro, in curia redundaturum eſſe creditis? aut quantam uim libidinis, atque impudicitiae per omnium ciuium cubicula demanaturam? profecto dignitate fretus, ea, quae priuatus concupiuiſſet, ſine dubio conſequeretur: ferretur amẽs in omnia: nec ullae rationes conſiliorum, aut pudoris, nec ulla ſtudia humanitatis refrenarent praecipitẽ, atque inuſitatum curſum uetuſtae crudelitatis. Cethegus, inferior nobilitate, atque ingenio, uehementia furoris longe immanior, parum a Lentuli ſomnio diſcedere uiſus eſt: uerum inſaniam leuiſſimae opinionis modeſtiore loquendi ratione contegere uelle uidetur. genus eſt idem tamen furoris, eademq. ratio concelebratae diuinationis. tales hi ſcelerum artifices, amboq. concitati ad euertendam remp. partim a uaeſana ſpe uaticinij commemorati, partim a nefaria ſcelerum aſſiduitate, Catilinam offenderunt nouis rebus ſtudentem: cuius praeſidio, conſilioq. cupiditates ſuas ita iuuari poſſe facillime crediderunt,

ſi

ſi uiro ſociorum copioſiſſimo ſeſe coniunxiſſent . eſt enim in illo monſtro, ſicuti paullo ante tetigimus, uis eximia facetiarum, & ratio quaedam adumbrata uirtutum, facilis ad comprehendendum omnium hominum familiaritates. Hunc igitur Catilinam adepti Cethegus, ac Lentulus, & ipſi lenocinijs ſuis inſignes, ad omne genus beneuolentiae ſubeundum deflagrare coeperunt admirabili quadam cupiditate ſeu diripiendae urbis, ſeu potiũdae dominationis . Hae ſunt, iudices, huius nefarij facinoris abominandae faces : hi ſunt crudeles igniculi, quibus exarſiſſe Catilinae ferocem animum, facillime credendum eſt. talibus initijs conſociati principes nefandae coniurationis, manum exiguam deſperatorum hominum, atque obſcenae iuuentutis pedetentim coegerunt; coactam, quid uellent, edocuerunt; edoctam, pari cupiditate ſceleris inflammauerunt; inflammatam denique pepulerunt, ut in omnium noſtrum facultates, ac uitam facillime conſpirarent . Furias iſtas audiſtis iudices, commodiſſimas, ac paratas non modo ad uiuos commouendos in omne facinus, uerum etiam ad mortuos ex ipſo erebo, medijsq. buſtis excitandos. reperti ſunt tamen atrociſſimi ſceleris patroni, quiq. immanitatem deteſtandae rei tum contegere uerbis, tum excuſare conati ſunt. L. Hortenſius, uir eximia caritate reip. ſummisq. ornamentis praeditus & ſcientiae, & moderationis, nequaquam omnia credenda eſſe dicit : iubetq.

gra-

grauissimis hominibus facilitatem iudiciorum diligenter esse continendam. primum affirmat Catilinam in perpetua custodia senatus exstitisse; denique numquam ferme discessisse a latere P. Caepionis, nobilissimi ciuis, atque integerrimi uiri; ita ut lepide dicat, disseparationi eorum neque solem orientem umquam, neque occidentem interuenisse. Credo equidem sapientissimum hominem Hortensium, ut est innocentia singulari, summaq. uirtute, cuncta ipsa, quae grauissime simul, atque ornatissime complexus est, ita uera esse, sicuti dixerit, existimare. sed longe graditur a sententia mea. Quaero igitur de te, L. Hortensi, teq. obtestor, atque obsecro per ipsum ius uetustissimae nostrae familiaritatis: si L. Catilinam constat dies omnes omniũ ciuium conscientia, siue in foro, siue in turmis agere, nunc stipatum cateruis exoletorum suorum, nunc uero gladiatorijs agminibus per ora uulgi palam obuolitare: si manifestum est, noctes omnes aut in lustris scortorũ, aut in antris M. Laecae ducere, uiri, tuo iudicio, non abhorrentis a reip. caritate: quid est, quod illum obuersatum dicas in perpetua custodia atque oculis senatorum? nisi forte custodiam senatoriam uocas uel exiguam moram ipsius curiae consilijs obeũdis. Quod uero pertinet ad ipsius Caepionis familiaritatem assiduam, beneuolentiamq. singularem: nihil est, quod insimulationi nostrae derogandum esse iudicetis. diximus enim superius, ingenij Catilinae miros

miros atque occultiſſimos eſſe receſſus, nec qui cognoſci, ſeu perluſtrari facillime poſſent. uigent enim in illa clade res diuerſiſſimae pariter, continentia, et libido. nihil illo perſpexi affixius ad colenda bonorum conſortia; nihil ſollertius ad illis inſidiandum: nihil illius munificentia inſignius; nihil auidius rapacitate: nihil acutius conſilio; nihil temeritate contemptibilius. Quae cum ita ſint; Caepionem admirabimur in tantis uiarum ambagibus errauiſſe? me, me, inquam, fateor, iudices, uetuſtiſſima quadam familiaritate Catilinae coniunctum, perſaepe delirauiſſe, miris perplexionibus illius, neque umquam certi quidquam in illo ingenio comprehendere potuiſſe. nihil igitur erit miri, ſi uirum integerrimum Caepionem uerſutiſſimi hominis doli, atque inconſtantiſſimi mores fefellerunt. Non erit itaque neque prudentiae tuae, neque grauitatis, Hortenſi, candidiſſimam opem humanitatis tuae, ſummamq. dicendi copiam ſontibus ipſis polliceri, aut, quam beſtiam irretitam iudicio tenemus, diſſolutam, atque exſultantem reip. immittere. quod te numquam commiſſurum fuiſſe arbitrarer, niſi qui me mores, iidem te Catilinae ſine dubio fefellerunt. Satis oſtentatas uobis putamus, iudices, tum rationes periculi noſtri, tum huius immaniſſimi ſceleris atrocitatem. nam ſi odio ſenatus maximo Catilinam arſiſſe demonſtrauimus: ſi rationes uitae ſuae ueteres, ac nouas in exercitatione taeterrimarum libidinum collocatas:

tas ; si spem perficiendi sceleris homini prosequentissimo inimicitiarum ; si denique locorum, ac temporis opportunitates exstitisse : praeterea si rabiem quandam ambitionis in illo fuisse diximus : si nullam potestatem referendarum libidinum, aut ullum paenitentiae locum : postremo si copiam innumerabilem desperatae iuuentutis cum illo coniunctam fuisse patefecimus ; et eam simul ostendimus suopte ingenio furentem incredibili audacia, summaq. cupiditate prodendae, ac uexandae urbis inflammatam : quid erit, iudices, quod dubitetis de liberanda patria, deq. ulciscenda crudelissimi sceleris immanitate? nouistis enim facinus inauditum omnium hominum memoria, facinus atrox, superbum, nefarium, perniciosum, remotissimum ab omni humanitate, lege, consuetudine : cuius acerbitatem si minus animo bene perspexistis, quaeso, mecum diligenter attendite. Scelus illud, iudices, euersionem nefariam moliebatur amplissimae nostrae dignitatis, interitum crudelissimum senatorij ordinis, caedem communem omnium bonorum. huius sceleris libido reposita erat in diripiendis omniũ ciuium facultatibus, atque opprimenda urbis libertate : huic sceleri parabantur taeterrimae coniugum, ac liberorum nostrorum uexationes : in hoc scelere uersabantur denique faces inferẽdae penatibus nostris, expilationes aedium, stupra uirginum Vestalium, luctus, ac maeror miserabilis uniuersae ciuitatis. Quae si uobis, ut sunt

indigna atque intolerabilia uidentur: non iniquũ erit auctores horum malorum multare taeterrimis supplicijs, clademq. omnium crudelissimã e uisceribus reip. propulsare. Tenetis exempla maiorum, atque omniũ gentium auctoritatẽ, qui semper summas, ac singulares poenas in eo genere hominũ consumendas esse putauerunt, qui rationes habuissent aut prodendae patriae, aut opprimendae publicae libertatis. nihil igitur erit impedimento, quin audaciam crudelissimi hominis Catilinae crudelissimo genere suppliciorum expietis; ut ultionem ex illorum cruciatibus, ac poenis capiat resp. quorum erat conflagratura manibus, nisi sanctissimi imperij R. custodes, ac uindices dij immortales nefarijs uotis obstitissent. Credite, iudices, hodierno die consurrexisse uniuersam urbem, conspecturam ex iudicio uestro, planeq. animaduersuram, quid in posterum de salute sua, deq. facultatibus suis sperandum sit. credite item, uim uniuersam flagitiosae iuuentutis aut hodierno Catilinae supplicio simul conficiendam fore, aut illius liberatione laetam, atque exsultantẽ non multo post in omnium nostrum perniciem una cum illo celerrime consurrecturã. agitur siquidem hodierna uestra sententia de salute huius pulcherrimae atque optimae ciuitatis, de stabilitate imperij Romani, de legum incolumitate, de libertate ciuium, de pudicitia liberorum, ac coniugum uestrarum. huius enim pestis idẽ scelus erat, ut non grassaturum per capita paucorum, sed tam-

quam atrociſſima uis ueneni, per omne corpus urbis demanaturũ. quod ſcelus, aut quam peſtem ſi uindicandum eſſe cenſebitis, ut reor, et reſp. deſiderat: putate profecto deos immortales, et in primis Capitolinum Iouem, ſempiternum cuſtodem, ac uindicem huius imperij, pro liberatis eorum templis, ac caerimonijs gratias nobis ampliſſimas eſſe reddituros: putate pariter idem facturam eſſe curiam, pro defenſa conſulum uita, ſeruataq. ſenatorij ordinis dignitate: putate matronas urbis, ac liberos noſtros, ob ſeruatam pudicitiam, ſupplices, ac cõgratulantes uniuerſos ad genua ueſtra ſeſe obuerſaturos fore: putate uirgines Veſtales, atque ipſam maieſtatem ampliſſimi numinis, ob liberationem ſuam, ſumma uobis laetitia congratulaturam: putate denique ciues omnes, ob retentam uitam, ac libertatem ſuam, penates publicos, pro conſeruatis focis, atque aris, parietes urbis, pro taeterrimo genere uaſtitatis propulſato, ferme incredibili gaudio exſultaturos: putate tandem, hodierno iudicio paratũ eſſe uobis aut immortale dedecus, aut memoriam nominis ſempiternam. multa ſunt equidem in hac uita, quae turpiter, ac calamitoſe neglecta reſtitutionẽ tamen quandã quodam modo patiantur: huius uero uindicandi ſceleris ſi praeſentẽ facultatem neglexeritis, fruſtra poſtea recuperandae copiã quaeretis. aut hodie uobis propulſanda eſt e uiſceribus reip. peſtifera uis calamitatis: aut ipſi patriae ſine dubio concidendum.

utrum

utrum eligendum ſit, uos uideritis. Quid? eſtis iudices humanitate tanta, ne ſecordia dicam, ut eorum uitam, ac ſpiritum diutius in rep. commorari patiamini, qui uitae, ſalutiq. ciuium crudeliter inſidiati ſunt? proponite uobis ante oculos, ac meditatione crebra reuoluite diem illum nefarium, quo ſalus omnium ciuiũ, quo facultates noſtrae, quo ipſa reſp. peritura fuerat: quando ſcilicet adſpeximus beſtias iſtas emiſſas carceribus per urbem omnem, per domos noſtras furialiter exſultãtes, ipſumq. in primis miſerandi facinoris ducem, ac principem Catilinam, confirmatum hoc iudicio, ſpe plenum, laetitia geſtientem, nunc hos ad caedem noſtram, nunc illos ad rapinam, atque inflammationem aedium deuocantem: coniuges e complexibus noſtris ad libidinem uictorum raptae fuiſſent: liberi ad ſtupra de gremijs parentum extorti, pretioſa ſupellex aſportata: tecta cõflagraſſent ignibus: corpora caeſa paſſim iacuiſſent: omnia denique gemitu, fletuq. redundaſſent. haec fuiſſet imago miſerrimae urbis; quã urbem a maioribus noſtris florentiſſimam accepimus, et, ſi prohibueritis, claram atque excellentem poſteris noſtris tradituri ſumus. Per humanitatẽ denique ueſtram uos obteſtor, atque obſecro iudices, per amorẽ huius pulcherrimae, atque inuictiſſimae urbis, per omnia, quae uobis iucũdiſſima ſunt in uita, prouidete iterum atque iterum, ne liberati quondã tot ampliſſimis bellorũ periculis, tot imminẽtibus malis erepti, nunc per ignauiã ueſtram, ac

deſidiam periclitemur. eripite uitam ciuium a miſeranda crudelitate: prohibete penates ueſtros a nefarijs ignibus: ſeruate pudicitiam neceſſitudinum ueſtrarũ a taeterrimis uexationibus: liberate templa deorum a triſtibus rapinis: ſubtrahite fortunas publicas ab indigna direptione: protegite magiſtratus ueſtros ab inaudita feritate: defendite denique uniuerſam urbem ab hoc inuſitato prorſus, & triſtiſſimo genere calamitatis.

De ſequenti oratione ſic Quinctilianus lib. IV. cap. I

Quid? non Salluſtius directo ad Ciceronem, in quem dicebat, uſus eſt principio, & quidem protinus: Grauiter, et iniquo animo maledicta tua paterer, M. Tulli.

C. SALLVSTII. CRISPI IN. M. TVLLIVM CICERONEM ORATIO.

GRAVITER, *& iniquo animo maledicta tua paterer, M. Tulli, ſi te ſcirem iudicio magis, quam morbo animi, petulantia iſta uti. ſed quoniam in te neque modum, neque modeſtiam ullam animaduerto: reſpondebo tibi: ut, ſi quam maledicendo uoluptatem cepiſti, eã male audiendo amittas. Vbi querar? quos implorem P. C. diripi remp. atque audaciſſimo cuique eſſe perfidiae?*

diae? an apud populũ R. qui ita largitionibus corruptus est, ut sese, ac fortunas suas uenales habeat? an apud uos P. C. quorum auctoritas turpissimo cuique, et sceleratissimo ludibrio est? ubi M. Tullius leges, iudicia populi R. defendit, atque in hoc ordine ita moderatur, quasi unus reliquus ex familia uiri clarissimi, Scipionis Africani, ac nõ repticius, accitus, ac paullo ante insitus huic urbi ciuis. An uero, M. Tulli, facta ac dicta tua obscura sunt? an non ita a pueritia uixisti, ut nihil flagitiosum corpori tuo putares, quod alteri collibuisset? an scilicet istã immoderatam eloquentiam apud M. Pisonem non pudicitiae iactura perdidicisti? itaque minime mirã dum est, si eam flagitiose uenditas, quam turpissime parasti. Verum, ut opinor, splendor domesticus tibi animos attollit, uxor sacrilega, ac periurijs delibuta, filia matris pellex, tibi iucundior, atque obsequentior, quam parenti par est. domum ipsam tuam ui, & rapinis, funestam tibi ac tuis, comparasti, uidelicet ut nos commonefacias, quam conuersa sit resp. cũ in ea domo habitas, homo flagitiosissime, quae P. Crassi, uiri consularis, fuit. Atque haec cum ita sint; tamen Cicero se dicit in consilio deorum immortaliũ fuisse; inde missum huic urbi, ciuibusq. custodem, absque carnificis nomine, qui ciuitatis incommodũ in gloriam suam ponit: quasi uero non illius coniurationis caussa fuerit consulatus tuus, et iccirco resp. disiecta eo tempore, quo te custodem habebat. Sed, ut opinor, illa te magis ex-

tollunt, quae post consulatum cum Terentia uxore de rep. consuluisti: cum legis Planciae iudicia domi faciebatis: ex coniuratis alios morte, alios pecunia condemnabas: cum tibi alius Tusculanũ, alius Pompeianam uillam aedificabat, alius domum emebat: qui uero nihil poterat, is erat calumniae proximus, is aut domum tuam oppugnatum uenerat, aut insidias senatui fecerat, denique de eo tibi compertũ erat. Quae si tibi falsa obijcio; redde rationem, quantũ patrimonij acceperis, quid tibi litibus accreuerit, qua ex pecunia domum paraueris, Tusculanũ & Pompeianum infinito sumptu aedificaueris. aut, si retices; cui dubium potest esse, quin opulentiam istam ex sanguine, & uisceribus ciuiũ paraueris? Verũ, ut opinor, homo nouus Arpinas, ex C. Marij familia, eius uirtutem imitatur; contemnit simultatem hominum nobilium; populi R. curam habet; neque terrore, neque gratia commouetur. Illud uero amicitiae tantum, ac uirtutis est animi? immo uero homo leuissimus, supplex inimicis, amicis contumeliosus, modo harum, modo illarum partium, fidus nemini, leuissimus senator, mercenarius patronus, cuius nulla pars corporis a turpitudine uacat: lingua uana, manus rapacissimae, gula immensa, pedes fugaces; quae honeste nominari non possunt, inhonestissima. Atque is, cum eiusmodi sit, tamen audet dicere: O fortunatam natã me consule Romam. Te consule fortunatam, Cicero? immo uero infelicẽ, et miseram, quae

cru-

crudelissimam proscriptionem ciuium perpessa est; cum tu, perturbata rep. metu perculsos omnes bonos parere crudelitati tuae cogebas; cum omnia iudicia, omnes leges in tua libidine erant; cum tu, sublata lege Porcia, erepta libertate, omnium nostrum uitae, necisq. potestatem ad te unum reuocaueras. Atque parum est, quod impune fecisti; uerum etiam commemorando exprobras, neque licet obliuisci seruitutis suae. Egeris, oro te Cicero, perfeceris quod libet: satis est perpessos esse: etiámne aures nostras odio tuo onerabis? etiamne molestissimis uerbis insectabere? Cedant arma togae, concedat laurea linguae. Quasi uero togatus, et non armatus ea, quae gloriaris, confeceris, atque inter te, Syllamq. dictatorem, praeter nomen imperij, quidquam interfuerit. Sed quid ego plura de tua insolentia commemorem? quem Minerua omnes artes edocuit, Iuppiter optimus maximus in consilio deorum admisit, Italia exsulem humeris suis reportauit. Oro te, Romule Arpinas, qui egregia tua uirtute omnes Paullos, Fabios, Scipiones superasti, quem tandem locum in hac ciuitate obtines? quae tibi partes reip. placent? quem amicum, quem inimicum habes? cui in ciuitate fecisti insidias, ancillaris. quo iure, cum de exsilio tuo Dyrrhachio redisti, eum sequeris? quos tyrannos appellabas, eorum nunc potentiae faues? qui tibi ante optimates uidebantur, eosdem nunc dementes, ac furiosos uocas? Vatinij caussam agis: de

† Sironia

Sextio male existimas: Bibulum petulantissimis uerbis laedis: laudas Caesarem: quem maxime odisti, ei maxime obsequeris: aliud stâs, aliud sedens, de rep. sentis: his maledicis, illos odisti: leuissime transfuga, neque in hac, neque in illa parte fidem habes.

IN. SALLVSTIVM. ORATIO QVAE. CICERONI. FALSO TRIBVITVR

E A DEMVM *magna uoluptas est, Crispe Sallusti, aequalem, ac parem uerbis uitam agere, neque quidquam tam obscenum dicere, cui non ab initio pueritiae omni genere facinoris aetas tua respondeat, ut omnis oratio moribus cõsonet. neque enim, qui ita uiuit, ut tu, aliter, ac tu, loqui potest: neque qui tam illoto sermone utitur, uita honestior est. Quo me uertam P. C.? unde initium sumã? maius enim mihi dicendi onus imponitur, quo notior est uterque nostrum. quod si aut de mea uita, atque actibus nostris huic conuiciatori respondero; inuidia gloriã consequetur: aut, si huius facta, mores, omnem aetatem nudauero; in idem uitium incidã procacitatis, quod huic obijcio. id uos, si forte offendimini, iustius huic, quam mihi, succensere debetis, qui initium introduxit. ego dabo operã, ut et pro me minimo cum fastidio respondeã, et in hunc minime mentitus*

titus esse uidear. Scio me P. C. in respondendo non habere magnam exspectationem; quod nullum uos sciatis nouum crimen in Sallustium audituros, sed omnia uetera recognituros, queis et meae, et uestrae iam, et ipsius aures calent. uerum eo magis odisse debetis hominem, qui ne incipiens quidem peccare minimis rebus posuit rudimentum, sed ita ingressus est, ut neque ab alio uinci possit, neque ipse se omnino reliqua aetate praeterire. itaque nihil aliud studet, nisi, ut lutulentus sus, cum quouis uolutari. longe uero fallitur opinione. non enim procacitate linguae uitae sordes eluuntur: sed est quaedam calumnia, quá unusquisque nostrum testante animo suo fert, de eo, qui falsum crimen bonis obiectat. quod si uita istius memoriam uicerit; aliam P. C. non ex oratione eius, sed ex moribus spectare debetis. iam dabo operam, quam maxime potero, ut breue id faciam. neque haec altercatio nostra uobis inutilis erit P. C. plerúque enim resp. priuatis crescit inimicitijs; ubi nemo ciuis, qualis sit uir, potest latere. Primum igitur, quoniam omnium maiores Crispus Sallustius ad unum exemplum, et regulam quaerit, uelim mihi respondeat, numquid ij, quos protulit, Scipiones, et Metelli ante fuerint aut opinionis, aut gloriae, quam eos res gestae suae, & uita innocentissime acta cómendauit? quod si hoc fuit illis initium nominis, et dignitatis; cur non aeque de nobis existimetur? cuius et res gestae illustres sunt, et uita integerrime acta.

quaſi uero tu ſis ab illis uiris Salluſti ortus: quod ſi eſſes; nonnullos iam tuae turpitudinis pigeret. ego meis maioribus uirtute mea praeluxi: ut, ſi prius noti nõ fuerint, a me accipiant initiũ memoriae ſuae. tu tuis uita, quam turpiter egiſti, magnas offudiſti tenebras: ut, etiam ſi fuerint egregij ciues, certe uenerint in obliuionem. quare noli mihi antiquos uiros obiectare. ſatius eſt enim, me meis rebus geſtis florere, quam maiorum opinione niti; et ita uiuere, ut ego ſim poſteris meis nobilitatis initium, et uirtutis exemplũ. Neque me cum ijs cõferri decet, P. C. qui iam deceſſerunt, omniq. odio carent, et inuidia, ſed cum ijs, qui mecum una in rep. uerſati ſunt. Sed ſi fuerim aut in honoribus petendis nimis ambitioſus; (non hanc dico popularem ambitionem, cuius me principem confiteor, ſed illam pernicioſam contra leges, cuius primos ordines Salluſtius duxit) aut in gerendis magiſtratibus, aut in iudicandis maleficijs tam ſeuerus; aut in tuenda rep. tam uigilans; quam tu proſcriptionem uocas: credo quod non omnes tui ſimiles incolumes in hac urbe uixiſſent. at quanto meliore loco reſp. tuenda ſtaret, ſi tu, par ac ſimilis ſceleſtorum ciuium, una cum illis adnumeratus eſſes? An ego tunc falſo ſcripſi, Cedant arma togae; qui togatus armatos, & pace bellum oppreſſi? An illud mentitus ſum, Fortunatam me conſule Romam; qui tantum inteſtinum bellum, & domeſticum urbis incendium exſtinxi? Neque te tui piget homo leuiſſime

me, cum ea culpas, quae in historijs mihi gloriae ducis? An turpius est, P. C. scribentem mentiri, quam illum palam hoc ordine dicentẽ? Nam quod meam aetatem increpuisti: tantum me abesse puto ab impudicitia, quantum tu abes a pudicitia. Sed quid ego de te plura querar? Quid enim mẽtiri turpe duces, qui mihi ausus sis eloquentiam ut uitium obijcere? cuius semper nocens eguisti patrocinio. an ullum existimas posse fieri ciuem egregiũ, qui non his artibus & disciplinis sit eruditus? an ulla alia putas esse rudimenta, et incunabula uirtutis, quibus animi ad gloriae cupiditatem aluntur? Sed minime mirũ est, P. C. si homo, qui desidiae, ac luxuriae plenus sit, haec ut noua, atque inusitata miratur. Nam quod ista inusitata rabie petulanter in uxorem, & in filiam meam inuasisti, quae facilius mulieres se a uiris abstinuerunt, quam tu uir a uiris: satis docte ac perite fecisti: nõ enim me sperasti mutuam tibi gratiam relaturum, et uicissim tuas compellaturum. unus enim satis es materiae habens: neque quidquã turpius est domi tuae, quam tu. Multum te uero opinio fallit, qui mihi putasti parare inuidiam ex mea re familiari; quae multo mihi minor est, quam habere dignus sim. atque utinã ne tanta quidem esset, quanta est; ut potius amici mei uiuerent, quam ego testamentis eorum locupletior essem. Ego fugax, Crispe Sallusti? furori tribuni pl. cessi: utilius duxi, quamuis fortunam unus experiri, quã uniuerso populo

R. ciuilis essem dissensionis caussa: qui, postea quã ille suum annum in rep. perbacchatus est; omniaq. quae commouerat, pace, & otio resederunt; hoc ordine reuocante, atque ipsa rep. manu retrahente me, reuerti. qui mihi dies, si cum omni reliqua uita conferatur, animo quidem meo superet, cum uniuersi uos, populusq. R. frequens aduentu meo gratulatus est. tanti me fugacem, mercenarium patronum hi aestimauerunt. Neque Hercule mirum est, si ego semper iustas omnium amicitias aestimaui. non enim uni priuatim ancillatus sum, neque me addixi: sed, quãtum quisque reip. studuit, tantum mihi fuit aut amicus, aut inimicus. ego nihil plus uolui ualere, quam pacẽ: multi priuatorum audacias nutriuerunt. ego nihil timui, nisi leges: multi arma sua timeri uoluerunt. ego numquam uolui quidquam posse, nisi pro uobis: multi ex uobis, potentia freti, in uos suis uiribus abusi sunt. itaque non est mirũ, si nullius amicitia usus sum, qui nõ perpetuo reip. amicus fuit: neque me paenitet, si aut petenti Vatinio reo patrocinium pollicitus sum, aut Sextij insolentiam repressi, aut Bibuli patientiam culpaui, aut uirtutibus Caesaris faui. hae laudes enim egregij ciuis, & unicae sunt. quae si tu mihi ut uitia obijcis, temeritas tua reprehendetur, non mea uitia culpabuntur. Plura dicerem, si apud alios mihi esset dicẽdum, P. C. non apud uos, quos habui omnium actionum mearum monitores. sed ubi rerum testimonia adsunt, quid opus

Quod patet expresse nõ est pbare necesse.

quid opus est uerbis? Nunc ad te ut reuertar, Sallusti, patremq. tuum praeteream: qui si numquam in uita sua peccauit, tamen maiorem iniuriam reip. facere non potuit, quam quod te talem filium genuit. neque, tu si qua in pueritia peccasti, exsequar, ne parentem tuũ uidear accusare, qui eo tempore summam tui potestatem habuit; sed qualem adolescentiam egeris. hac enim demonstrata, facile intelligetur, quam petulanti pueritia tam impudidicus, & procax adoleueris. Postea quam immensae gulae impudicissimi corporis quaestus sufficere non potuit; et aetas tua iam ad ea patienda, quae alteri facere collibuisset, exoleuerat: cupiditatibus infinitis efferebaris, ut, quae ipse corpori tuo turpia nõ duxisses, in alijs experireris. ita nõ est facile reputare, P. C. utrũ inhonestioribus corporis partibus rem quaesierit, an amiserit. Domum paternam uiuo patre turpissime uenalem habuit, uendidit. & cui dubium potest esse, quin mori coegerit eum, quo hic nondum mortuo pro herede gesserit omnia? Neque pudet a me eum quaerere, quis in P. Crassi domo habitet; cum ipse respõdere non queat, quis in ipsius habitet paterna domo. At Hercule lapsus aetatis tirocinio, postea se correxit. nõ ita est: sed abijt in solatium sacrilegij Nigidiani: bis iudicis ad subsellia attractus, extrema fortuna stetit: et ita discessit, ut non hic innocens esse, sed iudices peierasse existimarentur. Primum honorem in quaestura adeptus, hunc locum, & ordinem despectum red-

reddidit, cuius aditus sibi quoque, sordidissimo homini, patuisset. itaque timens, ne facinora eius clã uos essent, cum omnibus matribus familias opprobrio esset, confessus est, uobis audientibus, adulterium; neque erubuit ora uestra. Vixeris, ut libet, Sallusti: egeris, quae uolueris: satis sit, unum te tuorũ scelerum consciũ esse: noli nobis languorem, et soporẽ nimium exprobrare. sumus diligentes in tuenda pudicitia uxorum nostrarum: sed ita experrecti non sumus, ut a te cauere possimus. audacia tua uincit studia nostra. Ecquod hunc mouere possit, P. C. factum ac dictum turpe, quem non puduit palam, uobis audientibus, adulterium confiteri? Quod si nihil pro me tibi respondere uoluissem; sed illud censorium elogium Ap. Claudij, et L. Pisonis, integerrimorũ uirorum, quo usus est quisque eorum, pro lege palam uniuersis recitarem: nonne tibi uiderer aeternas inurere maculas, quas reliqua uita tua eluere non possit? neque post illum delectum senatus, te umquam uidimus. nisi forte in ea te castra cõiecisti, quo omnis sentina reip. confluxerat. At idem Sallustius, qui in pace ne senator quidem manserat, postea quam resp. armis oppressa est, et idem uictores, qui exsules, reduxit, in senatum post quaesturam reductus est. quem honorem ita gessit, ut nihil non uenale in eo habuerit, cuius aliquis emptor fuerit. Ita igitur egit, ut nihil non aequum, ac uerum duxerit, quod ipsi facere collibuisset: neque aliter uexauit, ac debuit, si quis prae-

praedae loco accepisset magistratũ. Peracta quaestura, postea quam magna pignora eis dederat, cum quibus similitudine uitae se cõiunxerat, unus iam ex illo grege uidebatur. eius enim partis exemplar erat Sallustius, quo tamquam in imam uoraginem coetus omnium uitiorum excesserat: quidquid impudicorum cylonum, parricidarũ, sacrilegorum, debitorum fuit in urbe, municipijs, colonijs, Italia tota, sicut in fretis, subsederát, nominis perditi, ac notissimi, nulla in parte castris apti, nisi licentia uitiorũ, et cupiditate rerum nouarum. At postea quam praetor factus est, modeste se gessit, et abstinenter. nonne ita prouinciam uastauit, ut nihil neque passi sint, neque exspectarint grauius socij nostri in bello, quam experti sunt in pace, hoc Africam interiorem obtinente? unde tantum hic exhausit, quantum potuit aut fide nominum transijci, aut in naues contrudi. tantum, inquam, P. C. exhausit, quantum uoluit: ne caussam diceret, sestertio duodecies cum Caesare paciscitur.
Quod si quippiam eorum falsum est; hic palam refelle; unde tu, qui modo ne paternam quidẽ domum redimere potueris, repente tamquã somnio beatus, hortos pretiosissimos, uillã Tiburti C. Caesaris, reliquas possessiones parau eris. Neque piguit quaerere, cur ego P. Crassi domum emissem: cum tu ueteris uillae dominus sis, cuius paullo ante fuerat Caesar? modo, inquam, patrimonio non comeso, sed deuorato, quibus rationibus repente factus es tam affluens,

affluens, et tam beatus? Nam quis te faceret heredem, quem ne amicum quidẽ suum satis honestum quisquam sibi ducit, nisi similis, ac par tui? At Hercule egregia facta maiorũ tuorum te extollũt: quorũ siue tu similis es, siue illi tui, nihil ad omniũ scelus, ac nequitiã addi potest. Verum, ut opinor, honores tui te faciunt insolentem. Tu, Crispe Sallusti, tantidem putas esse bis senatorẽ, et bis quaestorem fieri, quanti bis consularem, et bis triumphalem? carere debet omni uitio, qui in alterum paratus est dicere. is demum maledicit, qui non potest uerũ ab altero audire. Sed tu omnium mensarum assecla, omnium cubiculorum in aetate pellex, & idem postea adulter, omnis ordinis turpitudo es, et ciuilis belli memoria. quid enim grauius pati potuimus, quam quod te incolumem in hoc ordine uideamus? Desine bonos putulantissima consectari lingua: desine morbo procacitatis isto uti: desine unumquemque moribus tuis aestimare: his moribus amicum tibi facere non potes, uideris uelle inimicum habere. Finem dicendi faciam P. C. saepe enim uidi grauius offendere animos auditorum eos, qui aliena flagitia aperte dixerunt, quam eos, qui commiserunt. mihi quidem ratio habenda est, non quid Sallustius merito debeat audire, sed ut ea dicam, si qua ego honeste effari possum.

FINIS.

FRAGMENTA
EX.LIBRIS.HISTORIARVM
C. SALLVSTII
CRISPI

E. SCRIPTORIBVS
ANTIQVIS

ab Aldo Manutio, Pauli F.

COLLECTA

ALDVS . MANVTIVS . PAVLI . F
FRANCISCO . MORANDO
S . P . D

POstquam ad urbem ueni, totus in cognoſcenda antiquitate fui. itaque magnum uolumen effeci ueterum inſcriptionum: Orthographiam uero meam, quam ad te ante annos tres miſi, lapidum teſtimoniis confirmaui uehementer, atque auxi. praecipuam autem induſtriam in eo locaui, ut fragmenta omnia ueterum ſcriptorum tum ad meam, tum etiam ad communem utilitatem colligerem. quo in opere adhuc uerſor: eſt enim multi laboris, nec exigui temporis. Salluſtii, cuius lectione uehementer delector, loca iam omnia, niſi fallor, in unum coegi: quae uolui in tuo nomine apparere; ne me tuorum in patrem meum, ac me ipſum officiorum oblitum putares. a te peto, ut hoc quamuis tenue munuſculum ne contemnas, &

maiora a nobis exſpectes, ſi modo ma
iores in litteris, ut ſperamus, proceſ-
ſus erunt noſtri. nam inertiam, aut
ignauiam neque uoluntas noſtra, ne-
que natura fert: & in eo te, qui libera-
lium diſciplinarum in ſtudiis ita uerſa
ris, ut ne ualetudini quidem parcas, li
benter imitamur. Domeſticum, in-
quies, in hoc habes exemplum. Ita
eſt: uerumtamen tu quoque me exci
tas, quem & patris iudicio, & mea
etiam ſponte non uulgariter diligo,
ac, ueluti alterum parentem, colo.
Vale, optime uir, nobisq. & amore,
& ſimilitudine ſtudiorum coniunctiſ-
ſime: meq. illuſtri Comiti, ſapien-
tíſsimo uiro, & maximarum artium
ſcientia inſtructiſſimo, Iulio Iuſto, ad
quem ſcribere aliquid cogito, pluri-
mum commenda. Romae, Kal.
Quinct. M.D. LXIII

FRAGMENTA EX. LIB. I. HISTORIARVM SALLVSTII

Ex D. Augustino de Ciuitate Dei, lib. 2. Cap. XIIX

SALLVSTIVS *in primo historiae suae libro, atque ipso eius exordio fatetur, etiam tunc, cum ad consules a regibus esset translata resp. post paruum interuallum iniurias ualidiorum, & ob eas discessionem plebis a patribus, aliasq. in urbe dissensiones fuisse. nam cum optimis moribus & maxima concordia populum Romanum inter secundum & postremum bellum Carthaginiense commemorasset egisse; caussamq. huius boni non amorem iustitiae, sed stante Carthagine metum pacis infidae fuisse dixisset; unde & Nasica ille ad reprimendam nequitiam, seruandosq. istos mores optimos, ut metu uitia cohiberentur, Carthaginem nolebat euerti: continuo subiecit idem Sallustius, & ait: At discordia, & auaritia, atque ambitio, & cetera secundis rebus oriri sueta mala, post Carthaginis excidium maxime aucta sunt: ut intelligeremus, etiam antea & oriri solere, & augeri. unde subnectens cur haec dixerit: Nam iniuriae, inquit, ualidiorum, & ob eas discessio plebis a patribus,*

quindecim annorũ. Liuius l. 2.

Seruius l. Aen. VI. legit, ultimum non postremum.

in Catilina 4. in Iugurt. 49. Florus lib. IV. Velleius lib. 2.

Seruius lib. Ge. IV.

tribus, aliaeq. dissensiones domi fuere: iam inde a principio, neque amplius, quam regibus exactis, dum metus a Tarquinio, & bellum graue cum Etruria positum est, aequo & modesto iure agitatum. Vides quemadmodum illo etiam breui tempore, ut regibus exactis, id est eiectis, aliquantulum aequo & modesto iure ageretur. metum dixit fuisse caussam, quoniam metuebatur bellum, quod rex Tarquinius, regno, atque urbe pulsus, Etruscis sociatus, contra Romanos gerebat. Attende itaque, quid deinde contexat: *Dein, inquit, seruili imperio patres plebem exercere, de uita, atque tergo regio more consulere, agro pellere, & ceteris ex partibus soli in imperio agere. Quibus saeuitijs & maxime fenoris onere oppressa plebs, cum assiduis bellis tributum simul, & militiam toleraret, armata montem Sacrum, atque Auentinum* insedit. *Tumq. tribunos pl. & alia sibi iura parauit. discordiarum, & certaminis utrimque finis fuit secundum bellum Punicum.* Cernis ex quo tempore, id est paruo interuallo post reges exactos, quales Romani fuerint, de quibus ait: *Ius bonumq. apud eos non legibus magis, quam natura, ualebat.* Porro, si illa tempora talia reperiuntur, quibus pulcherrima atque optima fuisse praedicatur Romana resp. quid iam de consequenti aetate dicendum, aut cogitandum arbitramur; cum, paullatim mutata, ut eiusdem historici uerbis utar, ex pulcherrima atque opti-

cum Porsena, Etruscorum rege. Liuius l. 1.

Fronto eadē recitat in, Insido illum; & Diomedes lib. 2. cap. VI.

in Catilina, 4.

in Catilina, 4:

ma, pessima ac flagitiosissima facta est, post Carthaginis uidelicet, ut commemorauit, excidium? Quae tempora ipse Sallustius quemadmodum breuiter recolat, & describat, in eius historia legi potest; quantis malis morum, quae secundis rebus exorta sunt, usque ad bella ciuilia demonstret esse peruentum. ex quo tempore, ut ait, maiorum mores non paullatim ut antea, sed torrentis modo praecipitati, adeo iuuentus luxu, atque auaritia corrupta est, ut merito dicatur, genitos esse, qui neque ipsi habere possent res familiares, neque alios pati. Dicit deinde plura Sallustius de Sullae uitiis, ceteraq. foeditate reip. & alij scriptores in haec consentiunt, quamuis eloquio multum impari. Cernis tamen, ut opinor, et quisquis aduerterit, facillime perspicit colluuiem morum pessimorum, quo illa ciuitas prolapsa fuerit, ante nostri superni regis aduentum. Haec enim gesta sunt, non solum antequam Christus in carne praesens docere coepisset, uerum etiam ante quam de uirgine natus esset. Cum igitur tot & tanta mala temporum illorum uel tolerabiliora superius, uel post euersam Carthaginem intoleranda, et horrenda dijs suis imputare non audeant, opiniones humanis mentibus, unde talia uitia siluescerent, maligna astutia inserentibus, cur mala praesentia Christo imputant, qui, doctrina saluberrima, & falsos ac fallaces deos coli uetat, & istas hominum noxias, flagitiosasq. cupiditates diuina au-

ctoritate detestans, atque condemnans, his malis tabescenti ac labenti mundo ubique familiam suam sensim subtrahit, qua condat aeternam, & non plausu uanitatis, sed iudicio ueritatis gloriosissimam ciuitatem?

Ex M. Fabio Victorino in lib. I. Cic. de Inuentione: & ex Nonio, Cis, i.ultra.

Sallustius, cum de rebus Romanis loqueretur, dixit, prius bella gesta, post pacem *esse fundatam. Res, inquit, Romana plurimum imperio ualuit. Ser. Sulpicio, et M. Marcello cos. omni Gallia* cis *Rhenum, atque inter mare nostrum, & Oceanum, nisi qua paludibus inuia fuit, perdomita. hic bellum geritur. Deinde* pacem *memorat consecutam. Optimis autem moribus, et maxima cōcordia egit Romanus populus inter secundum, ac postremum bellum Carthaginiense.*

ibidem.

Ardebat *omnis Hispania citerior.*

EX. FESTO

Obsidium.

Magnis opibus profectis, obsidium *cepit per L. Catilinam legatum.) al profectus.*

EX. CARISIO

lib.1. & Seruio in Virg. Aen. lib. I. & IIX & Prisciano lib. XIV. & Probi Catholicis.

A

A principio urbis ad bellum Persi *Macedonicũ.) hoc est, usque ad &c.*

ibidem.

Torpedinem. *) idest animi, & corporis debilitationem.*

ibidem.

Agreste. *) In animali significatione.*

lib. II

Sanctus aliter, *& ingenio ũalidus.* in Cat. 3. & in Iug. 31.70.81:

Insanum aliter *sua sententia, atque aliarum mulierum.*

ibidem.

Vti Lepidus, & Catulus, decretis exercitibus, maturrime *proficiscerentur.*

ibidem.

Recens *scripsi.) Asper commentator nunc aduerbium, nunc nomen esse dicit. potest enim esse temporis.*

lib. III

Lepidus, paenitens *consilij.*

EX. DONATO

in Ter. Phorm. act. 5. sc. 8.

Solis *uijs.*

EX. VICTORINO

in lib. I. Cic. de Inu.

& ex Seruio in Virg. Aen. lib. I.

Sallustius, cum alijs historiographis singula tradidisset in libro primo historiarum, dat Catoni

ni breuitatem . *Romani* generis *disertissimus* paucis absoluit. *Fannio uero breuitatē.*

EX . PRISCIANO

lib . V

Nobis primae dissensiones, uitio humani ingenij, euenere, quod inquies , *atque indomitum semper in certamine libertatis, aut gloriae, aut dominationis agit.) sic et in oratione Philippi, 87:*

lib . VI

Plebei *tribuniciam potestatem.) pro plebis. sic locutus idem Sallustius infra, in oratione Macri, 91. & Tacitus lib. I. Intercessit, inquit, Haterius Agrippa, tribunus plebei.) uide & Carisium lib. I.*

lib . VII . & ex Seruio in lib . I . Ge . & Probi Catholicis.

Sall. in prosa, lib. I. historiarum: Dubitauit acie *pars.) pro aciei.*

lib . VII

At inde nulla munitionis, aut requie *mora processit ad opidum.) pro requiei.*

lib . IIX

Igitur, uenditis proscriptorum bonis, aut dilargitis .

ibidem.

Equi sine rectoribus exterriti, aut saucij consternantur.

lib.

lib. x
Nisi cum ira belli desenuisset.
lib. xv
Res populi R. M. Lepido, Catuloq. consulibus, ac deinde militiae *& domi gestas composui.*
ibidem.
Atque Seruilius aegrotum Tarenti *collegam prior transgressus.*
ibidem.
Ad *Olympum, atque Phaselida.) de his urbibus sic Pedianus in 3. Verr. P. Seruilius bellum in Cilicia gessit, deq. eâ triumphauit, captis Coryco, Olympo, Phaselide, tribus magnis eius terrae urbibus.*
ibidem.
Ad *Torcium*
ibidem.
Apud *Corycum.*
ibidem.
Apud *Loete opidum.*
ibidem.
Repulsus a Loete opido.
ibidem.
Apud *Praeneste locatus.*
ibidem.
Apud *Numantiam.*
ibidem.
Neque, detrusus, aliquotiens, *terretur.*
EX. NONIO

Irritare, i. prouocare; & ex Cornelio Frontone in libello de exemplis elocutionum, qui ex hoc fragmento extrema quattuor uerba recitat.

* *Tunc uero et posci, cum ceteri eiusdem caussae ducem senatus rati, maximo gaudio bellum* irritare.

Metus: & ex Gellio lib. IX. cap. XII

Id bellum excitabat metus *Pompeij uictoris, Hiempsalem in regnum restituentis.) hoc est, quod Pompeius metueretur.*

Vadum, masc.

Et mox Stipidius, adueniens cum legionibus,
* *postquam tantas spiras haud facilem pugnantibus* uadum, *cuncta hosti, quam suis, opportuniora uidet.) Est, qui pro Tantas spiras, Hieme aspera, reponat. quo modo locutus idem Sallustius in Iugurtha, 47. Milites mense Ian. ex hibernis in expeditionem euocat. magnis itineribus, hieme aspera, peruenit ad opidum &c.*

Componere, i. redimere.

Quin lenones, & uinarij, lanijque, quorum praeterea uulgus in dies usum habet, pretio compositi.

Competere, i. rei cuiusque meminisse, aut constanter ualere.

Sic uero, quasi formidine attonitus, neque animo, neque auribus, aut lingua competere.

Furtum, i. insidiae.

Illo

Illo profectus, uicos, castellaq. incendere, et fuga cultorum deserta igni uastare, neque elata, aut *
securissimus metu gẽtis ad furta *belli peridonea.)* *
Antiquus liber illustris adolescentis, omniq. uirtute praestantis, Fabij Farnesii, tollit dictionem, Illo; proq. elata, elate; pro securissimus, fecustissimus, habet. notare uarietatem uolui, ut ex ea studiosorum iudicia acuantur; quodq. uni non licuit, pluribus, diligenter perscrutando, fortasse aliquando liceat. Seruius in Virgilij Aen. lib. XI. *haec ex Sallustij historijs recitat: Gens ad* furta *belli peridonea.*

de impropriis; & ex Gellio lib.x. cap. XXVI

Itaque Sertorius, leui praesidio relicto in Mauritania, nactus obscuram noctem, aestu secundo, furtim, aut celeritate uitare proelium in transgressu *conatus est.) Sallustius & de ijs, qui nauigassent, et de ipsis nauibus eo uerbo uti uoluit, in quibus gradus non sit desertio.*

ex iisdem, ibidem.

Ac inde q; transgressos *omnes recipit modos praecepturus a Lusitanis) ex eodẽ Farnesiano* *
libro, & Gellio, Mons, emendo in Nonio, non, ut in uulgatis legitur, Modos. Praeterea dictionem, praecepturus, quae est in Nonio, non probo, neque quae est in Gellio, receptus. praeceptus, libentius legerim, idest ante occupatus. eoq. magis hac in opinione confirmor, quod scriptum diserte uideo in Farnesiano libro, praeceptũs.

ex iiſdem, ibidem.

Earum aliae, paullulum progreſſae, *nimio ſimul, & incerto onere, cum pauor corpora agitauerat, deprimebantur.) Emendandus eſt locus in Nonio, in quo mendoſe legitur, pro Paullum progreſſae, nimio ſimul, et incerto onere, Paullum nimio progreſſae, interim ſicco onere.*

Ex Nonio, de doctorum indagine.

Et ponere ualidam urbem multos dies *reſtantem pugnando uicit.) al. deponere. Pugnando cepit, in Catilina, 3:28. et in Iugurtha, 42: Manu cepit, 30: et Liuius lib. 3. Quem agrum miles pro parte uirili manu cepiſſet, eum ſenex quoque uoce, qua una poſſet, uindicaret.*

ibidem, Deinſuper.

* *Sertorius, Parthis turbam orantibus, et nullo, ut in terrore ſolet, generis, aut imperij* diſcrimine, *per calonum corpora ad medium, quaſi* deinſuper, *adſtantium manibus in murum attollitur.) hic uideo ineſſe mendũ: nec tamen quidquam elicere potui ex alio Nonij loco, ubi idem fragmentum recitatur, quod ſenſum mihi afferret ſatis commodum. in dictione enim,* Diſcrimẽ, *idem fragmentum recitans, pro Parthis, fortis; pro Turbam orantibus, Turba morante, legitur. aliquando ſum ſuſpicatus hoc totum ita eſſe legendum: Sertorius, portis turba morante, & nullo, ut in t. &c. de quo iudicent eruditi. ego ſatis habeo locum mutilum oſtendere: quia primum beneficium*

cium est, deprauata loca corrigere; secundum, indicare: ut, quod uni non licet, multi simul operam nauantes assequantur. Seruius Aen. lib. IX. *haec ex Sallustio recitat: Sertorius, humeris sublatus, per muros adscendit.*

EX. DIOMEDE
lib. I. cap. IV
Sensim Metello cornicines occinuere.

EX DONATO
in Ter. Phorm. act. 5. sc. 6.
Liberis *eius* auunculus *erat.*

EX. FRONTONE
Abnuere.
Nihil ob tantam mercedē sibi abnuituros.
Cogo domum te.
Maturauerunt, exercitum brachium cogere.) *pro brachium, uidendum, paullo ne commodius legeretur, Dyrrhachium.*
Circumdata hac re illam rem:
& ex Prisciano lib. xv
Occupatusq. collis editissimus apud *Ilerdam, & cum multa opera* circumdata.
Concedere in gratia.
Quorum in gratia plerique concesserant.) *in oratione Macri, 90:*
Commoritur illis.
Obuiam ire, & commori *hostibus.*

Do-

Doctus illam rem.

Doctus *militiam.*

Decet tibi.

Locum etitiorem, quem uictoribus decebat, *capit.) Cum antea suspicatus tantum essem, tenui quadam mea cõiectura ductus, locum hunc ita legi debere: Locum editiorem, quam &c. nunc nihil dubito, quin mea coniectura uera sit : cum a Seruio quoque in Virgilij Aen.lib.* II X.*haec recitari emendate uideam. Sic locutus idem Sallustius in Iugurtha* 58. *Locum cepere paullo, quam alij, editiorem. et* 76. *Ea cuncta Romanis ex tenebris, et editioribus locis facilia uisu.*

Egressus illam rem,

& e Seruio in Virg. Aen.lib. 2.

Gens raro egressa *fines suos.*

Gnarus illius.

Et muneris eorũ Metellus per litteras gnarus.)

Pro, Et muneris, Itineris, libentius reponerem.

Indignus hac re.

Et indigni *rep.*

Insolitus huius.

Genus armis ferox, & seruitij insolitum.) *sic in Iugurtha,* 48. *Pars insolita rerum bellicarum.*

In tempore, idest opportune.

In tempore *bellaturi.) sic in Iugurtha,* 56.

Maturo hanc rem.

Fugam maturabat.

Me-

Medio illius, pro illo medio.

Medio diei.) *sic Virg.* XI. *Ecce fugae medio. &c.*

Pauesco illa re.

Omni strepitu pauescere.

Peritus huius.

Militiae peritus.

Prudens rerum.

Prudens *omnium, quae senatus censuerat.*

Quietus ab illis.

Quietam *a bellis ciuitatem.*

Ex *

Domitium proconsulem ex citeriore Hispania cum omnibus copijs, quas parauerat, accersiuit.

Ex *

Curionem quaesiuit, *uti adolescentior, & a populi suffragijs integer, aetati concederet Mamerci.) in Iugurtha,* 33.

* * *

FRAGMENTA
EX . LIB . II . HISTORIARVM SALLVSTII

EX . CARISIO
lib.1. & ex Probi Catholicis.

Virile, ac muliebre ſecus .) *hoc eſt, Virilis ſexus : quod per omnes caſus integra forma declinatur.*

lib . 2

Noctu diuq. *ſtationes, & uigilias tentare.*

ibidem.

Obuiam *fuere.) Vbi Aſper : Vetuſte*. aduerbio *maluit uti, quam nomine.*

ibidem.

Nam procul, *& diuerſis ex regionibus.*

ibidem.

Veſpera.

EX . GELLIO
lib.x.cap.xx

Nam Sullam conſulem , de reditu eius legem *ferentem , ex compoſito tribunus pl. C. Herennius prohibuerat .*

EX . MACROBIO
lib.III. cap.XIII

At Metellus *in ulteriorem Hiſpaniam poſt annum regreſſus , magna gloria , concurrentibus undique uirili , & muliebri ſexu, per uias , & tecta*

cta omnium uiſebatur. cum quaeſtor C. Vrbinus, aliique, cognita uoluntate, eum ad cenam inuitauerant; ultra Romanorum, ac mortalium etiam morem, curabant, exornatis aedibus per aulaea, & inſignia, ſcenisq. ad oſtentationem hiſtrionum fabricatis; ſimul croco ſparſa humus, et alia in modum templi celeberrimi. Praeterea cum ſedenti in tranſenna demiſſum Victoriae ſimulacrum cum machinato ſtrepitu tonitruum, coronam ei imponebat: tum uenienti, ture, quaſi deo, ſupplicabatur. Toga picta plerumque amiculo erat ei accumbẽti. Epulae quaeſitiſſimae, neque per omnem modo prouinciam, ſed trans maria ex Mauritania uolucrum, & ferarum incognita antea plura genera. Quibus rebus aliquantam partem gloriae dempſerat, maxime apud ueteres, & ſanctos uiros, ſuperba illa, grauia, indigna Romano imperio exiſtimantes.

EX. NONIO

Sexus, neutro genere.

At Metellus, in ulteriorem Hiſpaniam poſt annum regreſſus, magna gloria, concurrentibus undique uirili, & muliebri ſexu, *per uias, & tecta omnium uiſebatur.) ſic enim eſt legendum; non, ut antea, Concurrentium, Virile, & muliebre ſexus, &, Viſebantur.*

EX. SERVIO

in Virg. Aen. lib. v

Transenna *dimissum Victoriae simulacrum cum machinato strepitu tonitruum coronam capiti imponebat.) idest, extensus funis.*

EX . NONIO

Transenna, non, ut quidam putant, transitus, sed fenestra.

Transenna *demissum Victoriale simulacrum cum machinato strepitu coronam capiti imponebat.*

Demittere, i. desuper mittere.

Cum machinis strepitu demissum Victoriae simulacrum coronam capiti imponebant.

EX . PRISCIANO

lib. v

Quem ex Mauritania rex Leptasta, *proditionis insimulatum, cum custodibus miserat.*

lib. v. & vi

Inter laeuam moenium, & dextrum flumen Turiam, *quod Valentiam paruo interuallo praeterfluit.) al. Inter laeua moenium, dextrum flumen Turia, q. V. p. i. p. Praeterea ex 4. historiarum haec quidam recitant, non secundo. Durium autẽ pro Turiam, legerim libentius, ex epistola Cn. Põpeij aqud eundem Sallustiũ, Ciceronis oratione pro Balbo, et historia; nisi a Probo in Catholicis ex Sallustio haec citari uiderem: Et dextrum flumẽ Turia: Priscianusq. haec diceret: Masculinum est,*

quia accusatiuus terminat in Am. nam, si esset neutrum, similis esset accusatiuus nominatiuo.

ibidem.

Vt alij tradiderunt, Tartessum, Hispaniae ciuitatem, quam nunc Tyrij mutato nomine Gadir *habent.) neutro genere. nam, si esset femininum, Gadirem diceret.*

lib. VI

Nisi quia flumē Lurda, *Tauro monte defluens.) al. Nisi quoniam. &c.*

ibidem.

Quia corpore, & lingua percitum, & inquietem *nomine histrionis uix sani Barbuleium appellabant.*

ibidem.

Eam deditionem senatus, per nuncios Orestis *cognitam, approbat.*

ibidem.

Sed ipsi ferunt taurum ex grege, quem prope litora regebat nomine Corsa Ligus *mulier.*

lib. IIX

At Lucullum regis cura machinata *fames breui fatigabat.) machinata, passiue dixit.*

lib. X

Neque inermes ex proelio uiros quendam agnoturum. *) secundum analogiam.*

lib. XV

Audaciter.) *secundum analogiam.*

EX. NONIO

de uocabulorum significationibus;
& ex Isidoro lib. XIV. cap. VII

Sardinia, in Africo mari, facie uestigij humani, in Orientem, quam in Occidentem, latior prominet.

Deturbare, i. deiicere, demouere.

Moenibus deturbat.

Immane, nomen positum pro aduerbio.

Immane, *quantum animi exarsere.*

Satias, pro satietas.

Hi, saltibus occupatis, externorum agros inuasere, frumentiq. ex inopia graui satias *facta.) al. In salt. occ, tum ext. a. i, f. q. e. i. grani* s. *facti.*

Sportae, aut ab sparto, quasi sparteas, aut ab asportando.

E muris canes sportis *demittebant.*

Obsequella, feminino genere.

Ibi Fimbriana seditione, qui regi per obsequellam *orationis, & maxime odium Sullae graues, cariq. erant.*

Dicere, i. promittere.

Eodem anno in Macedonia C. Curio principio ueris cum exercitu profectus in Dardaniam, quibus potuit pecunias dictas *coegit.) sic enim patet legendum esse; non, ut in quibusdam uulgatis libris, Pecunias amplas coegit.*

Fiducia, i. audacia; & ex Donato in Ter. Hec. act. 4. sc. 1

Ita fiducia, *quam argumentis, purgatiores dimittunt.) al. pugnatores dimittuntur.*

Graue, i. moleſtum.

Et continetur grauis.

Rumor, i. opinio eſt.

Ad haec rumoribus *aduerſa in prauitatem, ſecunda in caſum, fortunam, in temeritatem declinando, corrumpebant.* *

Saucius, i. uulneratus, non maeſtus.

Auidisq. ita, promptisq. ducibus, ut Metellus ictu tragulae ſauciaretur) hoc loco Nonius hoc fragmentum ex ſecundo hiſtoriarum recitat. in commentariolo autem de genere armorum ex tertio, ut in uulgatis; ex primo, ut in Farneſiano libro. eſt autem ibi mendum, niſi fallor. nam pro, Auidisq. ita, promptisq. ducibus, Auidiſſimis, atque promptis ducibus, nullo ſenſu legitur.

de impropriis.

Multiq. commeatus interierant *inſidijs latronum.*

de numeris, & caſibus.

Ruinaq. pars magna, *ſuiſmet, aut proxumorum telis, ceteri uice pecorum obtruncabantur.*

de mutatis coniugationibus.

Dubium, an inſula ſit, quod Euri, atque Auſtri ſuperiactis fluctibus circum lauit.

de genere nauigiorum.

Primo indicit forte ſuper noctem in lenunculo *piſcantis.) pro Super, Per, quidam reponunt;*

pro lenunculo, remúculo, ex Gellio lib. X. *cap.* XXI

ibidem.

Ad hoc pauca piraticae actuaria *nauigia.*

de genere uestimentorum.

Occurrere duci, et proelium accendere, adeo uti Metello in sagum, *Herculeio in brachium tela uenirent.) de Herculeio quodam mentio apud Catullum de nuptijs Iuliae, & Manlij,* LVI. *Eutropius autem lib.* VI. *et epit. Liuij* XC. *et* XCI. *et Orosius lib.* V. *Hirtuleium, Sertorij ducem, nominant. Est autem is, qui, Sertorium secutus, tandem caesus est a Q. Metello: cuius meminit et Frótinus in Stratagematis. Quem Catulli locum interpretantes uiri quidam docti, affirmarunt, Arunculeia, non Herculeia, scriptum esse in suo satis antiquo libro: dixeruntq. se potius Aruncana, ab Arunca opido, reposituros. ego uero, non omnino reclamantibus antiquis libris, Aurunceia, scribendum puto. Aurunceiam autem familiam Cottae cognomine usam fuisse, patet et ex* C. *Caesaris commentarijs de bello Gallico, et ex antiquorum lapidum testimonio minime incerto. quamquam mendose, ut puto, Aurunculeius, in Caesare legitur: cum Aurunceius scribi debeat.*

A Praeneste tertio lapide, extra opidulum, quod uulgo Zagaruoli dicitur, in Ecclesia, allatum ex Nymphaeo, quod sub radice montis fuit, ubi adhuc fons pulcherrimus.

C. AVRVNCEIV.:. COTTA

COLONIS. INCOLIS. HOSPIT
ADVENTORIBVS. SERVISQVE
EORVM.
LAVATIONEM. EX. SVA. PECVNIA
GRATVITAM. IN. PERPETVOM. DEDIT

EX. FRONTONE

Atrox huius rei.

Ipse animi atrox.

Afflictus illam rem.

Circumuenti dextra, unde ferrum erat, saxa, aut quid tale capiti affligebant.

Desiste hac re.

Vt actione desisteret.

Extorris his.

Orbe patriaq. extorres. *) sic in Iugurtha*, 35: *Extorrem patria, domo, inopem, et coopertum miserijs.*

Integer illa re.

Copijs integra.

Instruitur huic rei.

Antequam regressus Sertorius instrueret *pugnae suos.*

Im-

Imposuit in illam.

Omnia sacrata corpora in ratem imposuisse.

Inferior tibi.

Vt grauis, & nulla arte cuiquam inferior.

Laetus huius rei;

& e Seruio in Virg. Aen. lib. I

Frugum, pabuli laetus *ager*.

Nimius hac re.

Post, ubi fiducia nimius.

Praeminet.

Omnes, qui circumsunt, praeminent *altitudine millium passuum duorum*.

Promptus illius.

Neque uirgines nuptum a parentibus mittebantur; sed ipsae belli prōptissimos *deligebant*.

Suetus his.

Genus militum, suetum *a pueritia latrociniis*.

Transmitto illa re.

Suos equites hortatus, uado transmittit.

EX . SERVIO

in Virg. Ge. lib. IV

In qua crocum *gignitur) genere neutro, secundum artem*.

Ex *

Iter uertit ad Corycum, urbem inclutam, pastusq. nemore, in quo crocum gignitur.

FRAGMENTA
EX. LIB. III. HISTORIARVM SALLVSTII

EX. MACROBIO
lib. I. cap. IV

Bacchanaliorum.

EX. CARISIO
lib. 2.

Crispus 3. *Non tu scis, si quas aedes ignis cepit* acriter, *haud faciles sunt defensu, quin & comburantur proxumae.*

EX. PRISCIANO
lib. IV

Equis, & armis decoribus *cultus.*

ibidem.

Dedecores, *multiq. per terga ab hostibus caedebantur.*

ibidem.

Vnus constitit in agro Lucano, gnarus loci, nomine Publipor. *)sic Marcipor, Festus, Plinius lib.* XXXIII. *cap.* I. *et Quinctilianus lib.* I. *cap.* IV. *et, Quinctipor, Varro in epistola ad Fusium apud Nonium, Gargaridiare. Quin etiam si Nonio credimus, Varronis liber exstabat, Marcipor, inscriptus.*

ibidem.

Male iam assuetum ad omnes uis *controuersiarum.)pro uires.*

EX. NONIO

Caluitur, dictum est, frustratur, tractum a caluis mimis, quod sint omnibus frustratui; & ex Prisciano lib. IIX

Contra ille, calui ratus.

Gliscit, i. congelascit, colligit, crescit, ignescit.

Neque iam sustineri poterat, immensum aucto mari, & uento gliscente.) *in Iurgurtha, 65.*

Munia, i. officia.

Actum maxime, uti solet in extremis rebus sibi quisque, clarissimum domi recordaui, cunctiq. omnium ordinum munia sequi.) al. carissimum d. recordari, &c.

Vitabundus, i. uitans.

Duos quammaximos utres leui tabulae subiecit, quam super omni corpore inuicem tracto pede quas gubernator exsisteret, ea inter molem, quae insulam mari uitabundus *classem hostium ad opidum peruenit.) Tractu pedis, quasi gub. &c. legit Michael Bętinus in suis in Nonium scholijs, accurata in litterarum studio diligentia praeditus.*

Forum, gen. masc.

Illum nautis forum.

Aptum, i. connexum, colligatum.

Quod ubi frustra tentatum est, socordius ire miles, obrepere non aptis *armis, ut in principio,*

la-

laxiore agmine.

Aemulus, i. sectator, imitator; & ex eodẽ, de numeris, & casibus, Accusat. pro genit

Sed Pompeius a prima adolescẽtia sermone fautorum similem fore se credens Alexandro regi, facta, consultaq. *eius quidem* aemulatus *erat.) Est qui pro Quidem, Quaedam, uel Quondam reponat. Cum autem accusatiuum hic nullum uideam, pro genitiuo usurpatum, ut Nonius ait: errorem Nonij putabam; nisi in mentem uenisset, Aemulus, pro Aemulatus, reponi posse. itaq. sententia plana erit. Aemulus, inquã, facta, consultaque; pro, Aemulus factorum, consultorumq. sin aliter legas; sententiam Nonij me nondum assequi, libenter fateor.*

Graue, i. multum ualde.

Namque is, praeter solita uitiosis magistratibus, cum per omnem prouinciam, infecũditate biennij proximi, graue pretium fructibus esset.

Ingenium, i. natura.

Castrisq. collatis, pugna tamen, ingenio *loci, prohibebatur.* *

Optare, i. eligere.

Atque eum cupio laudatum, accensum, quae praemiorum spes, quibus cum optauisset, ire iubet.) al. Atque cupio &c. accensumq. &c. spe, &c. Farnesianus liber iuuet, pro iubet. *

Tamen, i. tandem

Nam, qui enare conati fuerant, icti saepe fera-

ramentis nauium, tamen *aut uulnerati a ſuis, aut afflicti undarum ui, multato foede corpore, poſtremo periere.) Fronto in, Afflictus illam rem, ex Salluſtij hiſtorijs citat*, Afflicti *alueos undarum, maleato corpore interibant.*

de impropriis.

Ac ſtatim fugitiui, contra praeceptum ducis, rapere ad ſtuprum uirgines, matronasque.

de mutata declinatione.

* *Nam terna tunc erat*, & ſublima *nebula caelum obſcurabat.) al. Nam taetra tunc &c.*

de genere nauigiorum.

Et forte in nauigando cohors una, grandi faſelo *uecta, a ceteris deerrauit, mariq. placido a duobus praedonum* myoparonibus *circũuenta.*

de genere ueſtimentorum.

Et eodem tempore Lentulus duplici acie locum editum multo ſanguine ſuorum defenſus poſtquam ex ſarcinis paludamenta *adſtari, & delectae cohortes intelligi coepere.*

de genere armorum.

* *Quarum una epiſtola forte cum ſeruo nacti praedatores Valeriani*, ſcorpionẽ *in caſtra miſere.*

ibidem.

At Oppius, poſtquam orans nihil proficiebat, timide ueſte tectum pugionem *expedire conatus, a Cotta, Vulſcioq. impeditur.*

ibidem.

Saxaq. ingentia, & axe iunctae trabes per pronum

num incitabantur, axibusq. eminebant in modum ericij militaris ueruta binum pedum.) uide fragmentum ex libro incerto historiarum, apud Seruium Aen. IX

EX. FRONTONE

Ago illam rem.

Amittendum morem hunc, quem agitis.

Dubius huius.

Dubius *consilij.) sic lib. sequenti, Consilij* aeger; *et,* Anxius *animi, atque incertus, apud Frontonem.*

Egressus illam rem.

Posq. egressus *angustias.) Fortasse, Postquam, legendum; uel, Postque.* *

Fine illius rei.

Fine *inguinum ingrediuntur mare.*

Firmatus illius rei.

Ad Cyzicum perrexit, firmatus *animi.) sic lib. sequenti, apud Frontonem*, Territos *animi firmauit. et in Catilina,* 17. *Igitur, confirmato animo, &c.*

Genitus illi rei faciundae; & ex Asconio in Verr. III

M. Antonius, *perdundae pecuniae* genitus, *uacuusq. a curis nisi instantibus.*

Gratiam illius criminis facio.

Post reditum eorum, quibus senatus belli Lepidiani gratiam fecerat.

In-

Incumbit illam rem.

Vt sustinere corpora plerique nequeuntes, arma sua quisquis instans incumbere) *Seruius in Virg. Aen. lib.* IX. *haec ex Sallustii historijs recitat : Fessi, arma sua quisque* stantes *incumbere*.

Ingens illius rei.

Ingens *ipse uirium, atque animi*.

Insisto in illo loco.

Locum nullum, nisi quo armati institissent.

Kaptus hoc.

Octauium mitem, et Kaptum pedibus) *Mitem, potest ferri: Militem, tamen, uel, Ditem, libentius legerem. sic in Catilina,* 27. *Pedibus aeger*.

Succeſsit illum.

Muros successerant.

EX . SERVIO

in Virg. Ge. lib. 2.

Quis a Sertorio triplices insidiae *per idoneos saltus positae erant.) al. Quia Sert. &c. Sic, Triplicibus subsidijs, in Iugurtha,* 53.

Aen lib. I

Igitur discubuere, Sertorius inferior in medio, *super eum Tuscius Fabius Hispaniensis senator; ex proscriptis, in summo Antonius, & infra scriba Sertorij Versius; & alter scriba Maecenas in imo, medius inter Tarquinium, & Domum Perpenna.) Antiquus liber Cardinalis optimi, omniq.*

omniq. laude cumulati, Rainutij Farnesii, pro, Tuscius, habet, Lucius: (Lucij autem Fabij Hisp. mentio est in antiquo nummo argenteo apud eundem Cardinalem.) pro, Tarquiniū, Tarquitium: pro Domum; uel, ut alibi impressum, Deatium, Dominum, quo modo & apud Nonium legitur, haec eadem recitantem in uerbo, Dominus; quod ipse, ibidem subiungens, Conuiuij exhibitor, interpretatur. Verum apud Nonium pro, Alter scriba Maecenas, Alteri scribam & coenas, mendose legitur. Praeterea in antiquo illo libro Farnesiano pro Perpenna, Perpernam scriptum comperi. Et a Perperna conuiuium illud, quo Sertorius inuitatus a coniuratis interemptus est, Plutarchus datum esse ostendit. De conuiuarum autem numero uide quae dixerim in illum locum Horatij, sat. ult. lib. 2.

-secutis omnibus imis.

FRAGMENTA EX. LIB. IV. HISTORIARVM SALLVSTII

EX. FESTO

Sublicium.

Sallustius libro qu * *ne inrumiendi p.* * sublici-bus *cauata* * *sent.*

Tabes.

Qui quidem mos, ut tabes, *in urbem coniectus.*

EX. GELLIO

lib. XIIX. cap. IV

At Cn. Lentulus, patriciae gentis, collega eius, cui cognomentum Clodiano fuit, perincertum stolidior, *an* uanior, *legem de pecunia, quam Sulla emptoribus bonorum remiserat, exigenda promulgauit.*

EX. SERVIO

in Virg. Aen. lib. XI

Et sequebantur equites cataphracti.

EX. CARISIO

lib. I

& ex Seruio ibidem.

Castella, custodias *thesaurorum in deditionem acciperentur.) pro, Custodiae. & ita etiam Asper intelligit. licet alij accusatiuum uelint. sed emendatius, Custodiae.*

EX. DIOMEDE

lib. I. cap. IV

Re-

Reliqua cadauera ſalita.

EX. PROBO
in Catholicis.

Hoc Naphtas, *huius Naphtae.) genus olei, cedro ſimilis.*

EX. PRISCIANO
lib. VI
& ex Nonio, Madore, i. infuſione.

Quaſi par in opido feſtinatio, et ingẽs terror erat, ne ex latere noua munimenta madore *infirmarentur. nam moenia opidi ſtagnabant redundantibus cloacis.*

ex eodem Priſciano
lib. VI

Namque primum Iaſonem, nouo itinere maris, Aeetae *hoſpitis domum uiolaſſe.*

lib. IIX

Amiſſumq. aſsideri *ſine proelijs audiebat.*

lib. IX

Omnes, quibus ſenecto *corpore animus militaris erat.*

lib. XIV

Si nihil ante aduentum ſuum inter plebem, & patres conueniſſet, coram *ſe daturum operam.*

EX. NONIO
Demoliri, i. diruere.

Pluteos reſcindit, ac munitiones demolitur, *locoq. ſummo potitur.*

Gnaritas, i. ſcientia.

Diuerſa, uti ſolet, rebus perditis capeſſiuit. namque alij fiducia gnaritatis *locorum, occultam fugam, ſparſi globis, eruptionem tentauere.*

Volentia, ideſt quae uellent, a uoluntate.

Multisq. ſuſpicionibus uolentia *plebi facturus habebatur.*

Laxitas, i. laxitudo.

Simul eos, & cunctos iam inclinatos laxitas, *&*
* *loci plures cohortes, atque omnes, ut in ſecunda re pariter acre inuadunt.*

Componere, i. coniungere.

Suſpectusq. fuit. incertum uero, ac per negligentiam, ſocietatē praedare cum latronibus compoſuiſſet) *Bentinus, Praedam ue: Farneſianus liber, Praedatum.*

Contentio, i. perſeuerantia, elatio.

Rurſus, iumenta nacti, ad opidum ire contendunt.

Hiare, i. aperire.

Atque hiauit *humus multa uaſta, & profunda.*

Inuitare, i. delectari.

* *Et uerſi poſtero die, multoq. properantes deſeruerant, in caſtris nacti, cum ſe ibi cibo, uinoq. laeti* inuitarent. *) Quidam pro, Et uerſi, reponit Vniuerſi. mihi uero ne ſic quidem ſententia ſatisfacit.*

Patibulum.

In

In queis notissimus quisque, aut malo depẽdens uerberabatur, aut immutilato corpore improbi patibulo *eminẽs affigebatur.) alij, Nouissimus.*

de mutata declinatione.

Curio, Volcanaliorum *die ibidem moratus* .

ibidem.

Cum interim, lumine etiam tum incerto, duae Galliae *mulieres, conuentum uitantes, ad menstrua soluenda montem adscendunt.) sic in Iugurtha,* 39. *Obscuro etiam tum lumine.*

de genere nauigiorum.

Eum atque Metrophanem senatus magna industria perquirebat, cum per tot scaphas, *quas ad ostia cum paucis fidis percunctatum miserant.) Carisius lib.* 1. *Ostia, Sallustius frequenter, plurali numero, idest urbium.*

ibidem.

Quammaximis itineribus per regnum Ariobarzani contendit ad flumen Euphratem, qua in parte Cappadocia ab Armenia disiungitur: & quamquam ad id naues codicariae, *occulte per hiemem fabricatae, aderant. &c.*

de genere armorum.

Hi, locorum perignari, & soliti nectere ex uiminibus uasa agrestia, ibi tum, quod inopia scutorum fuere, ad eam arcem se quisque in formã parmae *equestris armabat.) Quidam pro, Fuere, Fecerat, reponit; pro, Arcem, Artem. Farnesianus liber, Fuere, ad ea arces se quisq. &c.*

ibidem.

Qui praegrediebantur equites cataphracti *ferrea omni specie) Bétinus, Praetergrediebantur.*

EX. FRONTONE

Auidus illius rei.

Auidior *modo properandi factus.*

Aeger illius.

Consilij aeger.

Altum pedes tot.

* Clausi *lateribus pedem.) Fortasse legendum, Alti l. p.*

Anxius illius rei.

Anxius *animi, atque incertus.*

Cultorem sui.

Collegam minorem, & sui cultorem *exspectans.*

Digredior illum locum.

Exercitũ dimisit, ut primum alpes digressus est.

Exterritus ullius rei.

Tetrarchas, regesq. territos *animi formauit.) lege, Firmauit. uide fragmentum libri superioris, apud eundem Frontonem.*

Emergit se.

Vbi se laniata nauigia fundo emergunt.

Exorsus orationem.

Magnam exorsus *orationem.*

In medium, pro in commune.

Dissidere inter se coepere, neque in medium *consultare.*

Nimius illius.

Impotens, & nimius *animi est.*
Par hac.
Scalas pares *moenium altitudine*.
Patet tot pedibus.
Ad Siciliam uergens, *faucibus non amplius* patet *millibus* v. & xxx.
Propinquat illam rem.
Tum uero Bithyni, propinquantes *iam amnem Tartanium.*

FRAGMENTA
EX. LIB. V. HISTORIARVM SALLVSTII

EX. PRISCIANO

lib. VI

Daedalum ex Sicilia profectum, quo Minonis *iram, atque opes fugerat.) uide fragmentum libri incerti, apud Seruium in librum Ge.* I *al. D. e. S. p, q. M. f. i, a. o.*

lib. XIIX

At Lucillius, audito *Marcium Regem proconsulem per Lucaoniam cum tribus legionibus in Ciliciam* tendère.

ibidem.

Legiones Valerianae, comperto *lege Gabinia* * *Bithyniam, et Pontum consuli datam,* missos esse.

ibidem.

Saepe celebritatem nominis intelligo timētem.*) pro timere. al. S. c. n. te lego timentem.*

ibidem.

Video ingentia dona quaesitum ire properantē.*)pro properare. al. Quaesita Graeciae pr.*

EX. NONIO

Mercatis, pro mercantibus.

Ceteri negotia sequebantur familiaria legatorum, aut tribunorum, & pars sua commeatibus mercatis.

EX. FRONTONE

Auersor illum.

Regem auersabatur.

Euenit in illo.

Nam si in Pompeio quid humani euenisset.

Frater illi.

Et uxori *eius* frater *erat.) uide frag. lib.* 1. *apud Donatum in Ter. Phorm. act.* 5. *sc.* 6.

EX. SERVIO

in Virg. Aen. lib. 1

Caput aperire *solitus.) id est nudare, & ostendere. Plinius lib.* 28. *cap.* 6. *Capita aperiri adspectu magistratuũ, non uenerationis caussa maiores iussere, sed, ut Varro auctor est, ualtudinis; quo firmiora consuetudine ea fierent.*

EX. NONIO

Apertum, i. nudatum.

Quibus de caussis Sullam in uictoria dictatorem sibi equo descendere, surgere de sella, caput aperire *solitum.*

Surgere, i. erigi.

Sella surgere, *caput aperire solitum.*

EX. FRONTONE

Assurgo illi.

Sullam dictatorem uni sibi descendere equo, assurgere *sella, caput aperire solitum.*

EX.LIB.VI

*

Ex hoc libro nihil exstat.

*

EX.LIB.VII

*

Ex hoc libro nihil exstat.

*

EX.LIB.IIX

*

Ex hoc libro nihil exstat.

*

EX. LIB. IX

EX. NONIO
de numeris & casibus.

Cuius duas insulas propinquas inter se, et decem stadium *procul a Gadibus, satis constabat suopte ingenio alimenta mortalibus gignere.*

*

Vltra nonum librum Sallustii fragmenta nulla reperimus.

*

INCERTA . SALLVSTII

EX. D. AVGVSTINO

de Ciu. Dei l.2.c.21

A Graccho seditiones graues ortae.

EX. LACTANTIO

lib. I. cap. XXI

Hanc totam opinionem, quasi a poetis fictam, Sallustius respuit: uoluitq. ingeniose interpretari, cur altores Iouis dicantur Curetes *fuisse: & sic ait: Quia principes intelligendi diuina fuerunt, uetustatem ut cetera in manus componentes, altores Iouis celebrauisse. Quantũ errauerit homo eruditus, iam res ipsa declarat. si enim &c.*

lib. VI. cap. XIIX.

Caninam *facundiam, sicut Sallustius ab Appio dictum refert, exercuit.*

EX. SVETONIO

de clar. gramm.

cap. XIV. de Lenaeo.

Pompeius, *oris improbi, animo inuerecundo.*

EX. QVINCTILIANO

lib. IIX. cap. III

in Iug. 39: 64. Patrare bellum.

ibi-

ibidem.

Ductare exercitum. in Cat. 5.7. in Iug. 47; 62.

lib. IX. cap. III

Vulgus amat fieri. *) in Iug.* 46.

EX. VICTORINO

in lib. I. Cic. de Inu.

Tyrannumq. & Cinnam appellantes.

EX. GELLIO

lib. 2. cap. XXI

Sallustius de Sertorio *duce in historijs ita scripsit. Magna gloria tribunus mil. in Hispania T. Didius imperator, magno usu, bello Marsico, paratu militum & armorum fuit, multaq. tum ductu eius, quae rapta primo per ignobilitatem, deinde per inuidiam scriptorum celebrata sunt: quae eminus faciem suam ostentabant, aliquot aduersis cicatricibus, & effosso oculo. quo ille dehonestamento corporis maxime laetabatur: neque illis anxius, quia reliqua gloriosius retinebat.) sic in Catilina,* 28. *Aduersis uulneribus. & in Iugurtha,* 69: *Cicatrices aduerso corpore. et Cicero, Cicatrices, aduerso corpore exceptas, ostendere. Et Q. Curtius* IX. *Multis aduerso corpore uulneribus acceptis.*

lib. IX. cap. XII

Postquam, remoto metu *Punico, simultates exercere uacuum fuit.* in Iug. 71. in Cat. 4.21.

lib. X. cap. VII

Pro-

Proxima magnitudine Nili est Istrum *flumen.) in Europa fluit.*

EX. SENECA

lib.xx. ep.cxv

Exercitum argento fecit *) idest, pecunia parauit. hoc Arruntius amare coepit. posuit illud omnibus paginis.*

ibidem.

in Iug. 54. Fugam *nostris* fecere.

ibidem.

Hiero, rex Syracusanorum, bellum fecit.

ibidem.

in Iug. 71. Quae audita *Panhormitanos* dedere *Romanis* fecere.) *sic locutus Cicero fam. lib.* xv. *ep.* 18. *Itaque, inquit, facio me alias res agere. Et lib.* 2. *de legibus,* 196. *Musica namque & incitat languentes, & languere facit excitatos. sic enim est legẽdum, ex antiquis libris, in quibus, Languẽ facit, legitur; non, ut in uulgatis, Languefacit. Et Acad. l.* 2. 35: *Facias esse ei locum. sic enim emendat pater in scholijs suis, non, ut in uulgatis, Facile, ex antiquo libro. Et de Fin. l.* IV. 127: *Argumenti ratione conclusi caput esse faciunt ea, quae perspicua ducunt. Et de nat. de. l.* 1. 8. *Plato facit mundum aedificari a Deo. Et in libro, qui Ciceronis nomine inscribitur, de opt. gen. Or. Isocratem Plato in Phaedro laudari fecit a Socrate. Et Caecilius apud Gellium lib.* 2. *cap.* 23.

Fer-

Ferre ita me uxor forma, & factis facit.

Et apud eundem Sedigitus lib. XV. *cap.* XXIV.

Nono loco esse facile facio Luscium.

Et Virg. lib. 2.

Qui nati coram me cernere letum Fecisti.

Et Tibullus lib. 1. *eleg.* 2.

Securum in tenebris me facit esse Venus.

Et in obsceno carmine, epigr. LV

Quae me terribilem facit uideri.

Macrobius quoque lib. 1. *Mense, inquit, Martio mercedes exsoluebant magistris; quas completus annus deberi fecit. Genus loquendi, a Graecis sumptum. dixit enim Demosthenes in oratione* περὶ τοῦ στεφάνου: Τοῦτο τὸ ψήφισμα τὸν τότε περιστάντα τῇ πόλει κίνδυνον παρελθεῖν ἐποίησεν, ὥσπερ νέφος. Et Plato in Cratylo: Ποιήσειν ἂν ὁμολογεῖν, καὶ λέγειν.

ibidem.

Aquis hiemantibus.) *Arruntius non desinit omnibus locis hoc uerbum infulcire.*

ibidem.

Inter arma ciuilia aequi boni famas *petit.) Arruntius non temperauit, quin primo statim libro poneret*

de beneficiis, lib. IV. cap. I

Ex omnibus, quae tractauimus, Aebuti Liberalis, potest uideri nihil tam necessarium, aut magis, ut ait Sallustius, cum cura dictum, *quam quod in manibus est.*

nat.

nat. quaest. lib. VII. cap. IIX

Turbinum motus uagus est, & disiectus, &, ut Sallustij uerbis utar, uerticosus; cometarum autem cōpositus, et destinatum iter carpēs.

EX. ISIDORO

lib. IX. cap. III

* *Quo cupidius in ore* ducis *sese quisque bonum.) non dixit, In ore consulis.*

lib. XI. cap. I

Simulans sibi aluum *purgari.) in Seruio, haec eadem recitante lib. Aen. 2. Simulans* aluum *purgare, legitur.*

lib. XIII. cap. XXI

Sallustius, auctor certissimus, asserit, Tigrim, et Euphratem uno fonte manare in Armenia, qui, per diuersa euntes, longius diuiduntur, spatio medio derelicto multorum millium: quae tamen terra, quae ab ipsis ambitur, Mesopotamia *dicitur.) Vibius quoque Sequester in lib. de flum. haec eadem recitans, sic ait: Sallustius, auctor certissimus, asserit, tam Tigris, quam Euphratis in Armenia fontes monstrari.*

lib. XIII. cap. XIIX

& e Seruio in Virg. Aen. lib. III

Italiae olim Siciliam coniunctam fuisse: et dum esset una tellus, medium spatium aut per humiditatem abruptum est aquis, aut per angustiam scissum, & inde Rhegium *nominatum, quia Graece abru-*

abruptum hoc nomine nuncupatur.) in Seruio: Aut humiditate &c. aut propter angustiam.&c.

lib. XIV.cap. VI

Sallustius dicit, Italiae coniunctam fuisse Siciliam, sed medium spatium impetu maris diuisum, & per angustiam scissum.

lib.XIV.cap.I
& ex Seruio in Virg. Ge.2.

Venti per caua terrae praecipitati: *rupti aliquot montes: tumuliq. sedere) Verba Seruij uidentur indicare, legendum, Citati, non Praecipitati. dixit enim haec: Variae sunt opiniones. nam alij dicunt, Ventum esse in concauis terrae: qui motus etiam terrā mouet.&c. A quo non uidetur dissentire Isidorus, cuius haec sunt: Terrae motum alij dicunt uentum esse in concauis eius; qui motus eam mouet.*

lib.XIV. cap. VII
& ex Seruio in Virg.Aen.lib.III

Pelorum, *promontorium Siciliae, respiciens Aquilonem, secundum Sallustium dictum a gubernatore Hannibalis illic sepulto, qui fuerat occisus per ignorantiam regis, cum se eius dolo crederet esse deceptum.*

lib.XIIX cap.2.
& ex Seruio in Virg.Aen.lib.XI

Sallustius duces laudat, qui uictoriam incruentato exercitu reportauerūt.) in Seruio, Incruēto exercitu deportarunt. Exercitu incruēto, in Iug. 73.

V ibi-

ibidem.

Hostes oppressi, *aut* dilapsi *forent.*

lib.XIX.cap.XXIII

Germani intectum rhenonibus *corpus tegunt.*) *Seruius in Virg. Ge. lib.* III.*ex Sallustio haec recitat: Vestes de pellibus* rhenones *uocantur.*)

lib.XIX. cap.XXIV

Togam paludamento *mutauit.*

EX.NONIO

de mutata declinatione.

Exaudiriq. sonus Bacchanaliorum.

EX.CARISIO

lib.I

De pecore.

ibidem.

in Cat.9.16. Merces*) *nominatiuo casu, pro merx.*

ibidem.

& ex Seruio in Virg. Ge.lib.III

Coria, recens *detracta, quasi* glutino *adolescebant.*) *in Seruio, Veluti glut.&c. legitur.*

ibidem.

De insidia *prima.*

ibidem.

Saguntium.

lib. II

Sallustius lib. * *Fecit, ut nuncijs* confestim *lugubri-*

gubribus.)ubi Statilius Maximus, Ordine, inquit, & sine intermissione.

ibidem.

Rumore primo. *)ubi Asper, Non est, inquit, nomen, sed aduerbium; ut illud, Obstipuit primo adspectu Sidonia Dido.*

EX. FRONTONE

Citius, siue celerius.

Illi tertio mense peruenere in Pontũ, multo celerius *spe Mithridatis.*

Motus ab illo loco.

Neque me diuersa pars in ciuilibus armis mouit *a uero.*

Immodicus huius.

Sic immodicus *animi.*

Inops illius rei.

Agitandi inops.

Pertinens in illum.

Vnde pons, in opidum pertinens, *explicatur.*

EX. ACRONE

& Porphyrione

in Horatii od. 24. lib. III

Scythae *Nomades tenent, in quibus plaustra sedes sunt.*

EX. ACRONE

in Horatii Art. Poet.
Salluſtius in hiſtorijs nomen Danubium *habet.*

EX. DONATO
in Ter. Andr. act. 2. ſc. 2.
Ergo ſenati *decreto ſeruiendum ne ſit.*
ibidem.
act. 5. ſc. 4.
Inſolens *uera accipiendi.*
ibidem.
Et ei uoce magna uehementer gratulabantur.
in Eun. act. 1. ſc. 2.
Cui niſi pariter *obuiam iretur.) ideſt ſimiliter.*
ibidem, & act. 2. ſc. 3.
Nihil ſocordia claudebat.
act. 4. ſc. 3.
Feſtinantibus *in ſumma inopia patribus.*
in Hecyr. act. 3. ſc. 2.
Morbi graues *ob inediam inſolitam ueſcẽtibus.*
act. 4. ſc. 1
Atque ea cogentes, non coactos; ſceleſtos *magis, quam* miſeros *diſtringi.*
act. 4. ſc. 3.
Qua accidam, *aut quo?*

EX. CALPVRNIO
in Ter. Heaut. act. 1. ſc. 1
& ex Phoca de uerbo 4. coniug.
Quaeſere.

EX. DIOMEDE

lib. 1. cap. IV

Noceri.

lib. 2. cap. 6.

In nuda iniecta corpora.

ibidem.

Maximis ducibus, fortibus, strenuisq. ministris.

ibidem.

Ductabat, *& arrexit animos militum.*

EX. AGRAETIO

de Orthogr.

Opprobrii gratia.

EX. PROBO

in Cathol.

Apollinis filia, & Cyrenes.

ibidem.

Bis. Curubis, *nomē ciuitatis, lectū in Sallustio.*

ibidem.

Hos *non inueni, nisi unum barbarum, numero semper plurali,* Tharrhos, *nomen ciuitatis, lectum in Sallustio.*

ibidem.

Sos *pura Latinum nullum reperi terminatum. unum Graecum legi in Sallustio secundae declinationis, Si, faciens in genitiuo, haec* Camisos, *huius* Camisi.

EX. SERGIO

arte II

Legimus apud Sallustium Paces, & Luces *numero singulari.*

EX . SERVIO

At illi, quibus res incognita erat, ruere cuncti ad portas, incondita tenere.) al. quibus uires aderant. Ecl.2.

Et Marius uictus duplicauerat *bellum*. ibidem.

Aristaeus, *post laniatum a canibus Actaeonem filium, matris instinctu, Thebis relictis, Coeam insulam hominibus uacuam tenuit primo, postea ex ea cum Daedalo in Sardiniam iuit, deinde Cumas delatus est; & templo Apollini condito, quaedam in foribus pinxit.) uide fragmentum* lib.v. *apud Priscianum* lib.VI. Ge.I. & Aen. VI

Tempestas) *pro tempore.* Ge.I

Diu noctuq. *laborare, festinare*. Ge.I

Tantum antiquitatis *curaeq. maioribus pro Italica gente fuit*. Ge.2.

Cornua occanuerunt. Ge.2.

Primam modo Iapydiam *ingressus*. Ge.3.

Ne simplici *quidem morte moriebantur*. Ge.3.

Adeo illis (*idest* Parthis) *ingenita est sanctitas regij nominis*. Ge.4.

Celtiberi *se regibus deuouent, & post eos uitam refutant*. Ge.4.

Exsules.) *idest, adhuc uagantes*. AEN.I

Crebritate fluctuũ, *ut* Aquilo *solet*. Aen.I

A

A Troia Capys Campaniam, Helenus Macedoniam, alij Sardiniam, secundum Sallustium, occuparunt. AEN. I *Apud eundem uero, in eodem libro eadem recitantem, sic legitur: A Troia Capys Campaniam, Helenus Epirum, Antenor Venetiam, alij S, s. S. occup.*

Sall. paene ubique Labos *posuit. melius est seruire regulae.* Aen. I.

Cui nomen *obliuionis condiderant.* Aen. I.

Hispaniam antiquam sibi patriam *esse.* Aen. I. & 3.

Curribus *falcatis usi antiqui.* Aen. I

Apud latera certos *locauerat.) idest firmos.* Aen. I

Et far, quod dicitur mola salsa, *qua & frons uictimae, & foci adspergebantur, & cultri.* Aen. 2.

Neu *quis miles, ne ue* pro milite.) *al. Neu quis miles, siue pro milite,* Aen. 2.

Ipse ab ijs omnes euocatos, *& centuriones.* Aen. 2.

Rebus supra uotum fluentibus. Aen. 2.

Foedantem lumen.) *al. Foedauere. de nubibus.* Aen. 2.

Dardania, *a Dardano, Iouis, & Electrae filio; aut, secundum Sallustium, a Mida, Dardanorum rege, qui Phrygiam tenuit.* Aen. 2.

Carbo, turpi formidine, *Italiam, atque exercitum deseruit.* Aen. 2.

Per uicissitudines *pugnabatur.) al. Per uicissi* tu-

tudinem p. Aen. 2.

Aenum, *& Maroneam, & uiam militarem.*

AEN. III.

Cretenſes, *teſte Salluſtio, primo religionem inuenerunt: unde apud eos natus fingitur Iuppiter.* Aen. 3. & IIX

Graecia, procul a continenti. Aen. 3

Impediebant iuſſa *nautarum.* Aen, 3.

Omnis Italia, coacta in anguſtias, ſcinditur in duo promontoria, Bruttium, & Salentinum. Aen. 3.

Scylla, *ſaxum, ſimilis formae celebratae procul uiſentibus.* Aen. 3.

Charybdis, *ſecundum Salluſtium, circa Tauromenitanum egerit litus.* Aen. 3.

Italia *plana, ac mollis.* Aen. 3.

Vnde hic tulit colorem, ſpeciem efficit Scythici arcus. Aen. 3.

Othus *in Creta, ſecundum Salluſtium; unde Othij campi dicuntur.* Aen. 3.

Qua tempeſtate ex Ponto uis *piſcium erumpit.) ideſt multitudo. al. Secunda temp. &c.*

AEN. IV

in oratione Philippi, 87. Piget, - pudet:- Aen. 4.

Igitur introrſus *prima Aſiae Bithynia eſt, multis ante nominibus appellata. ipſa enim eſt maior Phrygia.* AEN. V

Sed Mithridates, extrema pueritia *regnum ingreſſus, matre ſua ueneno interfecta.* Aen. 5.

Exer-

Exercitium uertere.) *ideſt conſiderare. al. Exercitum.* Aen.5.

Serum *bellum in anguſtijs committitur.) ideſt graue.* Aen.5.

Serum *bellum in anguſtijs futurum.* Aen.6. & XII

Orion, *ſecundum Salluſtium, oritur iuxta ſolis aeſtiui pulſum.* Aen.5.

Elyſium, *inſulae fortunatae, quas ait Salluſtius inclutas eſſe.* Aen.5.

Parte conditor *orbis terrarum.* AEN.VII

Myſios *a Lucullo ſuperatos.* Aen.7.

Lucani de uimine facta ſcuta *corijs tegebant.* Aen.7.

Geryonis. Aen.7.

Calae *(in Gallia) Perperna cepit.* Aen.7.

Ita, quam *quiſque peſſime facit,* tam *maxime tutus eſt.* Aen.7.

Feſſus *(animo) in Pamphyliam ſe receperat.* AEN.IIX

Tenere) *militare uerbum.* Aen.8.

Cares inſulani *populi fuerunt, piraticam exercentes, famoſi, uicti a Minoe, ut Thucydides, & Salluſtius dicunt.* Aen.8.

Ceterum ſtudia noſtra, ſicuti anima, immortalia *ſunt.* AEN.IX in Iug.29.

Sall. de Philippo: Qui aetate, & conſilio ceteros *anteibat.* Aen.9.

Et inſolentia auidius *malefaciendi.* Aen.9.

Ter-

Tergis *uinciebant) pro tergoribus*. Aen. 9.
In modum hirci *militaris) uide fragmen. lib*. 3. *apud Non. de gen. arm*. Aen. 9.
Multos a pueritia bonos insultauerat. Aen. 9.
Multos ab adolescentia bonos insultauerat.) *irriserat, impetum fecerat*. Aen. x
Multos tamen ab adolescentia bonos insultauerat. Donat. in Ter. Eun. 2. sc. 2.
Regressi ad faciliores ictus, *loco cedebant*. Aen. IX
Ante quam dicatur sententia, praemittitur ratio. AEN. X
Cosa.*) ciuitas Tusciae, numero singulari*. Aen. x.
Hispanorum est, ut in bella euntibus iuuenibus parentum facta *memorarentur a matribus*. Aen. x
Pugnam illam pro omine belli *futuram*. Aen. x
Sed.*) inceptiua particula*. Aen. x
Equo, atque armis insignibus. Aen. x
Sic est apud Poetas, Interea, *sicut apud Sallustium*, Eodem tempore. Aen. x
Sall. de Pompeio: Deuictis Hispanis, trophaea *in Pyrenaeis iugis constituit*. AEN. XI
Senecta *iam aetate*. Aen. XI
Castra *sine uulnere introitū*.) *Castra accusatiuus*

uus pluralis est; qui multis errorē facit, ut uidea tur esse nominatiuus; quia neutra triptota sunt, et similis est nominatiuus accusatiuo. Aen. x
Et Metello procul a gente longa *spes auxiliorum.*) *idest longe posita.* Aen. xi
More equestris proelij sumptis *tergis, atque* redditis) *al. ac redditis.* Aen. xi
Dein campi Threicei, *quos habuere Amazones, a Tanai fluuio incertum quamobrem digressae.*) *al. Dein campi Threissi, quos habuerunt Amazones, ab flumine incertum quam ob caussam digressae.* Aen. xi
Equis paria operimenta erant: quae lintea ferreis laminis in modum plumae adnexuerant. Aen. xi
Vbique dux praecipit, ut frequenter circa se sint milites. Aen. xi
Prima *qui forte uenientes exciperent*) *al. exciperet. cum de insidijs loqueretur; quas numeri pluralis tantum esse, plusquam manifestum est.* Aen. xi
Tale est illud Sallustianum: Mare *Ponticum* dulcius, *quam* cetera.) *cum nullum dulce sit. al. M. P. d. est,* quam *cetera maria.* AEN. XII & Prisciano lib. xv
Dum *paullatim suis inuicem subueniant. omnes enim in bellum* coacti *sunt.* Aen. xii
Sall. de fugitiuis: In silua Syla *fuerunt.* Aen. xii
Sall. de Appio: ubi eum tota in concione ab exer-
citu

citu cogit discedere, dicit se eius opera non usurum, eumq. ab armis dimittit. Aen. XII

Plutarchus *etiam Sallustij testimonio utitur. cuius uerba recitanda non putauimus; quia ex Graecis illius uerbis, quae fuerint Latina Sallustij, diuinare difficile est.*

FINIS

ALDI. MANVTII PAVLI. F SCHOLIA

IN. CATILINAM

1.2. CETERIS *animantibus.)scripti omnes libri, quos quidem ego uiderim, Animalibus. quo modo & Sosipater Carisius recitat lib.* 1. *in uerbo, Omnes.*

1.2. VELVTI *pecora, quae Natura prona, atque uentri obedientia finxit.) Ouidius Met.* 1
Pronaq. cum spectent animalia cetera terram,
Os homini sublime dedit, caelumq. uidere
Iussit, et erectos ad sidera tollere uultus.

1.2 SVA *cuique satis placebant.)Cicero ad Att. lib.* XIV. *Sua cuique sponsa.*

Virgilius:

Trahit sua quemque uoluptas.

Terentius:

Quot homines, tot sententiae.

Idem:

Suus cuique mos est.

Persius:

Velle suum cuique est, nec uoto uiuitur uno.

Statius l. 2. *Sil.* 2. *Sua cuique uoluptas.*

1.2. PRIVS, *quā incipias, consulto;et, ubi consulue-*

ſulueris, mature facto opus eſt.) a Graecis multa Salluſtius mutuatur. quod & Quinctilianus lib. IX.*cap.* III. *affirmat. Demoſthenes quidem oratione* I.*in Philippum ſic:* Δεῖ μὲν βουλεύεσθαι ἐφ' ἡσυχίας, ποιεῖν δὲ τὰ δόξαντα μετὰ σπουδῆς. & in oratione de pace. Οἱ μὲν γὰρ ἄλλοι πάντες ἄνθρωποι πρὸ τῶν πραγμάτων εἰώθασι χρῆσθαι τῷ βουλεύεσθαι, ὑμεῖς δὲ μετὰ τὰ πράγματα. & Iſocrates in prima oratione. Βουλεύου μὲν βραδέως, ἐπιτέλει δὲ ταχέως τὰ δόξαντα.

1.a. Tvm *demum periculo, atque negotijs compertum eſt.) Apud Nonium in uerbo, Periculum, Tunc uero peric. &c. legitur.*

2.b. Plerique, *quae delicta reprehenderis, maleuolētia, et inuidia dicta putant: ubi de magna uirtute, atque gloria bonorum memores; quae ſibi quiſque facilia factu putat, aequo animo accipit; ſupra ea, ueluti ficta pro falſis ducit.) Thucydides* ἐν τῷ ἐπιταφίῳ λόγῳ τοῦ Περικλέους. ὅ, τε γὰρ ξυνειδὼς καὶ εὔνους ἀκροατὴς τάχ' ἄν τι ἐνδεεστέρως πρὸς ἃ βούλεταί τε καὶ ἐπίσταται νομίσειε δηλοῦσθαι: ὅ, τε ἄπειρος, ἔστιν ἃ καὶ πλεονάζεσθαι διὰ φθόνον, εἴ τι ὑπὲρ τὴν ἑαυτοῦ φύσιν ἀκούοι. μέχρι γὰρ τοῦδε ἀνεκτοὶ οἱ ἔπαινοι εἰσὶ περὶ ἑτέρων λεγόμενοι, ἐς ὅσον ἂν καὶ αὐτὸς ἕκαστος οἴηται ἱκανὸς εἶναι δρᾶσαί τι, ὧν ἤκουσε.

ἤκουσε· τῷ δ᾽ ὑπερβάλλοντι, αὐτῶν φθονοῦντες ἤδη καὶ ἀπιστοῦσιν.

Hunc autem Sallustij locum Gellius recitat lib. IV *cap.* XV. *in quo quaedam diuersa leguntur a lectione impressa.*

2.a. *Statui res gestas populi R. carptim perscribere.) in libris, quos Nonius secutus est, uideo scriptum fuisse, Strictim, non Carptim. recitat enim hunc locum in uerbo, Strictim.*

2.b. QVAM *uerissime potero) Fabius Victorinus in libro* I. *Cic. de Inuentione, haec recitans, Quambreuissime, legit.*

2.a. MAGISQ. *dandis, quam accipiendis, beneficijs amicitias parabant.) hoc uidetur sumpsisse a familiari suo Thucydide, cuius haec sunt* ἐν τῷ ἐπιταφίῳ λόγῳ τοῦ Περικλέους· Οὐ γὰρ πάσχοντες εὖ, ἀλλὰ δρῶντες κτώμεθα τοὺς φίλους. *idem infra similem in sententiam incurrit, in Iugurtha, 75. Beneficia dare, inuitus accipere.*

3.a. QVOD *initio conseruandae libertatis, atque augendae reip. fuerat.) Ne quis putet mendosum esse locum, notandum existimaui, locutionem esse Sallustianam, qua & alibi usus est, ut 17: Poenam illorum sibi oneri, impunitatem perdúdae reip. fore credebat. Et lib.* I. *historiarum, in oratione Lepidi, 84.a. Omnia retinendae dominationis honesta aestimat. Et eodem libro, in oratione*

Phi-

Philippi, 86.a. Exercitum opprimendae libertatis habet. & ibidem, 86.b. Priuata arma opprimendae libertatis cepit. itẽ, 87.a. Arma ciuilia cepit, legum, ac libertatis subuertendae. Terentius quoque in Adelphis: Ne id assentandi magis, quam quod gratum habeam, facere existumes. De hoc loquendi genere uide Prisc. lib. XIIX
3.a. IN superbiam, dominationemq. se conuertit.) dictionem, Se, sustuli, tamquam inanem: nec tamen a me ueterem librum dissentire uideo: cum quo facit idem Sallustius, qui hoc loquendi genere alibi quoque usus est. 24. a. Nae ista uobis mansuetudo, & misericordia, si illi arma ceperint, in miseriam uertet. 68. a. Benefacere iam ex consuetudine in naturam uertit. 84. a. Secundae res in miserationem ex ira uertunt. Alij quoque. Cicero: Sed hoc uitium in bonũ ei uertebat. Cor. Tacitus III. Postquam caedibus saeuitum, & magnitudo famae exitio erat, ceteri ad sapientiora conuertere. Idem alibi: Clam cum paucis ad pedites cõuertit. Caesar l. 3. bel. ci. Detrimentum in bonum uerteret. Liu. l. x. Auspicia in bonum uerterunt. et l. 39. Haec in perniciem adolescenti uerterunt. Virg. 3. Ge.

Et totae solidam in glaciem uertere lacunae.

Tacitus: Astusq. hostium in perniciem ipsis uertebat. Idem: Seu temere lapsa uox in praesagium uertit. Liuius: Verteratq. Scipionũ inuidia in praetorem. Idem: In perniciem adolescenti uerterunt.

Idem

Idem l. 9. dec. 4. Mores quidē populi R. quantum mutauerint, uel hic dies argumēto erit. pro, mutati sint. Et 8. belli Punici 2. Non septies die, sicuti fama fert, tēporibus statutis reciprocat. pro, reciprocatur. Suet. Quoties terra in urbe mouisset: pro, mota esset. Virg. Nox humida caelo Praecipitat. Idē, Ingeminant austri. Liuius autē l. 2. ab V. C. eclipsin faciens pronominis, Se, sic ait: Secuti, dedita opera, passim, ad illecebras propulsa pecora, praecipitauere in insidias. Et Virgilius, Accingunt omnes operi: & , Tum prora auertit. Vt facile adducar assentire ijs, qui Curtij locum lib. 7. mutant, proq. Vertitur, Vertit, legunt. in eo sic est: Posteaquam desierat esse, quem odissent, inuidia in misericordiam uertitur. Vide quoque Gellium noctium Atticarum lib. XIIX. cap. XII

3.b. MEMORARE *possem, quibus in locis ingentes hostium copias populus R. parua manu fuderit.) sic infra, 24: Sciebam, saepenumero parua manu cum magnis legionibus hostium contendisse. & in Iugurtha, 80: Saepe ante a paucis strenuis aduersus multitudinem bene pugnatum.*

4.a. IVS, *bonumq. apud eos non legibus magis, quam natura, ualebat.) uide D. Aug. de Ciu. Dei* lib. 2. cap. 18.

4.b. V*indicatum est in eos, qui contra imperiū in hostē pugnauerant.) Manlium Torquatū intelligit. de quo sic 24. Apud maiores nostros A. Manlius Torquatus bello Gallico filiū suum, quod is contra*

imperium in hostem pugnauerat, necari iussit. & Porcius Latro in declamatione in Catilinam, 114:

4.a. ACCEPTA *iniuria, ignoscere, quam persequi, malebant.) sic infra,* 20. *Magis, quod se dignum foret, quam quod in illos iure fieri posset, quaerebant.*

4.b. DEOS *negligere, omnia uenalia habere.)* Thucydides lib. 2. Χρήμασι γὰρ νικωμένου τὰ σύμπαντα τούτου ἑνὸς ἂν πωλοῖτο.

4.b. AMBITIO *multos mortales falsos fieri subegit.) Seruius, recitans hunc locum in* I *Virg. Georgicon librum, Coegit, non Subegit, uidetur legisse.*

4.b. ALIVD *clausum in pectore, aliud promptum in lingua habere.) Sic Coelius de Pōpeio, fam. lib.* 8. *ep.* 1. *Quam orationē habuerit tecum, quamq. ostenderit uoluntatem, (solet enim aliud sentire, & loqui; neque tamen tantum ualere ingenio, ut non appareat, quid sentiat) fac mihi perscribas. Homerus etiam lib.* IIX. *Iliados.*

Ἐχθρὸς γάρ μοι κεῖνος ὁμῶς ἀΐδαο πύλῃσιν,
Ὅς χ' ἕτερον μὲν κεύθει ἐνὶ φρεσὶν, ἄλλο δὲ βάζει.

4.b. AMICITIAS, *inimicitiasq. non ex re, sed ex commodo, aestimare.) Fronto haec recitat in uerbo, Aestimo, omissa copula, que. Quae licet parua sint, nec ad sententiam quidquam afferant, notanda tamen censui.*

4.b. VBI *contagio, quasi pestilentia, inuasit,* ciui-

ciuitas immutata.) uidetur Carisius haec recitare ex primo historiarum. eius enim sunt uerba lib. I. Contagium ueteres magis usurpauerunt: sed Sallustius contagionem maluit dicere primo: Vbi contagio &c.

4.b. PROPIVS uirtuti.) Virtutem, scriptum est apud Frontonem, qui haec recitat in, Propius; & Priscianum lib. XIIX. quamuis Augustinus, Virtuti, uidetur legisse: nisi sint mendosi codices. & sane sic idem Sallustius locutus in Iugurtha, 38. Propius mare Africũ agitabant. item, 52: Propior montem cum omni equitatu, & peditibus delectis suos collocat. quamquam in Fuluij Vrsini libro litteris superscriptis legitur, Monti: cum antea tamen fuisset, Montem. & Liuius IV. Propius est fidem, obstringi Fidenatium populum conscientia tanti sceleris uoluisse: idest uerisimilius est.

4.b. AVARITIA pecuniae studiũ habet. &c.) Cato in libro inscripto, Carmen de moribus, apud Gell. lib. XI. cap. 2. Auaritiam, inquit, omnia uitia habere putabant. uide Gell. lib. 3. cap. I

5.a. QVIPPE secundae res sapientium animos fatigant: ne illi, corruptis moribus, uictoriae temperarent.) sic Demosthenes in oratione contra Leptinem: Ἀλλ' οἶμαι τὸ μέλλον ἄδηλον πᾶσιν ἀνθρώποις καὶ μικροὶ καιροὶ μεγάλων πραγμάτων αἴτιοι γίνονται. διὸ δεῖ μετριάζειν ἐν ταῖς

δι᾽ εὐπραξίας καὶ προσεχομένους τὸ μέλλον φαίνεται. *Sic & Trebellius Pollio in Claudij uita: Plerique milites Claudij, secundis rebus elati, quae sapientium quoque animos fatigant, ita in praedam uersi sunt. &c. Et D. Aug. de Ciu. Dei* lib. XVII. cap. XX. *de Salomone loquens: Hic, inquit, bonis initijs malos exitus habuit. quippe secundae res, quae sapientium animos fatigant, magis huic obfuerunt, quam profuit ipsa sapientia, etiamnunc, et deinceps memorabilis, & tunc longe lateq. laudata. Ne autem, pro nedum, positū est: ut ait Priscianus* lib. XVI. *quāuis idem super* XII. *uersus Aen. Nedum legat. quo modo locutus quoque Plautus: Vix incedo inanis, ne ire posse cum onere existumes. & Liuius* 3. *Nouam, inexpertamq. eam potestatem eripuere patribus nostris. ne nunc, dulcedine semel capti, ferrent desiderium. Et, Temperarent, pro Obtéperarent: quo modo Corn. Tacitus.* XIX. *Qui nuper Bebriaci uictoriae temperassent. non enim assentior uel Augustino, uel Prisciano, qui, Obtéperassent, legunt; uel antiquissimo Fuluij Vrsini libro, eruditissimi hominis, Graecarumq. litterarū longe periti: in quo tamen, Ob, additum patet in spatio, quod uersus dirimit, aliena manu.*

5. a. PVDOREM, *pudicitiam.) hic addunt quidam scripti libri, Pro nihilo haberi. sed prior lectio ferri potest. habet enim nec obscuram, & satis*

tis commodam sententiam.

5.b. A PRIVATIS *compluribus subuersos montes, maria constructa esse.) Constrata,* Fuluij *Vrsini liber. impressam tamen lectionem magis pro bo. dixit enim idem Sallustius infra,* 8.b. *Diuitias profundere in exstruendo mari, & montibus coaequandis.*

6.a. SIMILISQ. *ceteris efficiebatur.) in Frontone, haec recitante in uerbo Similis, omissa est copula, que. & sane absque sententiae detrimento abesse potest.*

6.a NEFANDA *stupra.) quippe qui adulterium cõmisisset cum ea, quae ei postea socrus fuit, et ex eo stupro duxisset uxorem, cũ filia eius esset: Lucceiusq. haec ei obiecisset in orationibus, quas in eum scripsit, ut ait Pedianus. qui hoc addit, se nondum harum mulierum nomina inuenisse. Eiusdem Pediani ibidem uerba sunt haec: Fabia, uirgo Vestalis, caussam incesti dixerat, cũ ei Catilina obijceretur: eratq. absoluta haec Fabia, quia soror erat Terentiae Ciceronis. Paulus quoque Orosius: Eodem anno apud Romanos Catilina accusatus incesti, quod cum Fabia, uirgine Vestali, stuprum cõmisisse arguebatur. Idem tradit Plutarchus in Catone. Cicero autem: Quod nefarium stuprum non per illum &c. Item, Stuprorum, & scelerum exercitatione assuefactus.*

6.a. NECATO *filio.) ueneno. uide Valerium* lib. IX. cap. I. *Appianum* lib. 2. & *Plut.*

in Cicerone, & Sullan.

6.b. COLOR *eius exſanguis.) Probus in Catholicis, recitans hunc locum, affirmat hic legi debere, Colos. Seruius in Virg. Aen.* 1. *ſic ait: Salluſtius paene ubique Labos poſuit. melius eſt ſeruire regulae.*

7.a. INCERTA *pro certis.) ſic,* 8.a. *Per ignauiá, aut uana ingenia incerta pro certis captare. &* 16.a. *Pro incerta ſpe certa praemia. et* 67.a. *Quã quam opibus ſuis confideret, tamen non debere incerta pro certis mutare. Item Plautus in Pſeud. Certa amittimus, dũ incerta petimus. et Heſiodus:* Νήπιος, ὃς τὰ ἕτοιμα λειπὼν, ἀνέτοιμα διώκει.

7.b. INFESTVM *inimicum Cn. Pompeio.) Infeſtum, pro acrem, dicere potuit Salluſtius. Interdum tamen ſuſpicatus ſum, Inimicum, gloſſema fuiſſe ad, Infeſtum. quo uitij genere refertos eſſe libros animaduerti.*

9.b. HVMANI *corporis ſanguinem, uino permixtum, in pateris circumtuliſſe.) hac de re Florus ſic* lib.4. cap.1. *Additũ eſt pignus coniurationis ſanguis humanus, quem circumlatum pateris bibere. ſummum nefas: niſi amplius eſſet, propter quod biberunt.*

9.b. ATQVE *eo dictitare feciſſe.) nonnulli, Atque eo dictã rem feciſſe. quod ineptũ uidetur. Alij: Atque eo dictante feciſſe; uel, Atque eo dictitant effeciſſe; uel, Atque id ea re feciſſe; uel, Atque id eo feciſſe. quibus mutandi uoluntatem attulit igno-*

ignorata ſententia, quam confirmat antiquiſſimus Fuluij liber. eſt enim, Dictitare, pro Dictitabant: uſitato apud Salluſtium loquendi more. Dictitabant, inquit, Catilinam eo feciſſe, quod ſupra ſcriptum eſt, ut inter ſe magis fidi forent.

9.b. FLAGITIIS, atque facinoribus coopertus.) putarem pro, Facinoribus, legendum Fenoribus: tum quod ita legit Gellius lib. IV. cap. XVII. tum etiam, quod, cum dixerit, Flagitijs, ſuperuacaneum, uidetur, Facinoribus. uerum Nonij me auctoritas a mutatione deterret. nam in uerbo Facinus hunc locum recitat. Praeterea differunt omnino facinora a flagitijs: nam & facinus interdum bonũ eſt; et, cum eſt malum, maius habet quiddã, quam flagitium. idem Salluſtius ſupra, 5: Omnium flagitiorum, atque facinorum circum ſe, tamquam ſtipatorum, cateruas habebat. (ſic enim habent omnes, quos uidi, ueteres libri. unus Fuluij, quaſi erraſſet librarius in ſcribendo, litteris ſuperſcriptis habet, Flagitioſorum, atque facinoroſorum.) Et ibidem: Alienum aes grande conflauerat, quo flagitium, aut facinus redimeret. Et infra, 14: Omnes, quos flagitium, aut facinus domo expulerat. Item, ad C. Caeſarem de rep. ordinanda, 100: Non facinus, non probrum, aut flagitium obſtat, quo minus &c. Et ibidem, 103. An L. Domitij magna uis eſt, cuius nullum membrum a flagitio, aut facinore uacat. Item 105: Non flagitium a te, neque malum facinus peti-

 mus,

mus, ſed uti libertatem euerſam reſtituas. Flagitioſiſſima quoque facinora appellat in Iugurtha, 45: Plurima, & flagitioſiſſima facinora fecere.

9.b. ERAT ei cum Fuluia, muliere nobili, ſtupri uetus conſuetudo.) Terentius Adelph. act. 4. ſc. 5. Quicum illa conſueuit prius. Hecyra: Quicum tot conſueſſet annos. Phormione: Cum eius conſueuit olim matre in Lemno clanculum. Plautus Ciſtellaria: En umquam cum quiquam uiro conſueuiſti?

10.a. VIRO, ac liberis ſatis fortunata.) Suſtuli particulam Ac, teſtimonio Frontonis adductus. amator autem breuitatis Salluſtius huiuſmodi particulas ſaepe reſpuit. Eodem modo proxime legendum uidetur, Pſallere, Saltare; non, ut eſt in uulgatis libris, Pſallere, & ſaltare. in quo Macrobij auctoritate nitor, quem uideo ita legiſſe lib. III. cap. XIV

10.a PSALLERE, & ſaltare) etſi quidam libri habent, Pſallere, & cantare; et Suetonius in Tito dixerit, Ne muſicae quidem rudis, ut qui cantaret, & pſalleret iucunde, ſcienterque; & Spartianus in Hadriano, Pſallendi, et cantandi ſcientiam praeſeferebat: tamen ſequor libentius antiquiſſimum Fuluij librum, in quo diſerte ſcriptum uideo, Pſallere, & ſaltare. nam, pſallere, non idem eſt, quod, ſaltare; ſed potius fidibus canere. itaque dixit Gellius lib. XIX. cap. IX. Deſiderauit exhiberi, quos habere eũ ſciebat ſcitiſſimos utriuſque

ſexus,

ſexus, qui canerent uoce, & qui pſallerent. Non enim neceſſe erat dicere, Canerent uoce, niſi & in uerbo, Pſalleret, cantus ineſſet. itaque, ut diſtingueret, dixit, Canerent uoce. Praeterea pſaltriam, & fidicinam aeque dici, non ignoramus: & apud Graecos ψάλλω, pro canto; ψαλμὸς pro cantu, accipitur. Addo Macrobij teſtimonium, qui lib. 3. Saltare agnoſcit in Salluſtio. ait enim ſic: Taceo, quod matronae etiam ſaltationem non inhoneſtam putabāt: ſed inter probas quoque earum erat ſaltandi cura, dummodo non curioſa, uſque ad artis perfectionē. quid enim ait Salluſtius, Pſallere, ſaltare elegantius, quam neceſſe eſt probae? adeo & ipſe Semproniam reprehendit, non quod ſaltare, ſed quod optime ſcierit. Et Seruius in Virg. Aen. lib. 1. & 4. citat ex Salluſtio: Saltare elegantius, quam neceſſe eſt probae. Quod, ut uitium, notauit Aemilius Probus in Epaminondae uita: Scimus, inquit, muſicen noſtris moribus abeſſe a principis perſona; ſaltare, etiam in uitijs poni. quae omnia apud Graecos & grata, & laude digna ducuntur. Et Cicero agnoſcere uidetur in Curionis inceſſu fidicinae mollitiem, cum dixit in oratione in ipſum, & Clodium, cuius haec uerba recitant Nonius, & Rufinianus: Tu uero feſtiuus, tu elegans, tu ſolus urbanus; quem decet muliebris ornatus, quem inceſſus pſaltriae, qui laeuare uultum, mollire uocem potes.

13. a. MAIORES ueſtrum.) Veſtrum repoſui,

pro nostri, quod ita Gellium legisse cognouissem. is enim sic lib.xx.cap.v. *Importunissime fecerunt, qui in plerisque Sallustij exemplaribus scripturam istam sincerissimam corruperunt. nam cum ita in Catilina scriptum esset, Saepe maiores uestrum, miseriti plebis R. Vestrum aboleuerunt; et, Vestri, superscripserunt: ex quo in plures libros mendae istius indoles inoleuit.*

13.a. ARGENTVM aere solutum est.) *patet sententia: & ita recitat Nonius in uerbo, Soluo. praeterea sic est in perátiquo Fuluij libro. nonnulli tamen ex ingenio legendum putarunt, Argentum aere communi solutum est: mutatione non necessaria.*

15.b NATVRA *Gallica gens bellicosa.) Iustinus ex Trogo,* lib. 25. *Neque reges orientis sine mercenario Gallorum exercitu ulla bella gesserunt: neque, pulsi regno, ad alios, quam ad Gallos, confugerunt. tantus terror Gallici nominis, siue armorum inuicta felicitas erat, ut aliter neque maiestatem suam tutam, neque amissam recuperare se posse sine Gallica uirtute arbitrarentur. itaque, in auxilium a Bithyniae rege inuocati, regnum cum eo, parta uictoria, diuiserunt; eamq. Gallograeciam cognominauerunt. Cicero de haruspicum responsis: Artibus Graeci, Galli robore, Hispani numero, Poeni calliditate ualent.*

17.a. DVBITANDO, *& prolatando.) Fuluij liber, Protelando. & in Iugurtha,* 42.a. *Protelan-*

landis consultationibus; non, ut in uulgatis libris, Prolatandis.

20.a. OMNES *homines, P.C. qui de rebus dubijs consultant, ab odio, amicitia, ira, atque misericordia uacuos esse decet. &c.) Aristoteles rhet.* lib. I Ὁ δ' ἐκκλησιαστὴς καὶ δικαστὴς ἤδη, ἐπὶ παρόντων καὶ ἀφωρισμένων κρίνουσι. πρὸς οὓς καὶ τὸ φιλεῖν ἤδη, καὶ τὸ μισεῖν, καὶ τὸ ἴδιον συμφέρον συνήρτηται πολλάκις. ὥστε μηκέτι δύνασθαι θεορεῖν ἱκανῶς τὸ ἀληθὲς, ἀλλ' ἐπισκοτεῖν τῇ κρίσει τὸ ἴδιον ἡδὺ, καὶ λυπηρόν. Et Demosthenes ἐν τῷ περὶ τῶν ἐν Χερρονήσῳ: Ἔδει μὲν τοὺς λέγοντας ἅπαντας ἐν ὑμῖν μήτε πρὸς ἔχθραν ποιεῖσθαι λόγον μηδένα, μήτε πρὸς χάριν. &c. Item Thucydides lib. III. in concione Diodoti: Νομίζω δὲ δύο τὰ ἐναντιώτατα εὐβουλία εἶναι, τάχος τε, καὶ ὀργήν. ὧν τὸ μὲν, μετὰ ἀνοίας φιλεῖ γίγνεσθαι: τὸ δὲ, μετὰ ἀπαιδευσίας, καὶ βραχύτητος γνώμης.

21.a IN *luctu, atque miserijs mortem aerumnarum requiem, non cruciatum, esse: eam cuncta mortalium mala dissoluere: ultra neque curae, neque gaudio locum esse.) idem supra*, 15: *Miserijs suis remedium mortem exspectare. & in Iugurtha*, 35: *Morte grauiorem uitam exigere. Cicero quoque ep.* 13. lib. 4. *Saepius mihi ueniebat*

in mentem, queri, quod ita uiuerē, quam gaudere, quod uiuerē. et 15.lib.5. *In ea tempora nostra aetas incidit, ut, cum maxime florere nos oporteret, tum uiuere etiā puderet. &* 3.lib.6. *Ita uiuere, ut non sit uiuendum, miserrimū est: mori autem nemo sapiens miserum duxit, ne beato quidē. et 3.l.7. Vbi non sis, qui fueris, non esse, cur uelis uiuere. Et Liuius* lib.2. *dec.3. Qui se bene mori, quā turpiter uiuere, maluit. De Graecis autem Eurip. in Theseo.* Ταχὺς γὰρ ἅδης ῥᾷστος ἀνδρὶ δυστυχεῖ. Et Xenophon in Rep. Lacedaemoniorum: Ἄξιον δὲ τοῦ Λικούργου καὶ τόδε ἀγασθῆναι, τὸ κατεργάσασθαι ἐν τῇ πόλει αἱρετώτερον εἶναι καλὸν θάνατον, ἀντὶ τοῦ αἰσχροῦ βίου.

Contra autem, in Iugurtha, 61: Queis, inquit, turpis uita integra fama potior fuit.

22.b. LONGE *mihi alia mens est, P. C. cum &c. et cum &c.) Demosthenes Olynthiaca tertia:* Οὐχὶ ταὐτὰ παρίσταταί μοι γινώσκειν ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ὅταν τε εἰς τὰ πράγματα ἀποβλέψω, καὶ ὅταν εἰς τοὺς λόγους, οὓς ἀκούω. τοὺς μὲν γὰρ. *&c. Et Thucydides* lib. 3. *in concione Cleonis.*

24.a A. MANLIVS.) *uel legendum, T. Manlius; uel errauit Sallustius memoriae uitio. non enim huic Aulo, sed Tito praenomen fuit. quod & fasti Capitolini, et Liuius* lib.8. *Ciceroq.*

lib.

lib. 3. *de Off.* & *alij multi docent.*

24.a. BELLO *Gallico.)* & *hoc contra testimonium Liuij* lib. 8. *Valerij* lib. 2. cap. 2. *et aliorũ. nam contra Latinos bellum gerebatur, non contra Gallos, cum filium Torquatus securi percuti iussit. Plutarchus item in Parallelis, a Torquato contra Samnites hoc anno pugnatum, scripsit, contra historiae fidem. nam, ut dixi, cum Latinis, non cum Gallis, aut cum Samnitibus, pugnatum est.*

24.a. VIGILANDO, *agendo, bene consulendo prospere omnia cedunt: ubi socordiae tete, atque ignauiae tradideris; nequidquam deos implores: irati, infestiq. sunt.) Cicero sic de Finibus* lib. 3. *Minime conuenit, cum ipsi inter nos abiecti, neglectiq. simus, postulare, ut dijs immortalibus cari simus, & ab his diligamur. Et Metellus in oratione de ducendis uxoribus, apud Gell.* lib. 1. cap. 6. *Quid nos a dijs immortalibus diutius exspectemus, nisi malis rationibus finem facimus?*

25.a ESSE, *quam uideri, bonus malebat.) Aeschylus* Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβαις:

Οὐ γὰρ δοκεῖν ἄριστος, ἀλλ᾽ εἶναι θέλει.

25.a. EO *magis illã assequebatur.) sic et antiquus Fuluij liber. D. Aug. legit, Eo magis illum sequebatur. Alij, Eo magis assequebatur. omnia recte.*

26.b. VERBA *uirtutem non addere.) idem in Iugurtha,* 70.b. *Plura dicerem, Quirites, si timidis uirtutem uerba adderent: nam strenuis abunde dictum puto. Et Demosthenes in oratione*

περὶ τής συντάξεως: Ἐστι δὲ κεφάλαιον ἁπάντων τῶν εἰρημένων: οὐδὲ πόθ' ὑμᾶς οἱ λέγοντες, οὔτε πονηροὺς, οὔτε χρηστοὺς ποιήσουσιν: ἀλλ' ὑμεῖς τούτους ὁποίους ἂν βούλησθε. &c.

27.a. *Superuacaneum eſt.) & hoc a Demoſthene ſumpſit ex oratione* περὶ τού στεφάνου, *in qua dixit.* Οὗτος δ' ἐκ περιουσίας μου κατηγορεῖ: *cum ſignificet: Huic autem ſuperuacaneum eſt me accuſare. quem locum hic uidetur imitatus. Et Suidas* περιὸν *interpretatur* ὑπερβάλλον.

27.b. A B *dextera rupe aſpera.) ſic &* F*uluij liber. Alij, A dextris rupes aſpera. utrumque recte.*

28.b. P A V L L O *diuerſius, ſed omnes tamen aduerſis uulneribus cóciderant.) ſic omnes antiqui libri. Cariſius autem* lib. 2. *Priſcianus* lib. 12. *& Diomedes* lib. 1. cap. 3. *ita legunt: Alis (pro, alius) alibi ſtantes, omnes tamen aduerſis uulneribus conciderunt; ſiue, ut apud Diomedem, ceciderunt.*

28.a. C A T I L I N A *longe a ſuis inter hoſtium cadauera repertus eſt.) ijsdem uerbis utitur Florus* lib. 4. cap. 1. *qui hoc amplius: Pulcherrima morte; ſi pro patria ſic concidiſſet. Salluſtij autem uerba haec Seruius in Virgilij librum Aen.* 1. *recitat.*

26.b. VI *quidem regere patriam, aut parentes, quamquã et poſſis, et delicta corrigas, tamẽ impor tunũ eſt.) ſumpſit hoc a Platone in epiſtola lõga ad Dionis propinquos:* Πατέρα δὲ ἢ μητέρα, οὐχ ὅσιον ἡγοῦμαι προσβιάζεσθαι, μὴ νόσῳ παραφροσύνης ἐχομένους. ἐὰν δέ τινα καθεστῶτα ζῶσι βίον ἑαυτοῖς ἀρέσκοντα, ἐμοὶ δὲ μὴ, μήτε ἀπεχθάνεσθαι, μάτην νουθετοῦντα. βίαν δὲ πατρίδι πολιτείας μεταβολῆς μὴ προσφέρειν, ὅταν ἄνευ φυγῶν, καὶ σφαγῆς ἀνδρῶν, μὴ δυνατὸν ᾖ γίνεσθαι τὴν ἀρίστην. quam ſententiam expreſsit idem Plato & in Critone, his uerbis: Πανταχοῦ ποιητέον ἃ ἂν κελεύοι ἡ πόλις τε, καὶ ἡ πατρίς: ἢ πείθειν αὐτὴν, ᾗ τὸ δίκαιον πέφυκε. βιάζεσθαι δὲ οὐχ ὅσιον οὔτε μητέρα, οὔτε πατέρα, πολὺ δὲ τούτων ἔτι ἧττον τὴν πατρίδα. *hunc Platonis locum Cicero cum ſignificare uellet, ſic ait in epiſtola, Periucundae: Id enim iubet idem ille Plato, quem ego auctorem uehementer ſequor: Tantum contendere in rep. quantum probare tuis ciuibus poſſis: uim neque parenti, neque patriae afferre oportere.*

29.b. FRVSTRA *niti, neque aliud, ſe fatigando, niſi odium quaerere, extremae dementiae eſt.) Plato in epiſtola ad Perdiccam, quam Ficinus*

Dionis

Dionis eſſe putat : Εἰ μὴ μάτην μὲν κινδυνεύσειν ᾤετο, πλέον ἢ οὐδὲν ποιήσειν.

31.b. MANASTABALE.) *Cum ſuperiore anno Salluſtium, ueterum librorũ ope a me emendatum, emitterẽ, praecipueq. in eo adiutus eſſem antiquiſſimo Fuluij Vrſini libro; eum ita diligenter inſpexeram, nihil ut oculos meos effugiſſe arbitrarer. Sed, cum poſtea eundem librum euoluerem, cum alia multa, minime negligenda, ſecus in eo libro ſcripta animaduerti: tum uero hoc nomen, Maſtanabale, non Manaſtabale. et cum antiquo libro Cariſius conſentit: qui* lib. I. *de nominibus in Al terminatis: Si qua, inquit, maſculina inueniuntur: haec barbara ſunt: ut Hannibal, Adherbal, Maſtanabal.*

31.a. EQVITARE, *iaculari.) Seruius haec recitans* lib. 2. *Aen. Equitari, uidetur legiſſe. hic ego nihil pronuncio; contentus diuerſam lectionem oſtendiſſe.*

32.b. HVIVSCEMODI *uerba cum Iugurtha fertur habuiſſe.) Spartianus in Seuero diuinã hanc orationem uocat. Seuerus, ait, imperator diuinam Salluſtij orationem, qua Micipſa filios ad pacem hortatur, ingrauatus morbo, miſiſſe filio dicitur maiori. idque fruſtra. &c.*

34.b. SECVNDVM *ea) pro, poſt ea. ſic Priſcianus legit* lib. XIV. *de praepoſitione agens, idque ſententia confimat. Fuluij liber, Sed ea.*

Sine

36.b. SINE dedecore, P.C. oro uos per liberos, atque p. u.) *Fuluij liber, Sine dedecore, per uos, per liberos etc. quo modo locutus idē Sallustius pag. 20:21.22:41:89:92: et Liuius IX. 2. belli Punici. Per uos, fidemq. uestram P. C. prius quam eorum scelus expietis, neque in Italia, neque in Africa quidquam rei gesseritis.*

37.b. MARE *saeuum, importuosum) sic antiquus Fuluij liber. Seruius tamen, haec recitans in Virg. Aen.* lib. 1. *copulam addit.*

37.b. CAELO, terraq. paenuria aquarum.) *Seruius haec recitans in Virg. Aen.* lib. 1. *copulam omittit.*

38.a. MVTANDI copia erat.) *antea, Mutuādi. nos, Mutādi, reposuimus, ex Fuluij libro. sic enim locutus idem Sallustius* 50. b. *Eaq. mutare cum uino aduecticio, et alijs talibus. & hac ipsa pagina: Freto diuissi ab Hispania, mutare res inter se instituerant.*

38.a. QVAE *Mapalia illi uocant.) ne quis posthac dubitet, Mapalia, an Magalia, scribendum sit: non alienū uisum est hic adscribere Seruij uerba. is igitur sic ad illud Virgilij lib.* IV. *Aen.*

Vt primum alatis tetigit Magalia plantis,

Magalia: *Afrorum casas. Magalia, & Mapalia idem significant. Sed Magalia ma producit; Mapalia uero corripit: ut, Et raris habitata Mapalia tectis. Festus Pompeius Mapalia nominat: & idem Sallustius infra,* 51.a.

38.a. NVMIDIAE *nomine.) credo hominibus fide dignis, affirmãtibus in antiquo libro, Nomo, esse, non Nomine. quod rectius uidetur.*

38.b. PROXIME Carthaginem Numidia appellatur.) *Fronto in, Proxima. sic: Proxima Carthaginem Numidia appellatur.*

38.b. PROXIME Hispaniam Mauri sunt.) *Fuluij liber, Hispanias. Fronto, Proximi Hispaniae Mauri sunt.*

40.a. VALLO, *atque fossa moenia circũdat.) Diomedes* lib.I.cap.I. *copulam omittit.*

40.b. NISI tamẽ intelligo.) *Nisi ualet Sed. quo modo idem locutus* 61.b. *Nisi, quod illi in tãto malo turpis uita integra fama potior fuit, improbus, intestabilisq. uidetur. et* 77. b. *Nisi tamen de resp. pariter ac saeuissimo imperio, bene atque decore gesta. Sic & ab alijs usurpatur. dixit enim Cicero ep.* I. lib. XIII. *ad Memmium: Nisi tamen multo minus tibi concedi potest. & ibidem, ep.*73. *De re nihil possum iudicare; nisi illud mihi certe persuadeo, te talem uirum nihil temere fecisse. & ad Atticum ep.* 14. lib. v. *Nisi tamen id erit mihi gratissimum. et ad eundem ep.*6. lib.XI *Nisi illud erat infinitum. & ibidem ep.*23. *Nisi illud quidem mutari non uideo posse. & ad Hirtium lib.* 9. *apud Nonium: Dicis, quid quaeso istuc intererat? nescio. nisi tamen id erat mihi iucundum. Item in oratione pro Sex. Roscio Amerino: Quid erat, quod Capitoni primum nunciarit, nescio.*

nescio. nisi hoc uideo, Capitonem in his bonis esse socium. & Plautus in Epid. actu 2.

-si placebit, utiminor
Consilium; si non placebit, reperitote rectius;
Mihi istic nec seritur, nec metitur. nisi ea,
quae uis, uolo.

Et in Persa, actu 2.

- Dij, deaeque te omnes perdant.
Nisi hodie, si prehendero, defigam in terram
colaphis.

Et in Sticho, actu 1

-Miror, quid fiet:
Nisi, ut periculum fiat, uisam quid uelit.

Et Terentius Andria, actu 4. sc. 1

Nisi mihi deos fuisse iratos scio,
Qui auscultauerim.-

Quo in loco Donatus foede errasse mihi uidetur, mutilum locum esse existimans. haec enim dicit: Deest, Quia; ut sit, Nisi quia.

Et Eun. actu 3. sc. 4.

-Nequeo satis mirari, neque conijcere.
Nisi, quidquid est, procul hinc libet priu', quid
sit, sciscitari.

Et actu 5. sc. 1

Nescio. nisi amasse credo Pamphilam.

Et actu 5. sc. 6.

Non dubium est, quin mihi magnum ex hac re
sit malum.
Nisi, quia necesse fuit hoc facere, id gaudeo.

Et Heaut. actu 3. sc. 2.

Ioco, an serio illaec dicat, nescio:
Nisi mihi quidem addit animum, quo lubeat magis.

Et actu 4. sc. 1

Nisi aliquid uideo, ne esse amicam hanc gnati rescis cat senex.

Et Adelph. act. 1. sc. 2.

-dixit uelle uxorem ducere:
Sperabam iam deferuisse adolescentiam:
Gaudebam . ecce autem deintegro. nisi, quidquid est,
Volo scire; atque hominem conuenire, si apud forum'st.

Et actu 4. sc. 2.

-Nequeo satis decernere:
Nisi me credo huic esse natum rei, ferundis miserijs.

Quo in loco male Donatus.

Et actu 4. sc. 5

Nescio. nisi, quia tam misere hoc cupio esse uerum, eo uereor magis.

Et Phormione, actu 3. sc. 1

Nescio. nisi Phaedria haud cessauit pro te eniti.

Et actu 5. sc. 7.

Nescio. nisi, me dixisse nemini, id certo scio.

Et Hecyra, actu 1. sc. 2.

Quid egerint inter se, nondum etiam scio.
Nisi sane curae est, quorsum euĕturum hoc siet.

Et

Et actu 2. sc. 3.

-Nec, qui hoc mihi eueniat, scio:
Nisi pol filium multis modis iam exspecto, ut redeat domum.

Gellius quoque lib.x.cap.xii

Item aliud, inquit, quod hercle, an ponerem, dubitaui. ita est deridiculae uanitatis. nisi iccirco plane posui, quod oportuit nos &c. Et Plinius lib. xxxv.*cap.*xi. *Nisi accitus a rege. sic enim legendum ex omnibus antiquis libris; non, ut in peruulgatis, Sed. De Graecis autem Aristophanes:* Εὖ τοι λέγειν ἔμοιγε φαίνεσθον πάνυ πλὴν ἓν μόνον δέδοικα.

42.a. PROLATANDIS *consultationibus.) Fuluij liber, Protelandis. quo modo item* 16. 6.*idque magis olet antiquitatem.*

43.a. SATYRAM *legem) dictionem, Legem, sustulimus, ueterum exemplarium auctoritate adducti.*

43.a. DEIN, *postero die, quasi per Saturam sententijs exquisitis, in deditionem accipitur.) sic Iustinianus in praefatione quadam Digestorum: Sparsim, et quasi per Saturam collectũ opus, dicit, utili inutilibus mixto, maxima tamen parte inutilibus deputata. uide et Diomedem, & Festum, a quo miror hunc Sallustij locum ijsdem uerbis in uoce Satura recitari ex C. Laelij oratione, quam pro se dixit; cum procul dubio Sallustij sit.*

43.a. Ac potissimum eam dicam, quam

in concione &c.) *Fuluij liber, Ea dicam, quae in concione. nec displicet. nam, si legatur, Eam dicam, quam in concione: non uideo, qui possit apte uerbũ, Disseruit, quod subsequitur, accommodari. quis enim probet hoc loquendi genus, Orationem disserere? liberum tamẽ cuique iudicium relinquo.*

43.b. QVAMQ. multi.) *Fuluij liber, Quamq. inulti. malo, Multi. etsi nec, Inulti, reijcio.*

43.b. OBNOXII inimicis.) *etsi uideo scriptum esse in quibusdam libris, Obnoxijs inimicis: tamen, Obnoxij, magis probo: pro, Subiecti, subditi, uosmet eorum potestati dedentes. quod Memmius reprehendit.*

44.a. INCEDVNT per ora uestra magnifice.) *Fuluij liber, Magnifici.*

44.a. IN *imperio nati.) quidam libri praepositionem omittunt. utrumque sententiam habet satis commodam.*

44.b. MAIVS *dedecus est, parta amittere, quam omnino nõ parauisse.) similia illa in Catilina, 22. Virtus, atque sapientia maior in illis fuit, qui ex paucis opibus tantum imperium fecere, quam in nobis, qui ea bene parta uix retinemus. & in Iugurtha, 69. Nobilitatẽ certe peperisse, quam acceptã corrupisse, melius est. Et Thucydides lib. 2. in concione Periclis 2.* Αἰσχῖον, ἔχοντας ἀφαιρεθῆναι, ἢ κτωμένους ἀτυχῆσαι.

VI-

44.b. VIRVM flagitiosissimum existimo impune iniuriam accepisse.) *suspectus locus. quod si, Virum, deleas, quo modo in Gryphianis libris impressum est, haec erit sententia: Tametsi flagitiosissimam rem existimo, ut aliquis iniuriam acceperit impune, idest impunito eo, qui iniuriam ipsam intulerit: tamen &c. Alij, Viro, reponunt. quod improbo. impressam lectionem comprobat Fuluij liber.*

45.b. CASSIVS praetor.) *antea in uulgatis libris, Cassius populi R. quod mendosum duxi. itaque reposui, Praetor, pro Populi R. non differentibus antiquis notis, quarum ignoratio errorem peperit. nam praetor scribebatur sic PR. Populi R. sic P.R. Praeterea historiam sum secutus. nam Cassius praeturam gerebat. quod ante paucos uersus ostendit Sallustius. Cum haec scripsissem, eundem Fuluij librum inspexi, qui coniecturam meam confirmat. nam in eo diserte ita scriptum est, Cassius pr.*

45.b. QVONIAM *se populo R. dedisset.) sic antea in omnibus uulgatis libris legebatur. ego, Dedidisset, reposui, ex coniectura.*

46.b. PAVCIS *diebus.) in quibusdam libris, Paucis post diebus. sed perperam: non enim mutatione opus est: cum, Paucis diebus, idem sit, quod, Paucis post diebus. quod Ciceronis, aliorumq. exempla declarant. uide & 34. 48: 51. 60.70:81.*

47.b. SVBDOLE *eius augere amētiam.) sic & antiquus Fuluij liber. Subdolus tamen, reposui; quod ita scriptum in quibusdam antiquis libris com perissem: & argutius uidetur, magisq. Sallustianum.*

48.b. C. MAMILIVS Limitanus.) *alij, Limentanus. quod mendosum est. Sincerum autem, Limitanus, aut, Limetanus: cum i, & e uicissim ueteres usurpauerint. Est autem hic C. Mamilius is, qui legem Mamiliam celebrem tulit de limitibus, cuius mentio est in libro de limitibus agrorum, & apud Ciceronem de Legibus, & in Bruto. Nummum praeterea argēteum ipsi uidimus apud clarissimum uirum Andream Lauretanum, patricium Venetum, in quo est,* C MAMIL LIMETAN

49.b. ALIA omnia sibi cum collega communia ratus.) *Communia, Fuluij liber non habet.*

51.a. COCTVM *cibum.) Valerius lib.2.cap.2. Nāque lixas, inquit, e castris summouit, cibumq. coctum uenalem proponi uetuit: in agmine neminē militum ministerio seruorum, iumentorumque, ut arma sua, & alimenta ipsi ferrent, uti passus est. castrorum subinde locum mutauit: eadē, tamquam Iugurtha semper adesset, uallo, atque fossa amplissime cinxit.*

51.a. CERTIOR *Romae factus) Roma, legitur apud Nonium, haec recitantē in, Innocentia.*

ITEM

51.b. ITEM funditorum, & sagitt.) *Dehinc, pro Item, est apud Nonium, haec recitantem in commentariolo de genere armorum.*
52.a. HVMI arido, atque arenoso.) *sic legit Priscianus lib.* XIIX. *nec omnino discrepant ueteres libri. quem locum ab alijs quoque iam animaduersum, ac notatum uideo.*
53.a. POST *principia habere.) sic Sisenna hist. lib. 3. apud Nonium: Post principia paullatim secedunt, atque inde fugae se mandant. quo in loco mendose, Post ricipia legitur. sic & Gnatho Terentianus, actu 4. sc. 7.*
Tu hosce instrue: hic ego ero post principia: inde omnibus signum dabo.
Et C. Gracchus, apud Gell. lib. XV. *cap.* XII. *In conuiuio liberi uestri modestius erant, quam apud principia. sic enim est legendum; non, ut in uulgatis, Principem.*
59.a. DOMI *modicus.) respuo, quod a quibusdam legitur, Domi pudicus. nam & sententia recipit, Modicus; & uero ita recitat Nonius in uerbo, Modicus.*
61.a. INTERDVM *somno excitus, arreptis armis, tumultum facere.) Apud Diomedem lib.* I *ita scriptum est: Interdum experrectus somno, arreptis armis, tumultum facere.*
65.a IMPARES *magnitudine, pari natura.) Seruius in Virg. Aen. lib.* I. *Impares magnitudine, pares natura. utrouis modo legas, parui refert.*
PRE-

66.b. PRETIVM *fore.) ſic repoſui ex pleriſque antiquis libris. quo modo locutus* 81 *: Fuerit mihi pretium eguiſſe aliquando amicitiae tuae. et Tacitus* 1. *Germanico pretium fuit conuertere agmen. et* 2. *Res, eo anno prolatas, haud referrem, niſi pretium foret. Fuluij tamen liber, Operae pretium fore. ego dictionem, Operae, induxi, aliorum ueterum librorum auctoritate adductus.*

67.b. MILITIAE.) *ſic antiquus Fuluij liber. in uulgatis, Militia. ſed antiquus loquendi modus, Domi, militiaeque, adduxit me, addita praeſertim ueteris libri auctoritate, ut locum mutarem.*

68.b. FACIANT idẽ maioribus ſuis.) *non defuere, qui & ſententiam, & loquendi genus ignorantes, hunc locum deprauare conati ſunt, arbitrati pro, Faciant, legendum, Faciunt: quaſi dixerit Salluſtius, Eodem modo maiores ſuos deſpiciunt, ſicuti me. quod aperte falſum eſt, & pulcherrima ſententia deteriore commutatur. Eſt autem horum uerborum haec ſignificatio: Si me iure deſpiciunt, faciant idem, quod maiores ſui fecere: ideſt, imitentur maiores ſuos in recte factis: non enim debent & me deſpicere, & maiores ſuos non imitari. Graeca loquendi ratio, parum explorata, ſententiae tenebras offudit. ſic locutus ante Salluſtium Lucretius, poſt Horatius.*

*Lucretius lib.*2.

—animalia cum ſint,
Atque animalibu' ſint mortalibu' una eademque.

pro,

pro, unum, & idem, quod animalia mortalia sunt.
Et lib. 3.

-quorum unus Homerus
Sceptra potitu', eadem alijs sopitu' quiete est.
pro, eadem, qua alij.
Et lib. 4.
Nempe eadem facit; et scimus facere omnia turpi.
pro, eadem, quae turpis. Horatius autem in libro de Arte poetica ad Pisones: (sic enim malo appellare, quam, ut quidam, epistolam, ex Quinctiliano lib. 8. c. 3. Diomede lib. 3. c. 1. Donato in Terent. Adelph. actu 5. sc. 4. Seruio in Virg. Aen. lib. 1. & Probo, Carisio tamen lib. 2. aduersante.)
Inuitum qui seruat, idem facit occidenti.
pro, idem, ac si occideret.
Item Sophocles in Aiace:
ὑμεῖς θ᾽ ἑταῖροι ταὐτὰ τῇ δέ μοι τάδε
τιμᾶτε.
Et in Tyranno.

-ἢν γὰρ εὑρεθῇ λέγων
σοὶ ταῦτ᾽, ἔγωγ᾽ ἂν ἐκπεφοβημένοιν πάθος.
Euripides quoque apud Gellium lib. XIII. cap. XXIV
Δὶς ταυτὸν ἡμῖν εἶπεν ὁ σοφὸς Αἰσχύλος,
Ἥκω γὰρ εἰς γῆν φησὶ, καὶ κατέρχομαι.
Ἥκω δ᾽ ταυτόν ἐστι τῷ κατέρχομαι.
Νὴ τὸν Δί᾽ ὥσπερ εἴ τις εἴποι γείτονι,

Χρῆ-

Χρῆσον σὺ μάκτραν, εἰ δὲ βούλη, κάρδοπον.
Et Xenophon in Cyri Paedia ſic:
Τὸ αὐτὸ ἡμῖν ἀπσύδεται: *et infra in eadẽ ſaepe.*
Itẽ Iſocrates Ἀπολλωνιάτης in oratione πρὸς Δημόνικον: Ταυτὰ πάσχει τοῖς ἅρμασι.
Et Ariſtoles in libro de Arte poetica: Αὐτὸς ἂν εἴη μιμητὴς Ὁμήρῳ Σοφοκλῆς.
Et Rhet.l.3. Ἔφη ὁ δὲ, οὐκοῦν σὺ ταυτὰ τούτοις ἔθου.

70.b. PLVRA *dicerẽ, Quirites, ſi timidis uirtutem uerba adderent.) in Catilina, 26: Cõpertum ego habeo, milites, uerba uirtutem non addere, neque ex ignauo ſtrenuum, neque fortem ex timido exercitum oratione imperatoris fieri. Et Xenophon lib. 3.* Κύρου παιδείας: Οὐδεμία γὰρ οὕτως ἔσται καλὴ παραίνεσις, ἥτις τοὺς μὴ ὄντας ἀγαθοὺς, ἀνθήμερον ἀκούσαντας, ἀγαθοὺς ποιήσει.

70.b. A. MANLIVM.) *Manilium Plinius nominat lib.* XXXIII. *cap.* I.

71.a. NEQVE *belli patrandi cognouit.) Sic Priſcianus legit, ſubaudiens Cauſſam: ſic & antiquus Fuluij liber. quomodo et Liuius lib.* V. *& Hirtius de bello Alexandrino locuti ſunt. quod ab alijs quoque animaduerſum eſt. His uerbis haec eſt ſubiecta ſententia: Neque ad bellum patrandum pertinere cognouit.*

73.b. MORE *humanae cupidinis ignara uiſundi.) pro, uiſundi ea, quae ignorantur. ſic Gellius lib.*

lib. IX. cap. XII. et Nonius in uerbo Ignarus recitant. quo modo Virgilius locutus lib. X. Ignarum Laurens habet ora Mimanta. et Tacitus lib. 2. Per occulta, & uigilibus ignara. & lib. 3. Non sibi quidem ignara, quae uulgabantur. & lib. XII. Nihil tam ignarum barbaris, quam machinamenta, & astus oppugnationum. & idem Sallustius, 54. a. Regio, hostibus ignara. Gnarus item, pro cognitus, apud eundem Tacitum: Idq. nulli magis gnarum, quam Neroni. &, Campos madentes, et ipsis gnaros.

75. a. SVLLA gentis patriciae nobilis fuit, familia prope iam exstincta.) Seruius lib. Aen. VII. Sylla patriciae gentis fuit, familia iam exstincta &c.

75. b. VIX decima parte die reliqua.) antea in uulgatis, Diei, legebatur, quemadmodũ est in Fuluij libro. Die, emendaui ex Prisciano lib. IIX. & Gellio lib. IX. cap. XIV. cuius haec sunt: Ego in Iugurtha Sallustij, summae fidei, et reuerendae uetustatis libro, Die, casu patrio, scriptum inueni. uerba haec ita erant: Vix decima parte die reliqua. non enim puto argutiolam istam recipiendam: ut, Die, dictum, quasi, Ex die, existimemus. Supra quoque, 54. a. Et iam die uesper aderat, pro Diei. non enim assentior Fuluij libro, in quo Diei scriptũ est: i tamen littera, quasi errasset librarius in scribendo, superscripta. Et 80. a. Vbi castra locata, & die uesper erat. quo item in loco Diei habet

Fuluij

Fuluij liber. Acie quoque, pro aciei, dixit idem Sallustius historiarum libro primo: quod patet ex Prisciano, Seruio, & Probo.

76.a. PARS equos adscendere.) Fróto, Escendere, legit. in quo suspicarer mendum inesse, nisi ab eo litterarum ordinem seruatum uiderem. haec enim recitat in uerbo, Escendo.

76.a. OBTRVNCARE multos.) sublato uerbo, Alios, quod in uulgatis libris erat, in quibus legebatur, Alios obtruncare, multos contra &c. mutata etiam distinctione, locum, ut opinor, illustraui. quam correctionem eidem Fuluij libro deberi fatendum est.

76.b. DEIN custos pleno gradu in collem subducit.) Apud Nonium, Cunctos, legitur, haec recitantem in uerbo, Subduco. De pleno autem militum gradu uidendus Vegetius lib. I cap. IX. & epistola Trebonij 16. lib. XII

76.b. TVBICINES simul omnes signa canere.) pro, Signa, erat in uulgatis libris, Tuba. est autem absurdum, si dicas, Tubicines tuba canere. nam, si tubicines sunt, quis dubitet, quin tuba canant? itaque reposui, quod scriptum uidi in antiquissimo Fuluij libro. Tubicines autem signa canunt, cum tubarum clangorem spiritu excitant. paullo ante dixit, Ne signa quidem canere iubet. & in Catilina, 27. b. Signa canere iubet. utroque enim modo dici potest, Signa canunt, ut Signa sit nominandi casus; &, Tubicines signa canunt,

nunt, ut ſit accuſandi caſus. Tubae uero ſigna uocantur, quia militibus ſignum dant, quid eis agendum ſit. nam, ſi referre, aut inferre pedem oportet; ſi conſiſtere, aut locum, ordinem ue mutare: uarie ſigna canunt.

78.b. IAM a principio inopi.) *Inopi, non legitur in quibusdam antiquis libris. & ſane abeſſe poteſt incolumi ſententia.*

79.a. COPIA facta mittendi.) *uerbum, Mittendi, ſuſtulimus, tamquam gloſſema, opinionem noſtram confirmante Fuluij libro.*

79.b. NAM *etiam tum largitio multis ignota erat: munificus nemo putabatur, niſi pariter uolens.) Haec ex Pacuuij Duloreſte a Nonio recitari uideo in uerbo, Munes: ut fortaſſe uel a Pacuuio Salluſtius hoc ſumpſerit; uel aliquid in Nonio deſideretur. in quo etiam pro, Nam etiam tum, Animum quae tum, mendoſe legitur.*

80.b. AB *inermis pedibus.) antea, Inermibus. ego, Inermis, repoſui, ex Nonio, haec recitante in commentariolo de mutata declinatione.*

81.b. SED *ego comperior, Bocchum non magis Punica fide, quam ob ea, quae praedicabat, &c.) ſic emendaui ex Fuluij libro, & Priſciano lib.* IIX. *quo modo ſupra locutus,* 50: *Metellum magnum & ſapientem uirum fuiſſe comperior. et Tacitus* IV. *Hunc ego Lepidum temporibus illis grauem, & ſapientem uirum fuiſſe comperior. Sed & Gellius: Verum eſſe comperior, inquit, quod*

quoſdam

quosdam bene litteratos homines dicere audiui.

83.a. VVLTV, colore, ac motu corporis, pariter atque animo uarius.) Fuluij liber: Vultu corporis pariter atque animo uarius. Seruius Aen. VII. Vultu, & oculis, pariterq. animo uarius. Alij: Vultu pariter corporis, atque animo uarius.

83.a. QVAE scilicet, tacente ipso, occulta oris immutatione, patefecisse.) Fuluij liber: Quae scilicet, tacente ipso, occulta pectoris specie oris patefecissent. Alij: Quae scilicet, ipso tacente, occulta pectoris oris immutatione patefecisse. Vel: Quae scilicet, tacente ipso, occulta oris immutatio patefecit.

IN. ORATIONEM LEPIDI

85.a. RELEGATI in paludes.) haec Fronto ex primo historiarum in, Relegat in illum locum: in quo pro Relegati, Relegat, mendose legitur.

85.a. RES secundae mire sunt uitijs obtentui.) Seneca Controuersiarum lib. V. contr. 25. Cum sit praecipua in Thucydide uirtus breuitatis, hac eum Sallustius uicit, & in suis illum castris cecidit. nã in sententia Greca, tam breui, habes, quae sal uo sensu detrahas: deme uel.... uel... deme; constabit sensus, etiam si nõ aeque cõptus, aeque tamen integer. at ex Sallustij sententia nihil demi sine detrimentis sensus potest. Titus autem Liuius tam

iniquus Salluſtio fuit, ut hanc ipſam ſententiam et tamquam tranſlatam, et tamquam corruptam, obijceret Salluſtio. nec hoc amore Thucydidis facit, ut illum praeferat: laudat, quem non timet; et facilius putat, poſſe a ſe Salluſtium uinci, ſi ante a Thucydide uincatur. Haec Seneca: ex cuius uerbis admonemur, Thucydidis locum nobis quaerendum eſſe, quem Salluſtius imitatus eſt. Eadem apud Demoſthenem ſententia, qui & ipſe Thucydidem aſſidue in manibus habebat, Olynth. 2.

Ἀλλ᾽, οἶμαι, νῦν μὲν ἐπισκοτεῖ τούτοις τὸ κατορθοῦν. αἱ γὰρ εὐπραξίαι δειναὶ συγκρύψαι, καὶ συσκιάσαι τὰ τοιαῦτα ὀνείδη. εἰ δὲ τι πταίσει, τότε ἀκριβῶς αὐτοῦ πάντ᾽ ἐξετασθήσεται.

IN. ORATIONEM
PHILIPPI

88.a. TORPEDO *animos oppreſſit.) Priſcianus, hunc locum ex* I. *hiſt. recitans, cum lectione impreſſa facit. Apud Nonium uero in uerbo, Torpedo, pro Opreſſit, Obrepſit ſcriptum eſt.*

88.a. CVIVS *in Vrbē reditu decus, atque ordines omnes interierūt.) Fuluij liber: Cuius in Vrbē reditu decus ordinis huius interijt. Quod probo.*

IN. ORATIONEM
MACRI

90.b. L. CINCIVS.) *Pedianus* 3: *Sicinium*

nominat. quo modo & in antiquo Fuluij libro scriptum postea animaduerti.

90.b. QVAM uos iniuriae pertaesum est.) *haec ex 3. hist. recitat Fronto in uerbo, Taedet.*

91.a. QVO tribunos plebei modo patricium magistratum.) *mendosus locus. quod si legas, Quom tribunis plebei mandando patricium magistratum; mendum tolletur, & sententia patefiet. Fuluij liber, Quos trib. &c.*

91.a. NEQVE ego uos ultum iniurias hortor.) *& haec recitat Fronto, ex eodem hist. libro, in Hortor; omisso uerbo, Ego.*

91.b. MVNIA uestra pensantur &c.) *totus hic locus ualde perturbatus. neque tamen ex antiquo libro, qui ualde a uulgatis omnibus dissentit, elicere quidquam potui, quod sentētiam illustraret. fortasse in hoc felicior erit aliorum industria. ego, ut in antiquo libro scriptum uidi, ita testatum relinquam. est autem in eo sic: In unia uestra pensantur: qua tamen quin is modis libertatem omniū aestimauere, qui profecto non amplius possunt alimentis carceris. neque utilis exiguitate mors prohibetur. senescunt uires, sic ut neque absolui cura familiari tam parua res. & ignaui quisque tenuissimas perfrustratur: quae tamen, quamuis ampla, quoniam seruitij pretium ostentaretur. &c.*

92.a. NEQVE *enim ignorantia claudit res.) haec recitat Donatus in Ter. Eun. actu 1. sc. 2.*

IN

IN. EPISTOLAM POMPEII

92.b. VTRVM *censetis me uicem aerarij praestare?) Diomedes lib.* 1 *.cap.* IV *.ex* 3 *.hist. recitat, Vtrum uicem me praestare creditis.*

IN. EPISTOLAM MITHRIDATIS

94.b. INTER me, atque Lucullum proeliis, inopia rursus ambos incessit. *) haec ex* 4 *. hist. Carisius libro* I *.recitat, in quo, Prope, pro, Proelijs, mendose legitur in uulgatis libris.*

94.b. MEIS militibus, procul ab domo, paruo labore, per nostra corpora bellum conficere.) *haec Carisius lib.* 2 *.ex* 4 *. historiarũ sic recitat : Meis militibus, belli prudentibus, procul ab domo, per nostra corpora bellum conficere.*

AD. CAESAREM DE. REP. ORDINANDA

99.a. RELIQVVM *est, optare, uti, quae tibi placuerint, ea dij immortales approbẽt, beneq. euenire sinãt.) sic* 105 *: Quae mihi utilissima factu uisa sunt, quaeq. tibi usui fore credidi, quampaucissimis potui, perscripsi. ceterum deos immortales obtestor, ut, quocũque modo ages, ea res tibi, reiq. pub. prospere eueniat. Et Demosthenes Olynth.* I Χρηστὰ δ' εἴη παντὸς εἵνεκα. Et 3. Σχεδὸν εἴρηκα, ἃ νομίζω συμφέρειν. ὑμεῖς δ' ἕλοισθε ὅ,τι καὶ τῇ πόλει, καὶ ἅπασιν ὑμῖν συνοίσειν μέλλει.

IN. PORCII. DECLAMATIONEM

114.a. QVI *coitiones ullas clandestinas.*) *sic emendaui: cum antea in peruulgatis libris, Conciones, legeretur.*

IN. ORATIONEM IN. SALLVSTIVM

127.b. NEQVE *aliter uexauit, ac debuit.*) *nihil muto. Vixit, tamen, pro Vexauit, magis placeret.*

128.a. NOMINIS *perditi, ac notissimi.*) *Quid, si legas, Homines perditi, ac notissimi?*

INDEX . RERVM ET . VERBORVM

MEMORABILIVM

C

conscios

D

G

facit

H

IGNA-

I

L

M

Miſe-

N

O

Pon-

S

Sedi-

Syrtes

T

V

SERIES CHARTARVM.

* A B C D E F G H I K L M N O P Q R S T V X Y Z AA BB.

Omnes ſunt quaterniones, praeter BB, qui eſt duernio.

ROMAE, M. D. LXIV.

Apud Paulum Manutium.

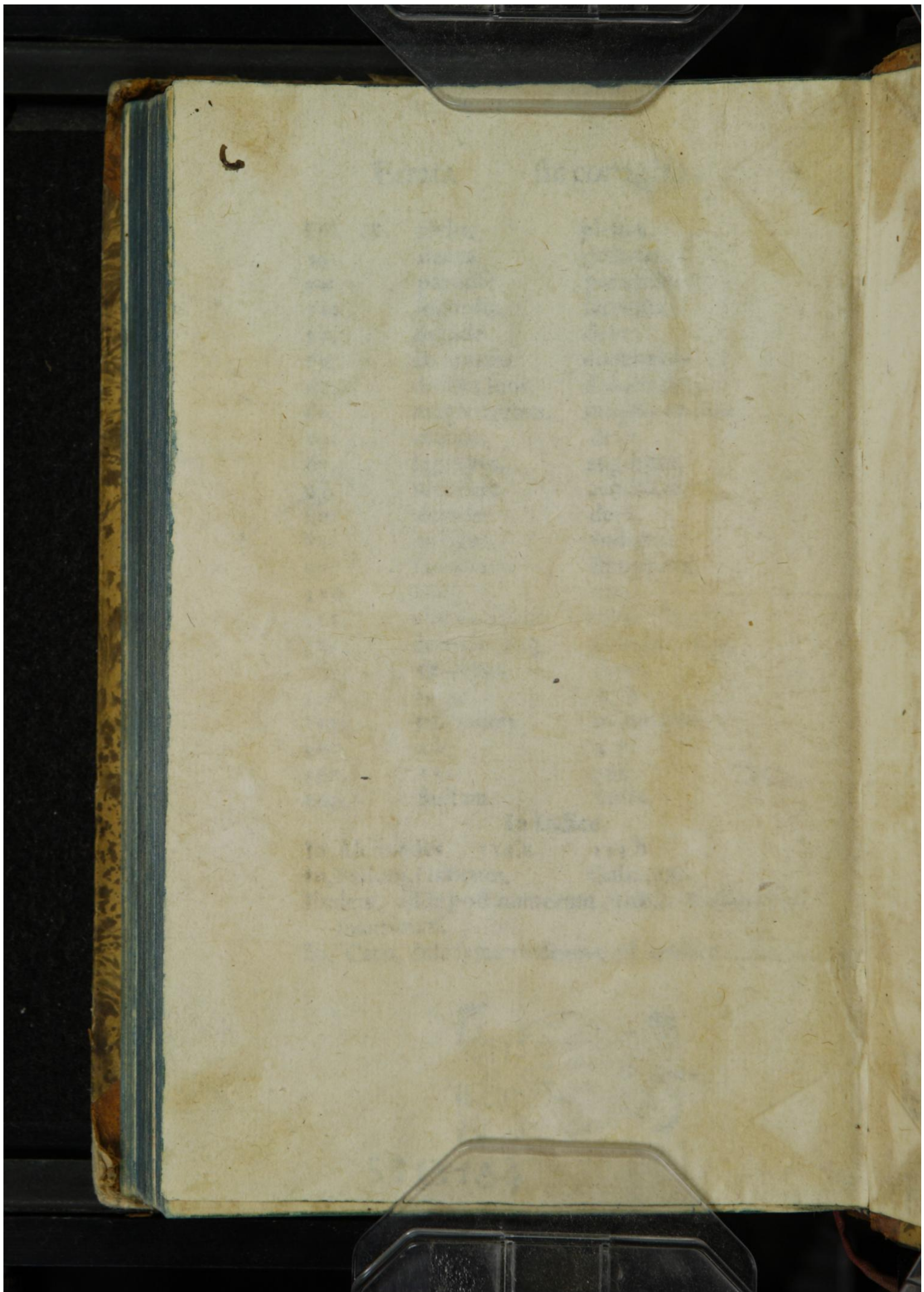
Errata sic corrigito.

Fol. 18.	plebs.	plebes.
44:	decus.	dedecus.
44:	paruiſſe	parauiſſe.
55:	ſocordia.	ſecordia.
57.	deinde.	dein.
60:	ab morbo.	ob morbos.
61.	domos ſuos.	domos ſuas.
62.	magis opibus.	magnis opibus.
63:	deinde.	dein.
65.	legiones.	regiones.
67:	arceſſere.	accerſere.
80:	deinde.	dein.
81:	indigui.	indigus.
97:	ſumptum.	ſumptuum.
110.	100.	110.
113.	circumſeptus.	circumſaeptus.
134.	detruſus,aliq.	detruſus, aliq.
135:	ce-cepit.	cepit.
136:	76.a	76.b
149.	ualtudinis.	ualetudinis.
161.	4.b	4.a
162.	152.	162.
163:	Sullam.	Sulla.

In Indice.

In, Alcibiades. 114.a 114.b
In, Bellum, Galicum. Gallicum.
Ibidem. adde poſt numerum. 108.b. Bellum Numantinum. 31.b.
In, Cato, dele ſemipunctum poſt uerbum, Eius.

20.f

5

N.° 122 A — 5